

Эралиева А.А
Турдукулов Ф.З.

САЛЫК ЖАНА САЛЫК САЛУУ

Эралиева А.А
Турдукулов Ф.З.

САЛЫК ЖАНА САЛЫК САЛУУ

ОКУТУУЧУ ОКУУ КИТЕБИ

Бишкек – 2021

УДК: 336.226

ББК 65,9 (2) 261.3

Э 74

Эралиева А.А., Турдукулов Ф.З. Салык жана салык салуу. Окутуучу окуу китеби.-Б.: Улуу тоолор, 2021.-200с.

Рецензенттер: э.и.д., проф. Б.Т.Токсобаев, э.и.д., проф. Э.В.Самигулин

ISBN 978-9967-29-372-4

“Салык жана салык салуу” курсунда салыктардын, жыйындардын жана милдеттүү түрдөгү башка төлөмдөрдүн маңызы, салык механизмдин түзүлүшүнүн негизги принциптери, Кыргыз Республикасынын заманбап салык системасы, салык салуунун элементтери, Кыргыз Республикасында жана базар экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө колдонулуучу өтө маанилүү категориялар жана түшүнүктөр окутулат.

Бул окутуучу пособие экономикалык адистеги бакалавр студенттер үчүн багышталган.

УДК 336.226

ББК 65.9(2) 261.3

© Эралиева А.А.,

Турдукулов Ф.З., 2021

ISBN 978-9967-29-372-4

Мазмуну

Киришүү	6
ТЕМА 1. САЛЫК ЖАНА САЛЫК САЛУУНУН ЭКОНОМИКАЛЫК МАҢЫЗЫ	10
1.1. Салык жана салык салуунун маңызы.....	10
1.2. Салыктардын функциясы.....	14
1.3. Мамлекеттин бюджетин калыптандырууда салыктын орду.....	20
ТЕМА 2. САЛЫК САЛУУНУН ЫКМАЛАРЫ	25
2.1. Пропорционалдуу салык салуу.....	25
2.2. Прогрессивдүү салык салуу.....	26
2.3. Регрессивдүү салык салуу.....	27
2.4. А.Лаффердин теориясы.....	31
ТЕМА 3. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ САЛЫКТЫК АДМИНИСТРАЦИЯЛОО	34
3.1. Салыктык администрациялоонун маңызы.....	34
3.2. Кыргыз Республикасындагы салык салуунун уюму.....	35
3.3. Кыргыз Республикасындагы МСКнын (Мамлекеттик салык кызматы) ишмердүүлүгү.....	39
ТЕМА 4. ЖЕКЕ КИРЕШЕ САЛЫГЫНЫН ИШТӨӨ ТАРТИБИ	49
4.1. Жеке киреше салыгынын мааниси жана ал тууралуу түшүнүк.....	49
4.2. Салыкты эсептөө жана төлөө тартиби.....	51
4.3. Шедулярдык жана глобалдык салык системалары.....	62
ТЕМА 5. КНС ИШТЕШИНИН ТАРТИБИ	65
5.1. Кошумча нарк салыгы түшүнүгү.....	65

5.2. КНС ти салуу тартиби	70
ТЕМА 6. ПАЙДА САЛЫГЫН САЛУУ ТАРТИБИ	79
6.1. Мамлекеттин бюджетти үчүн пайда салыгынын мааниси	79
6.2. Пайда салыгын алуу тартиби	83
6.3. Патенттик ишкердүүлүк	86
ТЕМА 7. АКЦИЗ САЛЫГЫН САЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	96
7.1. Акциз салыгын салуу тартиби	96
7.2. Сатуу салыгын салуунун өзгөчөлүктөрү	107
ТЕМА 8. ЖЕРГИЛИКТҮҮ САЛЫКТАР ЖАНА ЖЫЙЫМДАР: ЖЕР САЛЫГЫ, МҮЛК САЛЫГЫ	109
8.1. Жергиликтүү бюджеттердин кирешесинин негизги жоболору	109
8.2. Жер салыгынын өзгөчөлүктөрү	114
8.3. Мүлк салыгын салуунун тартиби	117
ТЕМА 9. ЕАЭБТИН САЛЫКТЫК МЫЙЗАМЫ	125
9.1. ЕАЭБнин калыптануу шарттары	125
9.2. ЕАЭБнин негизги соода операцияларыны схемалары	129
ТЕМА 10. БАШКА САЛЫКТАР: АТАЙЫН САЛЫКТЫК РЕЖИМДЕР	140
10.1. Салыктык режимди тандоо процедурасы	141
10.2. Атайын режимдерге салык салуунун өзгөчөлүктөрү	142
ТЕМА 11. ФИЗИКАЛЫК ЖАКТАР ҮЧҮН САЛЫКТЫК ДЕКЛАРАЦИЯЛОО	152
11.1. Бирдиктүү салыктык декларациялоонун дайындалышы (БСД)	152

11.2. БСДни уюштуруунун тартиби	154
11.3. Интернет-банкинг аркылуу салыкты төлө тартиби	162
Салыктар боюнча практикалык кырдаалдар	163
Тесттер	181
Адабият тизмеси	186
Тиркеме	190
Терминдер жана белгилер	197

Киришүү

Салыктар – бул адамдар ортосундагы карым-катнаштын абдан маанилүү жана кандай мамлекет болбосун аны камсыздандырып туруучу булак. Мамлекет экономикалык саясатты жүргүзүп жаткан маалда салык кандайдыр бир жөнгө салуучу катары болуп берет. “Салык жана салык салуу” курсу “Экономика” багытындагы негизги дисциплиналардын бири, ал студенттердин экономикалык ой жүгүртүүсүн жана маданиятын калыптандырат. Курс салыктардын маңызын, Кыргыз Республикасындагы физикалык жана юридикалык жактардан алынуучу салык менен жыйымдардын негизги түрлөрүн, эл аралык тажрыйбаны эске алуу менен салык системасынынын түзүлүшүнүн негиздерин окутууну эске алат.

Кыргыз Республикасы үчүн 2015-жылдагы эң маанилүү экономикалык окуя болуп ЕАЭБга кирүүсү болду. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн экономикалык кызматташуусунун өнүгүүсү товарлардын, кызматтардын, капиталдын жана жумуш күчүнүн эркин жүрүүсүндө негизделген, ал келишимдин катышуучулары болгон өлкөлөрдүн макулдашылган салык саясатын өткөрмөйүн

мүмкүн эмес. Ошого байланыштуу салык салуунун негиздерин билүү актуалдуулугу өсүп барат.

Дисциплинанын негизги максаты: студенттерди Кыргыз Республикасынын салык системасынын калыптанышынын жана функционалдашуусунун өзгөчөлүктөрү менен тааныштыруу жана үйрөтүү.

Бул максатты ишке ашырууда ирети менен кийинки маселелер да чечилет:

- салык жана салык салуунун негизги категориялары жана түшүнүктөрү менен тааныштыруу;
- Кыргыз Республикасындагы жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү салыктарды окуп билүү;
- КР аймагында 12 айдан турган мезгил аралыгында катары менен жүрүп жана ушул салык учурунда жыйынтыкталып өткөргөн күндөрдүн саны жатат. Эгер салык төлөөчү КР аймагында 183 күндөн көбүрөөк жүрсө ал резидент болуп саналат салык мыйзамын карап чыгуу;
- Физикалык жактар үчүн жалпы декларациялоонун киргизүүнүн өзгөчөлүктөрүн окуп билүү.

Бул курсту окуп үйрөнүүнүн натыйжасында студенттер Кыргыз Республикасынын жалпы мамлекеттик жана жергиликтүү салыктар системасында багыт алууну,

салыкты эсептөө ыкмаларын колдонууну билип, алган билимин мамлекеттик, администрациялоо маселелерди чечүүдө колдонушу керек.

“Салык жана салык салуу” дисциплинасы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик билим берүүнүн жогорку профессионалдык стандартына кирген негизги дисциплиналардын катарына кирет жана студенттерде кийинки компетенцияларды өнүктүрөт:

Курсту үйрөнүүнүн жүрүшүндө студент билим алат:

- пландаштыруунун, мониторингтин жана каржылык башкаруунун эффективдүүлүгүнүн, салык жана салык салуунун, мамсектордогу каржылык отчеттуулуктун бухгалтердик эсеп менен анализдин принциптеринин маңызын жана маанисин билет;
- бийлик органдарынын ишмердүүлүгүнүн жана коомдун социалдык-экономикалык маселелери боюнча маалыматтык-методикалык материалдарды дардай алат;
- эң мыкты чет элдик мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун практикаларын өзүнүн профессионалдуулук ишмердүүлүгүнө ыкташтырууну билет жана жасай алат;

- ар башка булактардан түшкөн маалымат менен иштей алат;

Кийинки көндүмдөрдү алат:

- чарбалык субъектилердин ишмердүүлүгүнө мүнөздөмө берүүчү экономикалык жана социалдык-экономикалык көрсөткүчтөргө зарыл болгон баштапкы маалыматтарды чогултуп анализ жүргүзө алат;
- ведомстволор, уюмдар жана жеке менчиктин ар кандай формаларындагы мекемелердин отчетунда камтылган финансылык, бухгалтердик жана башка маалыматтарды интерпретациялайт жана анализ жүргүзө алат жана алынган маалыматтарды башкаруучу чечимдерди кабыл алуу үчүн колдоно алат;
- жеке жана профессионалдык өсүүгө умтулат.

Тема 1. Салык жана салык салуунун экономикалык маңызы

Тема боюнча суроолор:

- 1.1. Салык жана салык салуунун маңызы
- 1.2. Салыктардын функциясы
- 1.3. Мамлекеттин бюджетин калыптандырууда салыктын орду

1.1. Салык жана салык салуунун маңызы

Салык салуу дүйнө жаралгандан бери бар деген сөз бар. Айрым булактарда салыктар адамзатынын жаралганынан баштап бар делип келсе, башкаларында, салыктар биринчи мамлекеттер пайда болгондо чыккан деп айтылат. Бул эки версияны тең карап отуруп экөөндө тең чындык бар десе болот. Себеби салыкты төлөө жалаң эле акчалай эмес натуралдык формада да жүргүзүлгөн, адамзатынын жаралуу доорунда салык төлөө курмандыкка чалуу формасында өтсө кийинчерээк “аласа” формасына өткөн. Мамлекет менен акчанын пайда болгонунан тартып салык төлөө акчалай төлөнгөн. XVIII-кылымдын экинчи жарымынан XIX-кылымдын башына чейинки Кеней, А.Смит, Д.Рикардонун эмгектери классикалык салык

салуунун теориясынын башталышы болгон. Бул мезгилди салык тууралуу илимдин башаты деп санап келишет.

Ошентип, салык – бул кайра кайтарылгыс, физикалык жана юридикалык жактар үчүн салык мыйзамына ылайык мамлекеттик бюджетке бир жолку же регулярдуу сөзсүз төлөнүүчү төлөмдөр. Салыктар – бул мамлекеттин жаралышынан тартып коомдогу экономикалык карым-катнаштын милдеттүү звеносу. Мамлекеттик түзүлүштүн өнүгүүсү жана өзгөрүшү ар дайым салык системасынын кайра калыптануусу менен коштолот. Ишкер менен мамлекеттин ортосунда салык салуу тармагындагы карым-катнашты көзөмөлдөөчү негизги документ бул Салык кодекси.

Салыкты төлөп жатып салык төлөөчү анын ордуна эч нерсе күтпөйт. Экономикалык көз караштан алып караганда салык кирешени жана каржылык ресурстарды кайра бөлүштүрүү үчүн башкы каражат, алар ресурска зар бирок өзүнүн булактарынын эсебинен каржылоого мүмкүнчүлүгү жок болгон экономикалык чөйрөлөр менен секторлор программалар, мекемелер менен жактарды камсыздоо максатында ишке ашыруучу мамлекеттик органдар. Салыктардын жардамы менен мамлекет көптөгөн анын ичинде экономикалык дагы процестерге

таасирин тийгизет. Салык салуу жарандардын жашоо минимумунун көлөмү менен аныкталуучу реалдуу кирешесинин мүмкүн болгон деңгээлден төмөн түшүп кетүүсүнө алып келбеши керек.

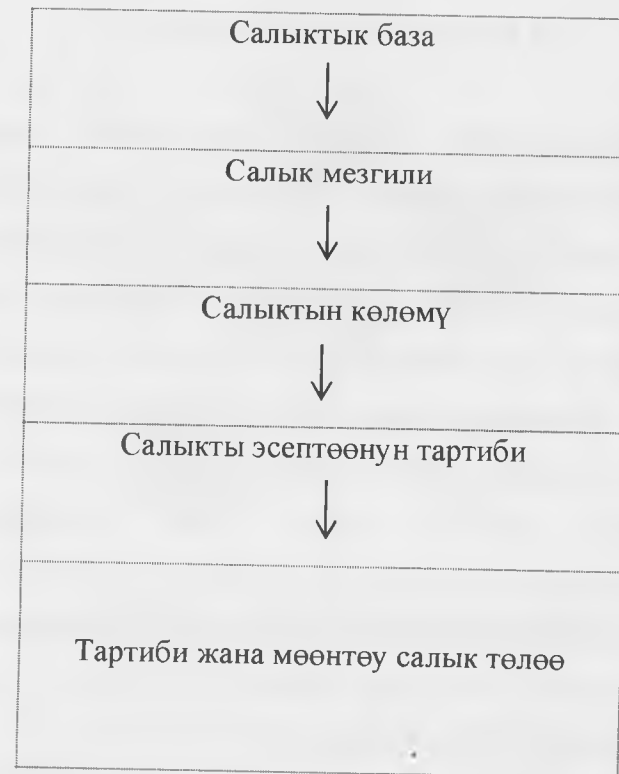
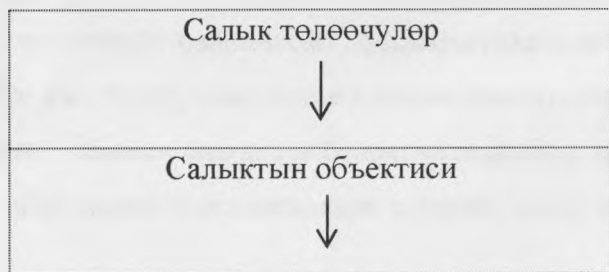
Ар бир салыктын милдеттүү элементтери бар. Анда “ким” салык төлөөчү экени көрсөтүлөт б.а. салык салынуучу субъект (жумушчу, мекеме). Салык салынуучу объект “эмне” болуп келет (киреше, мүлк, товар). Кайсы булактан салык төлөнөт (айлык акы, пайда табуу). Салык салуу объектиси кандай бирдик менен өлчөнөт. Салыктын чек ченеминин көлөмү жана салыктык жеңилдетүү.

Салыктын объектиси – бул салык салынууга тийиштүү болгон мүлк же киреше ал сан менен өлчөнөт, салыкты эсептөө үчүн база болуп берет.

Салыктын субъектиси – бул салык төлөөчү (юридикалык же физикалык жак).

Салыктык база – ага салыктык ченем колдонулат.

Таблица 1. 1 – Милдеттүү салык салуу элементтери

Салык салуу салык салуунун иреттүү этаптарын жана элементтерин камтыйт (табл.1.1.). алардын алынышына жараша салыктар тикелей жана кыйыр болуп бөлүнөт. Тикелей салыктар түздөн-түз кирешеден алынат, ошондуктан бул салыктын көлөмүн салык төлөөчү так билет. Кыйыр салыктар – бул товар менен тейлөөнүн баасына киргизилген үстөк кошумча.

1.2.Салыктардын функциялары

Салыктардын коомдук дайындоосу алардын функцияларынан билинет. Салыктардын функциялары – латын тилинен алганда “function”- аткаруу. Функциялар – бул салыктын касиеттеринин маңызын көрсөтүү ыкмасы. Функция бул экономикалык категориянын кирешелерди нарктык бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү инструмент катары коомдук багытталышы кантип ишке ашып жатканын көрсөтүп турат. Салык системасынын функциялары анын ички маңызынын туюнтмасы болуп келет. Салык функцияларынын ар кандай комбинациялары бар, алардын катарында: фискалдык, жөнгө салуучу, контролдоочу, экономикалык ж.б.

Фискалдык функция – салыктын негизги функциясы болуп келет жана бардыгын ичине камтыйт. Латын тилинен “fiscus”, корзина дегенди билдирет. 1.1. схемасында салыктын функциялары көрсөтүлгөн.

Схема 1.1 Салыктардын функциялары

Башкача айтканда аты атап тургандай эле бул функциянын негизги милдети - чогултуу, чогултуу бөлүгү. Бул функция мамлекеттин акчалай кирешесинин калыптандырып турат. Ал кирешени калыптандырып, бюджетке жана бюджеттен тышкаркы фонддордо мамлекеттик программаларды ишке ашыруу үчүн каражаттарды аккумуляциялап турат. Башкача айтканда бул функциянын алкагында финансынын агынынын кыймылы салык төлөөчү менен бийлик органдарынын ортосунда жүрүп турат.

Базар экономикасынын өнүгүүсү менен салыктардын фискалдык функциясын бөлүштүрүү жана социалдык адилеттүүлүк функциялары менен кошумчалашты. Бөлүштүрүүчү функция. Бул функциянын маңызы салыктардын жардамы менен мамлекет өндүрүш тармагынан социалдык тармакка финансылык ресурстарды бөлүштүрөт, ири тармак аралык программаларды каржылоону ишке ашырат. Контролдоочу функция – салыктардын бюджетке өз убагында жана толугу менен түшүшүн контролдойт. Алардын көлөмүн финансылык ресурстарга болгон керектөөсү менен салыштыруу. Бул функция аркылуу салык системасын реформалоонун зарылчылыгы аныкталат. Анын милдети салык төлөмдөр менен салыктын келип түшкөнүн сандык жактан чагылдыруу жана дал келишүүсүн көрсөтүү.

Экономикалык функция. Салыктардын экономикалык функциясына салык аркылуу коомдук өндүрүшкө таасир этүүсү кирет. Бул функциядагы салыктар сооротуучу же чектөөчү ролду ойной алат. Мамлекет салыктык жеңилдетүүлөрдү берген мекемелер башкаларга салыштырмалуу тезирээк өсүп-өнүгөт. Мисалы АКШда күндүн же шамалдын энергиясын

колдонуучу компанияларга жабдуунун баасынын 50 пайызга чейин салык кредити берилет. Бул салыкты жоюп салуу инвестицияларды жана конкуренцияга жарамдуулугун төмөндөтүп салаары иш жүзүндө тастыкталды, ал өз кезегинде экономикалык өсүүнү басаңдатат. Андан тышкары жаңы технологияларга жумшала турган киреше бөлүгүнө салык салбагандыгы менен мамлекет илимий-техникалык өсүп турууну колдойт.

Эгер мамлекет кайрымдуулукка жумшала турган киреше бөлүгүнө салык салбаса, ошонусу менен уюмдарды жана ишкерлерди социалдык маселелерди чечүүгө тартат.

Бардык функциялар ич ара байланышып жана бирин-бири толуктап турат. Мисал үчүн, бюджетке салыктын келип түшүүсүнүн көбөйүүсү, башкача айтканда фискалдык функциянын ишке ашуусу салыктардын экономикалык функциясын ишке ашырууга өбөлгө түзөт. Салыктардын экономикалык функциясы фискалдык функциянын ишке ашуусуна түрткү болот жана аны бекемдейт, ал эми бөлүштүрүүчү функциянын эффективдүү аткарылышы салыктардын башка

функцияларын аткаруу үчүн жагымдуу социалдык-экономикалык чөйрө жаратат.

Салыктарды алуунун 3 ыкмасы бар:

- кадастрдык
- булактан
- декларация боюнча

Кадастрдык: кадастрларды колдонууда негизделген б.а. типтүү объектилердин (жерлер, үйлөр) тышкы белгилери боюнча классификациясын камтыган реестрлер. Жерди иштетүүдөн түшкөн кирешеге баа берүү үчүн региондор боюнча кадастрдык картанын болуусу шарт. Мисалы: транспорт салыгы, (Кыргыз Республикасында) кыймылсыз мүлк салыгына кирет, транспорт каражатынын кубаттуулугуна жараша бекитилген чен боюнча алынат, ал транспорт каражаты колдонулуп же колдонулбай турганына карабайт.

Булактан: салык төлөөчү кирешени алганга чейин алынат. Бул ыкма көбүрөөк колдонулуучу ыкма.

Декларация боюнча: бир жылдык жалпы киреше боюнча салык инспекциясына жөнөтүлөт.

Алып салуу ыкмасы боюнча салыктар тикелей жана кыйыр болуп экиге бөлүнөт. Тикелей салыктар кирешеден түздөн-түз алынат, ошондуктан бул салыктын көлөмүн

салык төлөөчү так билет. Кыйыр салыктар – бул товар менен тейлөөнүн баасына киргизилген үстөк кошумча. (табл.1.2).

Салык системасы – биримдикти курап турган элементтерден турат (салыктар, жыйымдар, алымдар жана башка милдеттүү төлөмдөр) алар бири-бири менен байланыштуу, б.а. алардын ар биринин иш жүзүндө колдонулушу башка элементтердин иш аракетин бузбашы керек.

Жалпысынан салык системасы мамлекет менен чарбалык кылуучу субъектин ортосундагы менчик ээсинин кирешесинин бир бөлүгүн мызаймдуу түрдө бекитилген салык жана жыйымдар жана башка милдеттүү төлөмдөр, аларды эсептөө, төлөө жана келип түшүүсүн контролдоо аталган коомдо иштелип чыккан бирдиктүү салык салуу методологиясы боюнча ишке ашырылган системасы аркылуу бөлүп алуу жолу менен мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүн калыптандыруу боюнча пайда болгон экономикалык-укуктук система. Салыктар базар экономикасы бар өлкөлөрдө да борбордоштурулган экономикасы бар өлкөлөрдө дагы бар. Бирок салыктын түрлөрү, салык ченемдеринин денгээли, катталуунун ыкмалары, салык салынуучу объектилердин

декларациясы, салыкты алуу ыкмалары кыйла айырмаланып турат.

Таблица 1.2- салыктардын классификациясы

көздөлгөн жайы боюнча	<ul style="list-style-type: none"> •Жалпы, белгилүү бир чыгашага байланышы жок •Атайын же максаты жок
салык салуу ыкмасы боюнча (салык ченемдеринин куралышы)	<ul style="list-style-type: none"> •Кадастрдык •Декларациялык •Накта - акчалай •Акчасыз
эсептөө ыкмасы боюнча (салык техникасынан)	<ul style="list-style-type: none"> •Регрессивдик, пропорционалдык •Сызыктуу, баскычтуу •Катуу, эселенген суммалар
алуу ыкмасы боюнча	<ul style="list-style-type: none"> •Тикелей салыктар •Кыйыр салыктар

1.3. Мамлекеттин бюджетин калыптандырууда салыктардын орду

Кандай гана бюджет болбосун ал өзүнө эки бөлүктү камтыйт: субъектинин кирешеси жана анын чыгашасы. Мамлекеттин бюджетинин кирешеси биничи кезекте салыктардан турат. Салык, финансылык карым-катнаштын

өзгөчө формасындай, бардык катмардагы бюджеттердин киреше бөлүгүнүн калыптанышын камсыздайт жана социалдык-экономикалык мамилелерди жөнгө салууда эффективдүү каражат болуп келет.

Мамлекеттик бюджеттин негизги булагы салыктар болуп келет. Адаттагыдай, салыктар мамлекеттин бюджетинин 80 пайызын ээлейт. Бул жерде салык менен бюджеттин тыгыз байланышы байкалат. Бюджеттин дефицитине коомдук өндүрүштүн басаңдашы, социалдык программаларды ишке ашыруудагы ашыкча чыгымдар, коргонууга кеткен чыгымдардын жогорулашы, экономиканын көмүскө секторунун өсүшү себеп болот. Бул себептердин болушу салык базасынын азайышына алып келет. Бюджетти кабыл алуу процессинин өзүнүн ирети бар (табл. 1.3.).

Таблица 1.3- Кыргыз Республикасындагы бюджетти абыл алуу процесси

Бюджеттик процессти контролдоочу органдар	Негизги функциялар жана милдеттери
<i>Кыргыз Республикасынын Өкмөтү</i>	Республикалык бюджеттин дөлбоорун иштеп чыгат

<i>Макроэкономикалык жана инвестициялык саясат боюнча координациялык кеңеш</i>	Бюджеттин аткарылышын контролдойт
<i>Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги</i>	Бюджеттин долбоорун иштеп чыгат жана аткарат
<i>Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши</i>	Бюджеттик резолюцияда бюджеттин негизги приоритеттерин аныктайт. Бюджеттин карап чыгат, республикалык бюджет тууралуу мыйзамды кабыл алат жана анын аткарылышы тууралуу отчетту бекитет.
<i>Бюджеттик мекемелер</i>	Долбоордун чыгаша жагын даярдоого катышат жана долбоорду Финансы министрлигине сунуштайт.

<i>Эсеп палатасы</i>	Бюджеттин аткарылышын контролдоону ишке ашырат.
----------------------	---

Салыктар мамлекеттик казынага акча каражаттарын түшүрүү максатында гана алынбайт, аларды азайтып же көбөйтүп өкмөт экономикалык ишмердүүлүктүн же өндүрүштүн белгилүү бир түрлөрүнө же формаларына, айрым товарлардын керектөөсүнө бөгөт коюп же өнүктүрө алат. Салыктар ишмердүүлүктүн айрым түрлөрүн колдоого же басандатууга жардам берет, ишкерлердин экономикалык активдүүлүгүнө таасирин тийгизе алат, жүгүртүлүп жаткан акчанын көлөмүн жөнгө сала алат. Салыгы жок заманбап коом дагы, өкмөт дагы күн көрө албайт.

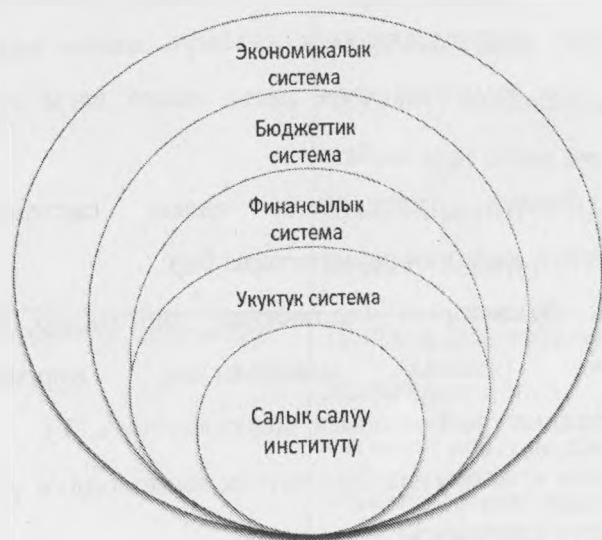
Дүйнөлүк тажрыйбада салык системасынын курулушунун кийинки варианттары бар:

- салык булактарын бюджеттик деңгээлдер боюнча чектөө (жалпы мамлекеттик, жергиликтүү, федералдык, регионалдык, жергиликтүү ж.б.);
- салыкты колдонууда бюджеттик звенолордун үлүштүк катышуу системасы;
- салык салуудагы тең укуктуу система.

Салык салууну жалаң эле экономикага же финансы илимдерине таандык кылып коюу мүмкүн эмес. салык салуу финансы-экономикалык жана мамлекеттик-укуктук илимдердин кошулган жеринде турарын белгилей кетүү зарыл (схема 1.2.).

Бардык өлкөлөрдүн экономикасынын милдетүү бир бөлүгү салыктар болуп келет, алар өлкөнүн ИДП бөлүштүрүүдө маанилүү ролду ойнойт. Адатта, салыктар менен жыйымдар көпчүлүк өлкөлөрдүн бюджетинин киреше бөлүгүнүн 80-90 пайызын калыптандырат.

Схема 1.2. Салык салуу институтунун башка системалар менен интеграцияланган аракеттешүүсү

Тема 2. Салык салуунун ыкмалары

Тема боюнча суроолор:

- 2.1. Пропорционалдуу салык салуу
- 2.2. Прогрессивдүү салык салуу
- 2.3. Регрессивдүү салык салуу
- 2.4. А.Лаффердин теориясы

2.1.Пропорционалдык салык салуу

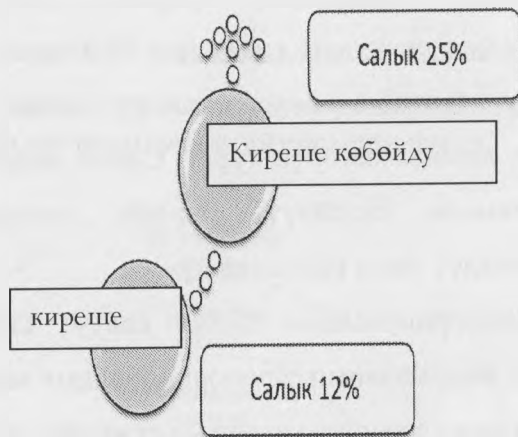
Салык салуунун ыкмасы - бул салык ченеминин колдонуу тартиби, анын көлөмү салык базасынын өсүшүнө жараша өзгөрүп турат. Салык салуунун негизги төрт ыкмасы белгилүү: бирдей, пропорционалдык, прогрессивдуу жана регрессивдүү.

Пропорционалдык салык салуу. Тикелей салык салуудан айырмаланып, пропорционалдык ыкмада бардык салык төлөөчүлөр үчүн салыктын суммасы эмес, салыктын бирдей ченеми бекитилет. Пропорционалдык салык кандай киреше болбосун бирдей бөлүгүн алып калат. Салык базасынын өсүшү менен салыктын суммасы пропорционалдуу өсөт, салыктын ченеми өзгөрүүсүз кала берет.

2.2. Прогрессивдүү салык салуу

Прогрессивдик салык салуу – мында салык салуунун чоң объектисине салык ченеминин жогорураак ченеми ылайык келет, же болбосо салык базасынын өсүшү менен салыктын ченеми да өсө турган система.

Схема 2.1. Прогрессивдик салыктын иштөөсү

2.1. схемасында прогрессивдик салыктын иштөөсү көрсөтүлгөн. Прогрессивдик салык салуу жеке киреше салык боюнча жана корпорациялардын киреше салыгы боюнча дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө кеңири колдонулат. Пропорционалдык салык салууда салык төлөөчүнүн мүлктүк акыбалы эске алынбайт.

Прогрессивдик салык салуу – бул киреше киргенге караганда тезирээк өсүүчү салык. (прогрессивдик салык салуу негизинен тикелей салыктар үчүн бекитилет: жеке киреше жана сейрегрет пайда салыгы). Мындай кырдал кирешенин көлөмү ар кандай болгон салык ченемдердин бир нече шкаласы болгон учурда гана болот. Анда кеп “чегине жеткен” салык ченеми жөнүндө болот. Ал кирешенин өсүүсүнө (пайыз менен көрсөтүлөт) бөлүнгөн төлөнүп жаткан салыктардын өсүшүнө барабар болот. Чегине жеткен салык ченеми жеке киреше салыктын көлөмүн улам кийинки шкаланын алкагында гана көбөйтө алат. Прогрессивдик салык салуунун жактоочулары А. Смит, Ж. Руссо, Жан-Б.Сэй, К.Маркс аны социалдык аспектиде адилеттүүрөк деп эсептешкен.

2.3. Регрессивдик салык салуу

Регрессивдик салык салуу – бул системада салык салынуучу чоңураак объектиге салык ченемдеринин төмөнүрөөк деңгээли туура келет. Регрессивдик салык төмөн кирешеден көбүрөөк жана көп кирешеден азыраак алгандыгы менен мүнөздөлөт. Бул салык кирешеге караганда жайыраак өсүүчү салык. Латын тилинен

“regressive” сөзүнүн которулушу “карама-каршылык” дегенди билдирет. Бул ыкма эгер салыктын ченеми пайыз менен эмес өтүмдүү сумма менен аныкталган учурда гана колдонула алат.

Прогрессивдик ыкмадан айырмаланып салык салуунун регрессивдик ыкмасын дегрессивдик деп дагы аташат колдонууда салык базасынын өсүшү менен ченемдин көлөмүнүн кыскарышы жүрөт.

Көпчүлүк өлкөлөрдө регрессивдик болуп тикелей реалдуу салыктар болгон. Регрессивдик салыктын жүрүшү 2.2. схемасында көрсөтүлгөн. Регрессивдик ыкманын өзгөчөлүгү ал бюджетке түшкөн каражатты максималдуу көбөйтүүгө мүмкүнчүлүк бере алат, же болбосо ага карама-каршы нерсе болуп кетиши ыктымал: салыктын жыйналышы кескин түрдө азайып кетиши мүмкүн. Күтүлбөгөн кырдаалдар эске алынып, бул ыкма колдонулган жок.

Көпчүлүк экономисттердин пикири боюнча регрессивдик ыкма салыктын оорчулугун жеңилдетүүнү көздөйт, башкача айтканда алуунун оорчулугу кирешеге пропорционалдуу түрдө каршы келет: киреше аз болсо салык төлөөчү үчүн салык ошончолук оор. Регрессивдик салык салуу кыйыр салыктарга мүнөздүү. Бюджетке улам

азыраак бөлүгү алынып калат. Салык салуу ыкмаларынын артыкчылыгы жана кемчилиги 2.1. таблицасында көрсөтүлгөн.

Схема 2.2. Регрессивдик салыктын иштөөсү

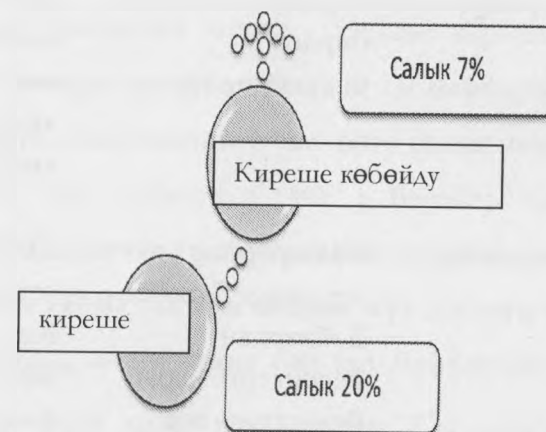

Таблица 2.1- Салык системаларынын артыкчылыктары менен кемчиликтери

Салык системасы	Артыкчылыктары	Кемчиликтери
<i>Пропорционалдык</i>	Бардыгы салыктын бирдей бөлүгүн төлөшөт	Мамлекеттин социалдык маселелерди чечүүсүн кыйындатат
<i>Прогрессивдик</i>	Салык төлөө учурунда бюджет Байлардан кедейлерге карай бөлүштүрүлөт	Байлардын өзүнүн Кирешесин жашырууга умтулуусу, бизнести өсүп өнүктүрүүгө мотивациянын жоктугу
<i>Регрессивдик</i>	Пайда табууну өстүрүүгө болгон мотивацияны жогорулатуу	Кирешеси төмөн болгон жарандардын акыбалы начарлайт

2.4. А.Лаффердин ийри сызыгы

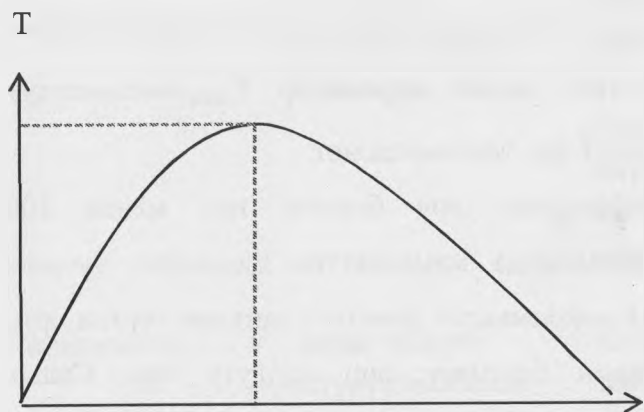
А.Лаффердин ийри сызыгы америкалык экономисттин аты менен аталып калган. Ийри сызык салык ченеминин көлөмү менен алардын эсебинен мамлекеттик бюджетке келип түшкөн каражаттардын байланышын көрсөтүп турат (график 1). Лаффердин ийри сызыгы таянган идея жөнөкөй эле: орто салык ченем нөл ($t=0$) жана жүз пайызга ($t=1$) барабар болгондо, мамлекеттик бюджетке түшүүчү салык киреше дагы нөлгө барабар болот ($T=0$), ал эми нөлдөн жүз пайызга чейинки интервалда T_{max} деген чекит бар (ал Лаффердин чекити деп аталат) анда салык кирешелер T_{max} максималдуу деңгээлине жетет деп божомолдонот.

А. Лаффердин оюу боюнча нөл менен 100 пайыздын аралыгында мамлекеттик бюджетке түшкөн салык киреше максималдуу деңгээлге жеткире турган орто салык ченемдин белгилүү бир чондугу бар. Салык ченеминин чондугу менен мамлекеттик бюджетке түшкөн салык кирешенин ортосундагы байланышты изилдеп жатып америкалык окумуштуу экономист Артур Лаффер салык ченеминин жогорулашы ар дайым эле мамлекеттин салык кирешесинин өсүүсүнө алып келбей турганын

көрсөткөн. Эгер салык ченем T_{max} белгилүү бир чектен аша турган болсо, анда салыктын келип түшүшү азая байштайт. А.Лаффердин ийри сызыгы

А.Лаффер мамлекеттик бюджетке түшүүчү көлөмү боюнча бирдей эле киреше салык ченеминин жогору болуп турганында дагы төмөн болуп турганында дагы камсыздаса болоорун далилдеген (график 2.1). Салык ченемдин төмөн болушу салык салуучу объектилердин санын көбөйтөт, жогорку ченемге караганда. ишкердүүлүккө тартылган адамдардын саны өсөт.

График 2.1. А.Лаффердин ийри сызыгы

Ошонун эле тескериси, салыктардын жогорулашы менен казынанын кирешеси азаят, себеби ишкерлердин бир бөлүгү ишин жүргүзө албай жакырданат, бир бөлүгү экономиканын көмүскө секторуна өтүп кетет, иштөөгө стимул жок болуп калат.

Ушуга карап көпчүлүк мамлекеттер ишкердүүлүктү жеңилдетип, салыктарды туруктуу, жеңил жана ийкемдүү болушуна аракет кылышат. Ошого карабастан ийри сызык салыктын ченеми кандай болгондо кирешетүшүү максималдуу болот деген суроого жооп бербейт, анткени ар башка өлкө үчүн салыктын ченеми да ар башка жана көптөгөн факторлордон көз каранды: салык саясатынан, көлөмүнөн жана мамлекеттик экономика секторунун структурасынан ж.б.

Тема 3. Кыргыз Республикасындагы салыктык администрациялоо

Тема боюнча суроолор:

- 3.1. Салыктык администрациялоонун маңызы
- 3.2. Кыргыз Республикасындагы салык салуунун уюму
- 3.3. Кыргыз Республикасындагы МСКнын (Мамлекеттик салык кызматы) ишмердүүлүгү

3.1. Салыктык администрациялоонун маңызы

Салыктык администрациялоонун максаты салыктын бюджет системасына түшүүсү мүмкүн болушунча максималдуу эффективдиге жетүү болуп саналат (схема 3.1).

Схема 3.1. Салыктык администрациялоо

Схемада өзүнө экономикалык, юридикалык жана уюштуруучулук принциптерди камтыган салык салуунун болжолдуу үлгүлөрү көрсөтүлгөн.

3.2. Кыргыз Республикасында салык салуунун уюму

Кыргыз Республикасынын салык системасынын негизин бир катар укуктук актылар түзөт алардын ичинен 1996-жылдын 1-июлунан бери иштеп келе жаткан КР Салык Кодекси өзгөчө орунду ээлейт.

КР Салык Кодексине ылайык эки деңгээлдү салык система бекитилген.

Жалпы мамлекеттик салыктар:

- Жеке киреше салыгы;
- Киреше салыгы
- КНС;
- Акциздик салык;
- Кен байлыктарын пайдалануу үчүн салык;
- Сатык салыгы;
- Жергиликтүү салыктар:
- Жер салыгы;
- Мүлк салыгы;
- Атайын салык режимдер:

- Милдеттүү патентин негизиндеги салык;
- Ыктыярдуу патентин негизиндеги салык;
- Бирдиктүү салыктын негизиндеги салык салуунун жөнөкөйлөтүлгөн системасы;
- Салык келишиминин негизиндеги салыктар;
- ЭЭЗ салык режими¹

Салык системасы салык салуунун принциптерине ылайык куралат, алар: экономикалык, юридикалык, уюштуруучулук боло алышат. 3.2 схемасында салык салуунун болжолдуу принциптери көрсөтүлгөн.

¹Бер.31. Бө л.2 Кыргыз Республикасынын Салык кодекси.

Схема 3.2 салык салуунун принциптери

экономикалык	юридикалык	уюштуруучулук
-Чарбалык көз карандысыздыктын принциби -Адилеттүүлүктүн принциби -Шайкештиктин принциби -Кызыкчылыктарды эске алуунун принциби -Үнөмдүүлүктүн принциби	- Бейтараптуулуктун принциби -Салыктарды мыйзам менен бекитүүнүн принциби -Салык мыйзамынын тескери күчүн төгүндөө принциби -Мамлекеттин ж.б. кызыкчылыктарын айкалыштыруу принциби	-Бирдиктүү салык системасынын принциби -Салык салуунун жылып турма принциби -Салык системасынын туруктуулугунун принциби -Салыктардын толук тизмегинин принциби -Гармонизациянын принциби

Салык системасынын куралышында эки негизги принцип салынган:

- салык салуу субъектилерин толугу менен камтуу, башкача айтканда бардык чарба жүргүзүп жаткан субъектилердин бардыгын салыктар менен камтуу;

- бир эле мезгил аралыгында бир эле салык менен киреше түшүрүүнүн бир эле түрүнөн бир жолу салык алуу.

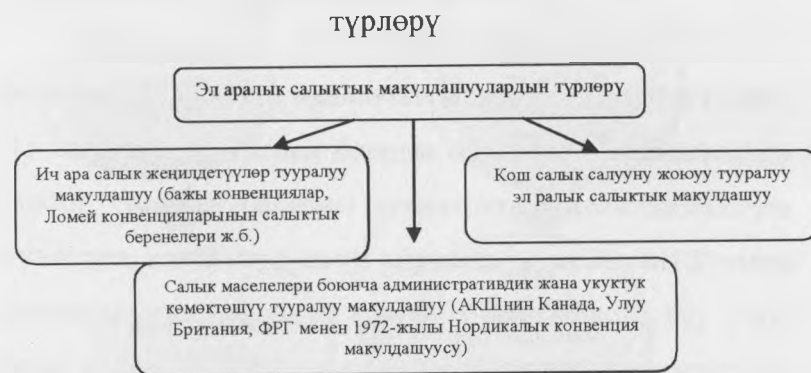
Биринчи принцип юридикалык жактардын Салык инспекциясында милдеттүү катталуунун эсебинен ишке ашат. Экинчи принцип кош салык салуудан кутулуу үчүн ушундай салык системасынын түзүлүшү менен ишке ашат. Кош салык салуу түшүнүгү 3.1. таблицасында көрсөтүлгөн. Башкача айтканда бир эле кирешеге бир эле салык бир эле мезгил аралыгында салынат.

Таблица 3.1- Кош салык салуу түшүнүгү

Көп жолу салык салуу	Көп жолку салык салууну жоюп салуу ыкмалары
1. Бир эле салык эки жана андан көп жолу төлөнүшү керек 2. Бир эле объектиден бир жолкудан көбүрөөк алынуучу салык 3. Салык бир жолудан көбүрөөк бир эле учурда алынат 4. Салык бир эле жак менен бир жолкудан көбүрөөк төлөнөт	1. Мамлекет ичинде (улуттук мыйзам) 2. Эл аралык келишимдер

Салык салуу кош салык салуунун алдын алгыдай болуп уюштурулушу милдеттүү. Кош салык салууну жоюуу тууралуу эл аралык салыктык макулдашуулар бар (схема 3.3).

Схема 3.3. Эл аралык салыктык макулдашуулардын

3.3. Кыргыз Республикасындагы МСКнын (Мамлекеттик салык кызматы) ишмердүүлүгү

Салыктык администрациялоо МСК (Мамлекеттик салык кызматы) менен ишке ашырылат. МСКнын ишмердүүлүгүнүн максаты Кыргыз Республикасындагы салык мыйзамынын сакталышын камсыздоо.

Схема 3.4. МСК милдеттери

Салыктык администрациялоонун негизги милдеттери (схема 3.4):

- маалыматты жыйноо жана иштеп чыгуу
- Салыкты пландаштыруу жана алдын ала божомолдоо
- Салыкты жөнгө салуу
- Салыктык контроль

Салык системасынын функциясын аткаруусунун жана анын негизги функциясы – салык жыйноо менен камсыздоосунун олуттуу шарттарынын бири, салык

төлөөчүлөрдү салыктык каттоо системасы болуп эсептелет. Ал үчүн бардык салык төлөөчүлөргө идентификациялык салык номерин (ИСН) бекитүү менен жалпылай каттоо эске алынган. Салык кызматынын ишмердүүлүгү 3.5.схемасында көрсөтүлгөн.

СБМС (Кыргызстандын салыктык администрациялоонун маалыматтык системасы) 2012 жана 2013-жылдары МСКнын бардык 61 салык органдарында ачылган. Анын куралышы стандарттуу технологияларга негизделген алардын ичинен айрымдары менен МСК кичи системаларында колдонуп келген. СБМСке кошулуу үчүн бардык салык органдары өткөрүү тегиздиги секундасына 256 килобиттен секундасына 2 мегабитке чейин болгон, кеңири таркаткан жеке менчик виртуалдык түйүн аркылуу маалыматты иштеп чыгуучу борбор менен байланышып турат.

МСКнын негизги функциялары²:

- салыктарды жыйноо, контролдоо
- аймактык органдардагы иштин жүрүшүн контролдоо
- юридикалык жана физикалык жактарга салык текшерүү ишин жүргүзүү

²КР Өкмөтүнүн караштуу Мамлекеттик салык кызматы тууралуу жобо. Өкмөттүн Токтому менен 2012-ж 16-февралда бек., №100.

- контролдук-кассалык машинелердин колдонулушун контролдоо
- мыйзамдын сакталышын контролдоо

Схема 3.5. Салык кызматынын ишмердүүлүгү

Таблица 3.2 – Автоматташтыруу этаптары

Функция

Каттоо

Деңгээл 2. Салык төлөөчүлөрдү каттоо (анын ичинде өзгөртүүлөр жана каттоодон алыа салуу дагы) СБМСте белгиленет. МСК индивидуалдуу салык төлөөчүлөрдү каттоого жоопкерчиликтүү, салык төлөөчүлөр системанын ичинде профиль ачып алышат же салык инспекциясына келип катталышы керек. Катталуу процесси кагазга түшүрүлүп СБМСке катталуу процесс бекитилгенден кийин гана киргизилет.

Декларация

Деңгээл 2. Салык декларациясына жана башка нормативдик маалыматка тиешелүү арыздардын бардыгы СБМСке киргизилсе болот, бирок процесстин басымдуу бөлүгү (мисалы төлөнүүгө тийиш болгон салык эсептер) автоматташтырылган эмес.

Салык төлөөчүлөр МСКнын сайтындагы интернет-профили аркылуу арыз жөнөтүшөт же кагаз түрүндө салык инспекция аркылуу жиберсе болот.

Ошондой эле салык консультанттар арызды өз кардарларынын атынан жөнөтө алышат. СБМС өз алдынча салыктарды эсептеп алганга жол бербейт.

Төлөө

Денгээл 2. Салык төлөөчүлөр салыктарды банк (банкомат, кассалык терминал же филиал) аркылуу салыктын суммасын, салыктын түрүн жана кайсы салык инспекциясына төлөмдү жөнөткүсү келип жатканын билдирип төлөөсү керек.

МСКда бул маалыматты текшерүү үчүн банктар жана казыначылык менен байланышы жок. Банк аркылуу жасалган төлөмдөрдүн бардыгы физикалык формада казыначылык аркылуу тастыкталат. Ошол эле мезгилде МСК эсептерди текшерүү жана төлөө фактысын тактоо үчүн СБМСтин казыначылык менен байланышуу үчүн протоколду иштеп чыккан, мындай маалымат менен алмашуу азыр деле колго жасалат. Улуттук төлөө системасы азырынча МСКга төлөмдөрдү онлайн режиминде көрүү мүмкүнчүлүгү

менен камсыздай албай келет.

Жыйым

Денгээл 3. СБМС жыйымдар боюнча өз милдеттенмелерин аткарбай калган салык төлөөчүлөрдү автоматтык түрдө белгилеп жыйым үчүн салыкчыларды дайындайт. Андан тышкары, система жыйымдын бардык милдеттенмелерин генерациялап турат. Салык төлөөчүлөр жыйым боюнча милдеттенмелерин СБМСтеги өзүнүн профилинде текшере алышат жана жеке карточкаларындагы төгүмдөрүн текшере алышат. Төлөө модулу байланышпаганына карабастан төгүм болууну жабууда кармалып калуу бар.

Аудит

Денгээл 4. СБМС аудиттин модулуна багытталган тобокелчилиги бар, ал ар бир салык төлөөчүнүн тобокелчилигинин мүнөздөмөсүн дайындоо үчүн тобокелчиликтин 13 факторуна баа берет. Көрсөтмөлөрү боюнча чектен төмөнкү денгээлдеги салык төлөөчүлөр автоматтык түрдө кварталдык текшерүүгө бөлүнүп чыгат. Ошондой эле СБМС автоматтык

түрдө ар бир салык офис үчүн квартал сайын текшерүүлөрдүн графигин генерациялайт. Графике ылайык салык органдарынын инспекторлору СБМСтен аудитордук көрсөтмөлөрдү чогултушат. Андан кийин аудиттин жыйынтыктары СБМСке жыйым же кайтаруу боюнча салык беренелериндеги өзгөрүүлөр менен бирге киргизилет. Салык төлөөчүнүн жеке карточкасы тиешелүү жолу менен автоматтык түрдө жаңыртылып турат.

СБМС аудиторлорго салык төлөөчүнүн мурунку маалыматын көрүүгө жол бербейт. Жалпысынан бул модуль СБМСТИ ишке ашырууда эң ийгиликтүү компоненти болуп келет.

Кайтаруу Деңгээл 2. Кайтаруу СБМСТе аутентификация менен макулдашылгандан кийин салык инспекторлору тарабынан колго аныкталат.

Кайрылуу Деңгээл 2. Салык төлөөчүлөр салыктык администрациялоо боюнча каалаган суроосу менен кайрыла алышат бирок бул

процесс азырынча кагаз негизинде. Учурда кайрылуулар МСК менен СБМСТИн корреспонденциясынын модулу аркылуу иштелип жатат. Кайрылуу боюнча чечимдер СБМСТе жана салык төлөөчүнүн жеке карточкасында көрүнүп турат.

Акциз Деңгээл 3. Акцизди маркаларды сатуу жолу менен киргизет, аларды МСК катталган салык төлөөчүлөр үчүн чыгарат жана банктар аркылуу таркатат. СБМС салык төлөөчүлөр үчүн акцизди берет жана төлөмүн көрсөтүп турат, жана алардын жеке карточкаларында дагы көрсөтөт.

Бизнес-аналитика Деңгээл 4. СБМС кардарлардын отчетторун киргизилгендеги жана чыгарылгандагы критерийлердин негизинде түзөт, бирок бул модулдун эффективдүүлүгү структура, сапаты жана системада болгон маалыматтын тыгыздыгы менен чектелген.

Отчеттуулук Деңгээл 2. СБМС ар бир салык төлөөчүнү жеке карточка менен камсыздайт алат, ал МСК менен болгон бардык операцияларды, жыйымдардын жалпы көлөмүн, учурдагы

жазапулдар жана кайтарууларды (салыктын түрү жана салык инспекциясынын органы боюнча) деталдаштырат. СБМС ошондой эле МСКга тышкы жана ички дал келишүүлөр үчүн нормативдик отчетторду түзүүгө мүмкүндүк берет. Бирок жеке карточка маалыматтын бардыгын чагылдырбайт.

Колдонуучуларды жана салык төлөөчүлөрдү колдоо максатында Call-борборлор ачылган. СБМСТИ киргизүү менен МСК автоматташтыруу деңгээлин 2,6 баллга чейин көтөргөн. Негизги жакшыртуулар өзүнө отчеттордун ыкчам генерациясын, катуу аудитордук текшерүүлөрдүн тандоо процессин жана бизнес-аналитика үчүн кеңейтилген мүмкүнчүлүктөрдү камтыйт. Автоматташтыруунун негизги этаптары (табл.3.2). Бул кыйла жакшыртууларга карабастан МСКнын салык төлөөчүлөр үчүн айрым функциялары жана кызматтары толугу менен автоматташтырыла элек.

Тема 4. Жеке киреше салыгынын иштөө тартиби

Тема боюнча суроолор:

- 4.1. Жеке киреше салыгынын мааниси жана ал тууралуу түшүнүк
- 4.2. Салыкты эсептөө жана төлөө тартиби
- 4.3. Шедулярдык жана глобалдык салык системалары

4.1. Жеке киреше салыгынын мааниси жана ал тууралуу түшүнүк

Алгач жолу жеке киреше салыгы Англияда 1798-жылы байлыкка болгон үч эселенген салык түрүндө киргизилген жана жалаң тышкы көрүнүшкө таянып (каретасынын, эркек малайдын болушу), 1816-жылга чейин иш жүзүндө болгон. 1842-жылы экинчи ирет киргизилген. Башка өлкөлөрдө 19-кылымдын этегинде 20-кылымдын башынан тартып киргизиле баштаган. Россияда 1812-жылы кирешеге, кыймылсыз мүлккө прогрессивдүү жыйым киргизилген, жеке киреше салыгы тууралуу мыйзам Россияда 1916-жылдын апрель айында киргизилип, 1917-жылдан тартып иштей баштаган.

Илгеритен бери эле жеке киреше салыгынын объектиси болуп төлөөчүлөрдүн кирешеси болгон

(физикалык жактардын). Кыргыз Республикасында жеке киреше салыгы жалпы республикалык салык болуп келет. Салык өлкөнүн бардык аймагында бирдиктүү ченем менен алынат. Жеке салыгынын төлөөчүлөрү:

- киреше алуучу бардык физикалык жактар;
- КР резиденттери жана резидент эместери;
- салык агент.

Жеке киреше салыгына карата жеке ишкер – башка жактарга төлөнгөн кирешеден салык төлөө милдети жүктөлгөн жак катары салык агенти болуп келет (КР СК 176-бер). Төлөнүп жаткан киреше ар кандай болушу мүмкүн: айлык акыдан тартып көрсөтүлгөн кызмат үчүн сыйакы, сатып алынган товарга төлөмгө чейин ж.б.

Кирешенин алынып жаткан жерине жараша кайсы түрүнөн жеке киреше салыгын кармап калуу керектигин аныктоо үчүн Салык кодексине резидент жана резидент эмес деген түшүнүктөр киргизилген. Резидент жана резидент эмес түшүнүктөрүн КР Салык Кодексинин 23-бер 2 жана 3 бөлүмдөрү аныктайт, анын негизинде КР аймагында 12 айдан турган мезгил аралыгында катары менен жүрүп жана ушул салык учурунда жыйынтыкталып өткөргөн күндөрдүн саны жатат. Эгер салык төлөөчү КР

аймагында 183 күндөн көбүрөөк жүрсө ал резидент болуп саналат, эгер азыраак – резидент эмес.

4.2. Салыкты эсептөө жана төлөө тартиби

Жалпы жылдык киреше деген эмне? Бул календардык жыл ичинде алынган кирешелердин суммасы. Жалпы жылдык кирешенин курамына бардык кирешелер кирет, акчалай, накталай формада, ошондой эле жумуш жана кызмат формасы дагы.

Жеке киреше салык үчүн салык салынуучу база формула боюнча аныкталат:

ЖЖК-Чыгарып салуу=Салык салынуучу база

ЖЖК деген жерде – жалпы жылдык киреше.

Жалпы жылдык кирешени аныктоодо кирешенин айрым түрлөрү “Салык салынбаган киреше” категориясына түшүп калаарын эске алуу керек. Салык салынбаган кирешелер – КР Салык Кодексинин 167-бер.: псобиелер, пенсиялар, стипендиялар, материалдык жардам ж.б.

Демек декларациядагы жалпы жылдык киреше сабы боюнча салык салынбаган кирешеден башкасынын бардыгын эске алуу зарыл.

Жалпы жылдык киреше улуттук валюта менен эсептелет. Киреше чет элдик валюта менен алынса киреше алган датасында анык болуп турган КР Улуттук банкынын расмий курсун колдонуп улуттук валютадагы эквивалентин аныктоо зарыл. Эгер кирешени төлөп жатканда салык кармалса дагы, баарыбир бул кирешени декларацияда көрсөтүү зарыл, себеби декларацияда салык салынбаган кирешеден башка салыктардын бардык түрү эске алынат.

Салыктык чыгарып салуу – бул салык базасына азайуучу сумма.

Чыгарып салуу – бардыгы КР СК бекиткен уруксаат берилген чыгарып салуулар, тагыраак айтканда:

1. стандарттык чыгарып салуу – КР СК 170-бер
2. социалдык чыгарып салуу КР СК 171-бер
3. мүлктүк чыгарып салуу КР СК 172-бер (схема 4.1)

Схема 4.1. Салыктык чыгарып салуу

Стандарттык чыгарып салуу

- салык мезгилинин ар бир айы үчүн 6,5 эсеп көрсөткүчү көлөмүндөгү персоналдык чыгарып салуудан;
- социалдык камсыздандыруу боюнча чыгарып салуудан
- мамлекеттик эмес пенсиялык фондго чегерип чыгарып салуудан

Социалдык чыгарып салуулар

- салык төлөөчү жашы 24 жете элек салык төлөөчү жана анын багуусундагылар социалдык чыгарып салууда билим алууга укугу бар.

Мүлктүк чыгарып салуу

Салык төлөөчү факт жүзүндө ипотекалык кредиттин пайыздардын төлөөгө багытталган мүлктүк

салыктык чыгарып салууну каражаттардын суммасында алууга укугу бар, бирок жылына 230 000 сомдон көп эмес.

Стандарттуу чыгарып салуу. КР Салык кодексинин 170-беренесине ылайык стандарттуу чыгарып салуулар:

- 1) Персоналдык чыгарып салуу – салык мезгилинин ар бир айы үчүн 650 сом өлчөмүндө;
- 2) Салык төлөөчүнүн багуусундагылардын эсебинен чыгаруу – салык мезгилинин ар бир айы үчүн 100 сомдон ар бир багуудагы адамга.

Багуудагы адам – бул салык төлөөчүнүн жакын тууганы, кирешеси жок, салык төлөөчүнүн кирешесинин эсебинен жашайт.

Жакын туугандар – бул Кыргыз Республикасынын үй бүлө мыйзамына ылайык нике мамиледе болгон, багып алуучулар же багып алынгандар, камкорчулар ошондой эле ата-энелер, балдар, толук кандуу же толук кандуу эмес ага-инилер, эже-синдилер, чоң ата, чоң эне, неберелер.

- 3) мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча чегерүүнү чыгарып салуу;
- 4) мамлекеттик эмес пенсиялык фондго чегерүүлөрдү чыгарып салуу – салык төлөөчүнүн салык базасынан 8 пайыздан ашык эмес.

Эгер физикалык жак эмгек келишими боюнча иштеп жаткан болсо, жана башка учурларда дагы стандарттык чыгарып салуулар анын жумуш берүүчүсү менен ишке ашырылат, ал мындай учурда аталган физикалык жактан салык агенти болот.

“Салык агент” – уюм же жеке ишкер, жеке ишкер эмес физикалык жакка киреше төлөп берет. Салык агент физикалык жактын жеке кирешесин эсептеп жаткан учурда стандарттуу чыгарып салууларды гана колдонууга укуктуу (социалдык жана мүлктүк чыгарып салууларды эмес).

Физикалык жакка декларацияны толтуруу үчүн жумуш берүүчүнүн бухгалтериясынан анын дарегине карата жүргүзүлгөн киреше жана жумуш берүүчү кармап калган жеке кирешенин көлөмү тууралуу стандарттык чыгарып салууларды көлөмү жана түрү белгиленген маалым катты алышы керек. Аталган маалым кат декларацияны туура толтуруу максатында керектелет. Жумуш берүүчүдөн бул маалым катты же кандайдыр бир башка документтерди салык органдарына берүүнүн кереги жок.

Эгер физикалык жак эмгек келишими менен иштебесе же физикалык жакты жалдап иштеген жумуш

берүүчү кандайдыр бир себептерге байланыштуу стандарттык эсептен чышарууларды жүргүзбөсө, физикалык жак аны жылдын жыйынтыгы боюнча БСД толтуруп жатып өз алдынча жасоого акысы бар.

Социалдык чыгарып салуу. КР СК 171-бер.ылайык салык төлөөчү салык төлөөчүнүн жана анын багуусундагы 24 жаштан ашпаган адамынын билим алуусуна социалдык чегерим каражатын алууга укуктуу. Мектепке чейинки, мектептик, орто кесиптик жана жогорку билим алуу үчүн чыгарып салуулардын өлчөмү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын лицензиясы бар Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмунун дарегине салык төлөөчү төлөгөн жана документ түрүндө тастыкталган төлөмдүн суммасына тең, бирок билим алууга чыгарып салууларды эске албастан салык төлөөчүнүн салыктык базасынын өлчөмүнүн он пайызынан ашпаган өлчөмдө белгиленет.

Эгер социалдык чыгарып салуулардын суммасы каралган чектөөнүн суммасынан ашык болсо, анда мындай ашык сумма кийинки салыктык мезгилдерде чегерип салынууга тийиш эмес. Социалдык чыгарып салуу укугу бир эле салык төлөөчүгө берилет.

КР Салык кодексинин бул нормасын резюмелеп жатып төмөнкүлөрдү айтса болот. Эгер мектепте, жокдо же мектепке чейинки мекемеде окуучу окуп жатса, ал эми ата-энеси салык төлөөчү анын ичинде жеке кирешени төлөөчү мекемеде иштесе, анда төлөнгөн салыктын бир бөлүгү календардын жылдын жыйынтыгы менен кайра кайтарып алса болот.

Жумуш берүүчү (салык агент) физикалык жактын жеке киреше салыгын эсептеп жатканда стандарттуу чыгарып салууларды гана колдонууга милдеттүү болгондуктан, өзүнүн мыйзам чегиндеги укугу болгон социалдык чыгарып салуусу укугу менен колдонуу үчүн керек:

- 1) бирдиктүү салык декларациясын (БСД) толтуруу жана алып келүү
 - 2) салык органынын жетекчисинин атына арыз жазуу
 - 3) жүргүзүлгөн чыгашаларды тастыктоочу документтерди алып келүү:
- ата мекендик уюмдан билим алуу кызматы тууралуу келишимдин көчүрмөсү;
 - төлөгөндүгү жөнүндө квитанциянын түпнускасы;
 - баланын туулгандыгы тууралуу күбөлүктүн көчүрмөсү;

- баланын паспортунун көчүрмөсү;
- арыз берүүчүнүн паспортунун көчүрмөсү;
- никелешүү тууралуу күбөлүктүн көчүрмөсү;
- арыз берүүчүнүн иштеген жеринен айлык акы жана төлөнгөн киреше салыгы тууралуу маалымкаттын түп нускасы;
- үй-бүлөнүн курамы тууралуу маалымкаттын түп нускасы;
- банктагы бетэсептин номери, ага кайтарылган жеке киреше салыгынын суммасы келип түшөт.

Мүлктүк чыгарып салуу. КР Салык кодексинин 172-бер.ылайык салык төлөөчү ипотекалык кредит боюнча пайыздарды жоюуга салык төлөөчү тарабынан иш жүзүндө жиберилген каражаттардын суммасында мүлктөй салыктык чыгарып салууга укуктуу, бирок бир жылда 230000 сомдон ашык эмес. Турак жай фондунун имараттарын жана жайларын ушул имараттарды жана жайларды күрөөгө коюу менен сатып алуу жана/же куруу үчүн алынган кредит ипотекалык кредит деп эсептелет.

Мүлктөй салык чегерими, эгерде салык төлөөчүгө турак үй, квартира куруу же алуу жумуш берүүчүнүн же башка субъекттин каражатынын эсебинен жүргүзүлсө, эгерде турак үйдү, квартираны, бөлмөнү же алардагы

үлүштү сатуу-сатып алуу бүтүмү бирине-бири көзкаранды жеке жактардын ортосунда жасалса, колдонулбайт.

КР Салык кодексинин бул нормасын резюмелеп жатып төмөнкүлөрдү айтса болот эгер ипотекалык кредит төлөнүп жатса жана арыз берүүчү салык төлөөчү анын ичинде жеке киреше салыгын төлөөчү мекемеде иштесе, анда төлөнгөн салыктын бир бөлүгү календардык жылдын жыйынтыгы менен кайра кайтарып алса болот.

Жумуш берүүчү (салык агент) физикалык жактын жеке киреше салыгын эсептеп жатканда стандартуу чыгарып салууларды гана колдонууга милдеттүү болгондуктан, өзүнүн мыйзам чегиндеги укугу болгон социалдык чыгарып салуусу укугу менен колдонуу үчүн керек:

1. бирдиктүү салык декларациясын (БСД) толтуруу жана алып келүү;
2. чыгарып салууну алуу үчүн салык органынын жетекчисинин атына арыз жазуу;
3. кредитти жана ал боюнча пайыздарды (божомолдуу тизмек) жабуу үчүн салык төлөөчүнүн акча каражатынын төлөнгөн фактысын тастыктоо документин алып келүү;

- квартираны сатуу-сатып алуу келишиминин көчүрмөсү;
- банк менен кредиттик келишимдин көчүрмөсү;
- арыз берүүчүнүн иштеген жеринен айлык акы жана төлөнгөн киреше салыгы тууралуу маалымкаттын түп нускасы;
- төлөнгөн пайыздардын суммасы тууралуу банктан маалымкаттын түпнускасы;
- арыз жазуучунун паспортунун көчүрмөсү.

Жеке киреше салыгы ишкердин салыктык жана/же учеттук каттоосуна турган жеринен төлөнөт.

Салыктык каттоо – бул алгачкы каттоо. Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинен каттоо күбөлүгүн (уюм үчүн), Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинен күбөлүктү (жеке ишкерлер үчүн) алгандан кийин ишкерлер 15 күндүн ичинде райондук салык кызматынын органдарына каттоого турушу керек.

1. Жашаган жери боюнча катталат:

- жеке ишкерлер;
- патент боюнча ишмердүүлүгүн жүргүзүп жаткандар;

- салык салынуучу объектилери бар физикалык жактар (үй, квартира, дача, машина ж.б.)

2. Уюмдар юридикалык дареги боюнча катталат. Учеттук каттоо – бул кошумча каттоо. Эгер ишкерде ишмердүүлүк жүргүзүлгөн өзүнчө бөлүм (филиал, склад, дүкөн ж.б.) болсо, жана ал объектилер башка райондордо жайгашса, анда анын учеттук каттоосу ошол райондордогу салык кызматынын органдарында болуусу тийиш.

Жеке киреше салыгын салык төлөөчү бул:

- 1) Кыргыз Республикасынын жараны болгон, киреше табуучу, физикалык жак;
- 2) Кыргыз Республикасынын жараны эмес киреше табуучу резидент, физикалык жак;
- 3) Кыргыз Республикасынын жараны эмес киреше табуучу резидент эмес, физикалык жак;
- 4) Кыргыз Республикасындагы булактан физикалык жакка киреше төлөп берүүчү салык агент.

Резидент – бул Кыргыз Республикасынын аймагында 183 күндөн көбүрөөк жүргөн физикалык жак. 183 күндү саноо үчүн катар келген 12 ай алынат. Кыргызстанда 183 күндөн азыраак убакыт өткөргөндөр “резидент эмес” болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын резиденттери Кыргызстанда биздин өлкөдө жана башка өлкөлөрдө алган бардык кирешелеринен салык төлөшү керек. Ошондой эле салыктарды Кыргыз Республикасынын жарандары дагы төлөшөт.

Резидент эместер биздин бюджетке биздин республикада алган кирешесинен гана төлөшөт. Жана Салык кодекси резидент эместерге салык төлөөнүн өзүнчө тартибин бекитет. Жеке киреше салыктын ченеми 10 пайыз өлчөмдө бекитилет.

4.3. Шедулярдык жана глобалдык салык системалар

Дүйнөдө салык салууда шедулярдык жана глобалдык салык системалары бар.

Шедулярдык система англис тилинде *schedule taxation system* – калктан жеке киреше салыгын алуунун формасы дегенди билдирет. Бул жерде жеке киреше салыгы физикалык жактардан жалпы кирешеден эмес шкала (*schedule*) боюнча, жеке менчиктин жана ишмердүүлүктүн түрүнө жараша ар кандай киреше булактарын классификациялоо үчүн колдонулат.

Шедулярдык салык системада салык төлөөчүнүн кирешесинин бардыгы шедулдарга бөлүнөт.

Ар бир бөлүгүнө (шедулуна) салынган салык айырмаланып турат. Ар башка шедулга ар кандай ченемдер, льготалар жана салыктын башка элементтери бекитилет. Шедулярдык системанын элементтери Британия Шериктештигинин айрым өлкөлөрүндө сакталган. Салык салууда шедулярдык системасынын тиги же бу формадагы таасири көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдүн жеке киреше салыгынын системасында байкалат, ар башка булактардан салык салынган кирешелерди эсептөө ыкмаларында билинет. Мындай тажрыйба Франция, ФРГ жана башка өлкөлөрдө бар. Шедулярдык системада салык төлөөчү анын кирешесинин түрүнө жараша бир нече киреше салыгын төлөшү мүмкүн.

Таблица 4.1- Шедулдар (*schedule*) в УлууБританияда

Schedule	Ишмердүүлүктүн түрү (жеке менчиктин)
A	Жерге, курулушка ж.б.ээлик кылуудан кирешелерге салык салынат
B	Коммерциялык максатта колдонулуучу токой массивдеринен түшкөн кирешеге салык

	салынат, эгер алар schedule D менен алынбаса.
C	Пайыздары төлөнгөн баалуу кагаздардан түшкөн киреше.
D	Өндүрүш-комерциялык ишмердүүлүктөн түшкөн пайда (соодада, өндүрүштө, айыл-чарбада транспортто); эркин профессиядагы жактардын кирешеси; schedule C боюнча салык салынбаган баалуу кагаздардан түшкөн киреше; займдардан пайыз түрүндө түшкөн киреше; чет өлкөдө алынып Улуубританияга которулган киреше.
E	Эмгек киреше: айлык акы, жумушчулардын айлыгы жана пенсия.
F	Дивидентдерден түшкөн киреше.

Глобалдык салык системасында физикалык жана юридикалык жактардын кирешелеринин бардыгына бирдей салык салынат. Мындай система салыктарды эсептөөнү жеңилдетет жана ишкерлердин финансылык пландаштыруусун жөнөкөйлөтөт. Бул системада салык төлөөчүлөрдүн кирешесинин ээсиздендирүүсү жүрөт.

Тема 5. КНС иштешинин тартиби

Тема боюнча суроолор:

- 5.1. Кошумча нарк салыгы түшүнүгү
- 5.2. КНСти салуу тартиби

5.1. Кошумча нарк салыгы түшүнүгү

КНС – көп деңгээлдүү салык, товардын бардык кыймылынын өндүрүшчүдөн керектөөчүгө чейинки стадияларында алынат, анда өндүрүш жана ишке ашырган процесстин ар бир катышуучусу керектеген материалдык ресурстун баасын канчага көтөргөнүнө жараша салык төлөйт. КНС – бул товар жана кызматка болгон салыктын кыйыр түрү, ал баанын калыптануу жана керектөө структурасынын процессине таасирин тийгизет. КНС көтөрүлгөн баанын бөлүгүнүн бюджетке алуу формасы, ал өндүрүштүн бардык стадияларында пайда болот – сырьедон тартып керектөө предмети болгонго чейин.

КНС алып жүрүүчүсү акыры керектөөчү, ошондуктан салыктарды кабыл алынган классификациялоо принциптерине ылайык КНС көпчүлүк учурда кыйыр салыктар категориясына киргизишет. КНСти француз экономисти М.Лоре айландыруу салыгын

алмаштыруу үчүн ойлоп тапкан жана алгачкы жолу Францияда 1954-жылы киргизилген. 1967-ж. ЕЭКтин(Европа экономикалык коомдоштугу) өлкө-мүчөлөрү КНСтин этап-этабы менен киргизүү боюнча атайын директивасы иштелип чыккан. КНСтин киргизүүнүн максаты: мурдагы көпчүлүк салыктарды алуу тартибин бириктирип, жөнөкөйлөтүп жана жалпылап өндүрүш чыгашаларга бирдиктүү жана заманбап салыкты жаратуу болгон. Жаны салык тез эле жалпыга жайылып кеткен.

Учурда КНС дүйнөнүн 80 ашык өлкөлөрүндө колдонулуп келет. Өндүрүш процессинде четтен алынган баштапкы өндүрүш ресурстарга (сырье, материал, өндүрүш багытындагы жумуштар жана кызматтар), сатып алынган негизги каражаттарга, материалдык эмес активдерге, эмгек акыга болгон чыгаша ошондой эле рентабелдүүлүктүн бекитилген формасына баасы кошулат, акырында ал сатылуучу бааны калыптандырат.

Ошону менен, эгер сатылган продукциянын (товар, жумуш жана кызмат) баасы дүң чыгарылыштын микроэкономикалык көрсөткүчүн калыптандырса, анда продукцияны сатуу үчүн сатып алынгандыктан бардык өндүрүштүк ресурстар арадагы керектөөнүн көрсөткүчүн

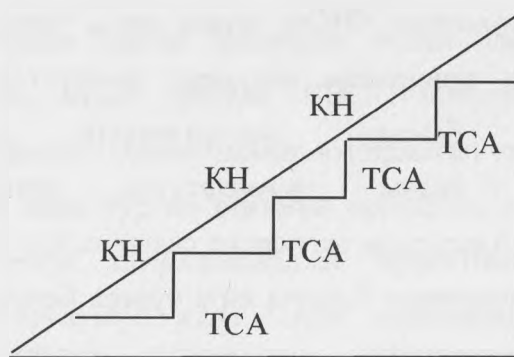
калыптандырат. Өндүрүү процессинде сатып алынган ресурстардын баасына “кошулгандын” бардыгы кошумча бааны түзөт. Ошондо кошумча баага кирет: бюджеттик эмес социалдык фонддорго эмгекти төлөөгө тиешелүү кошуп эсептөөлөр, негизги фонддордун керектөөлөрү (негизги каражаттарды жана материалдык эмс активдерди), өндүрүш менен кирешеге ж.б. салыктар.

Кошумчаланган нарктын экономикалык көрсөткүчүн кийинки формулада көрсөтсө болот:

$$КН = ЭТФ + БСФЧ + НФК + \Theta БС + П$$

Анда КН-кошумчаланган нарк, ЭТФ-эмгекти төлөө фонду, БСФЧ-эмгекти төлөө фондуна кошуп эсептелген бюджеттик эмес социалдык фондго чегерим, НФК-негизги фонддун керектөөсү, $\Theta БС$ -өндүрүшкө болгон башка салыктар, П-пайда.

График 5.1 Өндүрүштүн стадиялары

5.1. графигинде КН-кошумчаланган нарк, ТСА-тышкы сатып алуулар жакта өндүрүштүн стадиялары көрсөтүлгөн. КНСТИ эсептөө объектиси “кошумчаланган нарк” болот, башкача айтканда сатылуучу баа менен продукция жасалган сырьё жана материалдардын баасынын айырмасы.

КНС кармап калууда эки принцип бар: чыгарылган өлкөнүн принциби, бара турган өлкөнүн принциби.

Чыгарылган (орду) өлкөнүн принциби өлкөдө жасалган анын ичинде башка өлкөлөргө экспорттолуучу товарларга салык салуу жана башка өлкөлөрдөн импорттолгон товарларды салыктан бошотуу бардык кошумча наркка салык салууну эске алат. Мындай принципте экспорттолуучу товарлар боюнча КНС экспорттоочу-өлкөдөн алынат, импорттоочу өлкө болсо башка өлкөдө төлөнгөн КНСТИ андан аркы чегеримге алып коет. Бул принципти колдонуу импорттолуучу продукциянын баасын жогорулатууга жана экспорттолуучу бааны төмөндөтүүгө стимулду калыптандырат. Акыркысы экспортко салык салуу менен байланыштуу. Биринчиси боюнча айта турган болсок, ал импорт продукциясынын өндүрүштүк керектөөнүн натыйжасы болуп калат, анын баасы салык кредитинин

(чыгарып салуунун) суммасын жогорулатат жана анын натыйжасында төлөөчүлөрдүн салык милдеттенмелеринин суммасын азайтат, ал продукцияны өндүргөн жана өлкөнүн ичинде керектелип КНСТИн алынуусуна тийиштүү. Бул принциптин иш жүзүндө колдонулушу кыйыр салык салуунун кескин гармонизациясын талап кылат.

Бара турган (орду) өлкөнүн принциби өлкөнүн ичинде керектелген бардык продукциянын кошумча нарк салыгы менен салынаарын билдирет, демек, экспорттолгон товарлардын КНСТИн бошотулушу (өлкөдөн чыгарып кеткенде 0 пайыздык чендин колдонулушу) өлкөгө импорттолгон товарларды киргизүүдө өлкөдө өндүрүлгөн аналогиялык товарлардын чени менен салык салынат. Бул принципти колдонууда экспорттун дагы импорттун дагы баасын төмөндөтүүгө стимулдар жок болот, анткени киргизиле турган продукция менен өлкөнүн бажы чек арасын өткөн учурда КНС импортерго сатылганда кайтарылат. Ошону менен, чыгарылган өлкөнүн принциби дагы, бара турган өлкөнүн принциби дагы экспорттук-импорттук операциялардын эффективдуу системанын уюштурулушун жана салык мыйзамынын сакталышын талап кылат.

Жогоруда айтылгандарды жалпылаганда кошумча нарк өндүрүштүн же жүрүшүнүн бул стадиясында өндүрүшчү ресурстардын баасына сырттан сатылып алынган, ал үчүн тышкы сатып алуу болуп эсептелген бааны “кошкон” болуп эсептелинет.

5.2.КНС ти салуу тартиби

КНС ти суммасы технологиялык чынжырчанын бардык стадияларында акыркы керектөөчүгө чейин сатылган товар үчүн сатып алуучулардан алынган жана материалдык ресурстар үчүн жабдып туруучулардан алынган салыктын суммаларынын ортосундагы айырмадай аныкталат, алардын баасы кайрылуудагы чыгымдарга карайт.

Жабдып туруучу (сатуучу) КНС ти керектөөчүлөргө (сатып алуучуга) сатылуучу продукциянын баасына кошот. КНС ти суммасын эсептегенде өндүрүштүн (кайра сатуунун) ошол стадиясындагы баага кошумча базасы болот. Уюмдар жана жеке ишкерлер салыктын бул түрүнүн чогултучуусу гана болушат, факт жүзүндө алып жүрүүчү бул товардын акыркы керектөөчүлөрү. Акыркы керектөөчү мыйзам боюнча КНС ти төлөөчү болуп саналбайт, бирок ал сатып алган товардын баасында

кошумча нарк салыгына болгон кандайдыр бир сумма камтылган.

КНС салыгы салынган объект болуп:

1. Салык салынган жабдып туруу
2. Салык салынган импорт³.

КНС ти салык төлөөчүсү бул салык салынган субъект, ошондой эле импортту ишке ашыруучу субъект.

Салык салынган жабдып туруу - товарларды жабдып туруу, жабдып туруу кызматты (жасоо)КНС салык салынгандан бошотулган тейлөө, товарларды жабдып туруудан сырткары,

Ишкердүүлүктү ишке ашыруу процессинде салык салынуучу субъект менен ишке ашырылганда. *Салык салынуучу импорт* – Кыргыз республикасынын бажы аймагына товарларды киргизүү, КНС салык салынгандан бошотулгандардан сырткары. *Салык салынуучу субъект* – бул КНС боюнча катталган субъект жана катталуу чеги 4 млн.сомдон жогору болгон салык салынуучу объект.

Салык мезгили: 1 календардык ай.

КНС ти ченеми түзөт:

³Кыргыз республикасынын Салык кодекси 231-бер. 37-бө л.

12 пайыз - салык салынуучу жабдып туруу жана салык салынуучу товардын импорту үчүн;

0 пайыз - товардын экспорту үчүн.

Салык төлөөчү алуучуларга бекитилген үлгүдөгү эсеп-фактураны жазып берүүгө милдеттүү, ал жабдып туруу учурундагы КНСТИ эсептөөнүн алгачкы документи болуп саналат.

Экономикалык ишмердүүлүктү ишке ашырып жаткан чарба кылуучу субъект, КНСТИ төлөөчү салык төлөөчү катары катталууга милдеттүү, эгер субъектинин товарынын айлануусу катар келген 12 же андан азыраак айда катталуу чеги 4млн.сомдон аша турган болсо.

Жабдып туруунун орду товар, жумуш же кызмат көрсөтүү Кыргыз Республикасынын аймагында ишке ашырылгандыгын аныктоо үчүн жана алар КР КНСи боюнча салык салынуучу объект болоорун аныктоо үчүн колдонулат. Товар КРдин аймагында сатылган болуп эсептелинет, эгер алар КРдин аймагында болсо жана анын чегинен сырткары чыгарылбаса.

Жумуш жана кызматтын орду болуп жабдып туруучунун экономикалык ишмердүүлүгүнүн орду болуп саналат, эгер башкасы эске алынбаса:

- жумушту же/жана кызматты жабдып туруу деп кыймылсыз мүлк турган жер эсептелинет, эгер жумуштар же/жана кызматтар ошол мүлк менен байланыштуу болсо;
- саламаттыкты сактоо, маданият, искусство, билим берүү, туризм, физикалык маданият жана спорт тармагында кызмат көрсөтүүдө жабдып туруунун орду болуп кызмат факт жүзүндө көрсөтүлгөн жер болуп саналат;
- келишимдин негизги катышуучусунун атынан башка жакты жумуш жана кызмат көрсөтүүгө чакырып келген агенттин кызматы; кыймылдуу мүлктү убактылуу ээлик кылууга же колдонууга берүү, транспорттук каражаттардан башкасын; персоналды берүүдө; аудитордук кызматтарды көрсөтүүдө консультациялык, юридикалык, жарнамалык кызматтарды көрсөтүүдө, лабораториялык талдоолорду жүргүзүүдө, интеллектуалдык менчиктин укуктарын өткөрүп берүүдө; бажылык аймакта жана бажы контролдугу алдында товарларды кайра иштетүүнүн бажылык режимине жайгаштырылган товарларды кайра иштетүүгө.

Кызмат көрсөтүүнүн орду болуп сатып алуучунун экономикалык иш-аракетти жүргүзүлгөн жер болуп саналат. Жабдып туруунун баасы салык төлөнүүчү тараптан алынган же алына турган жабдуунун же импорттун баасынын/наркынын негизинде аныкталат.

Жабдуунун баасы өзүнө бардык алымдарды (мамлекеттик алымдардан тышкаркысын), салыктарды жана/же башка жыйымдарды камтыйт, КНС менен сатуу салыгын кошпогондо. Импорттолгон товарлардын салык наркы транспортировкалоонун, камсыздандыруунун, бажы алымдарынын толук наркын, импорт үчүн төлөнүүчү салыктардын суммасын, жана башка товарды киргизүүдө пайда болгон чыгашаларды өзүнө камтыйт, КНСти кошпогондо.

Салык салынуучу жабдуулар боюнча бюджетке төлөнүүгө тийиш болгон КНСтин суммасы салыктык мезгилде салык салынуучу субъект тарабынан бардык салык салынуучу беримдер боюнча чегерилген КНСтин суммасы менен ошол эле салыктык мезгилде эсепке алынууга тийиш болгон сатып алынган материалдык ресурстар үчүн КНСтин суммасынын ортосундагы айырма катары аныкталат. Салык салынуучу жана салыктан бошотулган жабдууларды ишке ашырууда, сатып алынган

материалдык ресурстар үчүн КНСтин суммасы, салык салынуучу жана салыктан бошотулган жабдуулардын жалпы суммасына пропорционалдуу эсепке алынуусуна милдеттүү.

КНС салыгын төлөөчүлөр сатып алуучуга товарларды, жумуштарды жана кызматты жабдуу учурундагы бекитилген эсеп-фактураны үлгүдөгү КНСти жазып берүүгө милдеттүү.

КНСтин эсеп-фактурасынын бланкасында милдеттүү түрдө көрсөтүлүшү керек:

- 1) КНС эсеп-фактурасынын түзүлгөн күнү жана номери;
- 2) идентификациялык салык номер (мындан ары – ИСН), фамилиясы, аты, атасынын аты же толук аталышы, жабдуучунун жана товарды сатып алуучунун (жасалган иштер, көрсөтүлгөн кызмат) юридикалык дареги;
- 3) салыктык каттоо жана/же патент берген салык органынын коду жана аталышы, ошондой эле сатып алуучунун патентинин номери жана сериясы;
- 4) банктык идентификациялык код (мындан ары БИК), жабдуучу менен сатып алуучунун банкынын аталышы, эсеби;
- 5) Жабдуунун күнү жана түрү, төлөөнүн ыкмасы;

- 6) жабдылуучу товарлардын аталышы (жасалган иштердин, кызмат көрсөтүүнүн);
- 7) өлчөө бирдиги, саны (көлөмү) жана товардын (жумуштун, кызматтын) баасы;
- 8) товардын баасы (жасалган иштердин, кызмат көрсөтүүнүн) кошумча нарк салыгын эске албаганда;
- 9) кошумча нарк салыгынын чени жана суммасы;
- 10) товардын баасы (жасалган иштердин, кызмат көрсөтүүнүн) кошумча нарк салыгын эске алганда;
- 11) жабдуунун жетекчисинин жана башкы бухгалтеринин колтамгалары.

КНСти каттоо боюнча үлгү

Ишкер автомобилдик шаймандарды сатуу менен алектенет. 2019-жылдын март айынан тартып декабрына чейин ай сайын сатуулар 700 000 сомду түздү, 2020-жылдын январь айынан тартып 2020-жылдын май айына чейин ай сайын сатуулар 755 000 сомду түздү. Салык төлөөчү кайсы мезгил аралыгында КНС боюнча катталышы керек болчу деген суроо берилип жатат? Ошондой эле каттоо кайсы мезгил аралыгында күчүнө кирерин аныктоо зарыл.

Жыйынтыгында ишкер 2020-жылдын март айында катталышы керек болчу. Катталуу 2020-жылдын 1-

апрелинен тарта күчүнө кирет. Бул дата КНС боюнча каттоо күбөлүгүндө көрсөтүлөт.

Натыйжасында сатуулардын суммасы: 12 айда 8 510 000, башкача айтканда катталуунун чегинен ашкан. Ишкер 2020-жылдын март айынын ичинде КНС боюнча катталуудан өтүүсү керек, 755 000 – КНС салынбайт. 1-апрелден тартып катталуу күчүнө кирет жана бардык сатуудан КНС алынат, андан кийинки айлар дагы. Чектен ашканга чейинки алынган суммалардын бардыгынан КНС алынбайт.

Андан тышкары, КНСке аны төлөөдөн качууга каршылык көрсөтүү кыналган механизмдер мүнөздүү. Салык милдеттенмелеринин суммасын эсептегенде төлөөчү КНСтин суммасын тиешелүү документтер менен калыбына келтиргенге чейин тастыкташы керек. КНСти алуу механизми милдеттүү документ жүзүндө коштолууну эске алат, сатуу операцияларын дагы, сатып алуу операцияларын дагы. Бир жагынан бул ишенимдүрөөк аудитордук “издин” калышын камсыздайт, демек, текшерүү учурунда салыктан качуу аракетин кылгандарды аныктоо мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Башка жагынан КНСтин туура эсептелип жана төлөнүп жаткандыгын контролдоо менен киреше салыгынын төлөнүп

жаткандыгына салыктык контролдун айкалышы үчүн мүмкүнчүлүк түзүп турат, мындан улам кыянаттыкты аныктоо мүмкүнчүлүгү жогорулайт. КНСТИ төлөө тартиби жабдуучулар үчүн дагы сатып алуучулары үчүн дагы келишимдерди чын ниети менен түзүүгө стимулду жаратат. Бул стимулдар сатып алуучу салык кредитинде көбүрөөк сумма алуу үчүн эсеп-фактурада кабыл алуу үчүн жогорураак сумманын көрсөтүлүшүнө кызыкдар болгонуна байланыштуу, ал эми ошол эле кезде жабдуучу бааны реалдуу баадан төмөнүрөөк көрсөтүүгө кызыкдар.

Тема 6. Пайда салыгын салуу тартиби

Тема боюнча суроолор:

- 6.1. Мамлекеттин бюджетти үчүн пайда салыгынын мааниси
- 6.2. Пайда салыгын алуу тартиби
- 6.3. Патенттик ишкердүүлүк

6.1. Мамлекеттин бюджетти үчүн пайда салыгынын мааниси

Байыртадан бери эле пайда салыгы акырындык менен өнүгүп дароо пайда боло калган жок. Өзгөчө Германияда 1891-ж реформадан кийин өндүрүштүк салык өзүндө реалдуу жана жеке киреше салыгынын белгилерин айкалыштырган. Англияда өндүрүштүк салык жеке киреше салыгы менен четке чыгарылган, аны менен физикалык дагы юридикалык жактар дагы салынчу. Айрым өлкөлөрдө жеке киреше салыгы өндүрүш салыгы менен катар эле бар болчу. Маселен Австрия менен Россияда эл алдына отчет берүүгө милдеттүү болгон мекемелер (акционердик, сактык, кредиттик коомчулуктар), жеке киреше салыгын төлөшчү, ал эми мындай отчеттулукка милдеттүү эместер өндүрүш салыгын төлөшчү. XX к. гана юридикалык жана физикалык жактар үчүн жалпы жеке киреше салыгынан

өзгөчө салык – корпорациялардын кирешесине, бөлүнүп чыга баштаган, ал өзүнүн соңку формаларына Экинчи дүйнөлүк согуш учурунда жана андан кийин гана келген.

Корпорациялардын кирешесине салыгынын киргизилүүсү, капиталдарды бириктирүү жана мекеменин карыздары үчүн коомчулуктун мүчөлөрүнүн жоопкерчилигинин чектелүү болушуна негизделген (“корпорация” термини англис тилинин «corporation» - жоопкерчилиги чектелген акционердик коом дегенден келип чыккан) чарбачылык коомдордун өнүгүүсү менен тикеден-тике байланышы бар. Мындай коомчулукту “жоопкерчиликтин концентрациясыз, башкача айтканда көп сандагы индивиддерге таандык болгон ресурстарга борборлоштурулган контролду жүргүзүүсүз” эффективдүү башкаруу мүмкүн эмес. Мындай контроль корпорациялардын эл алдында финансылык отчетту түзүүнү эске алат жана бухгалтердик эсепке алуунун заманбап системасынын киргизилиши корпорациянын көйгөйлөрүнөн өсүп чыккан илимий мамиле. Эл алдындагы финансылык отчеттуулук корпорациялардын пайда салыгынын функционалдашуусу үчүн ишенимдүү негиз жаратты.

Пайда салыгы тикелей салык болуп саналат. Бугунку күндө базар экономикасы бар өлкөлөрдө кеңири колдонулуп келет жана экономиканы жөнгө салууда олуттуу ролду ойнойт. Түпкүрүндө аталган салык салык механизмдин ролун ойноп, ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрүн басандатып же болбосо үгүттөп, мамлекеттин экономикалык процесстерге таасир этүүсүнө шарт түзүп берет. Көпчүлүк учурда бул салык инвестициялык активдүүлүктү жөнгө салуу үчүн, кичи жана орто бизнести өнүктүрүү үчүн, ар түркүн жеңилдетүүлөрдү берүү жана дифференцияланган салык чен аркылуу өлкөгө инвестици тартып келүү үчүн колдонулат (табл.6.1.).

Таблица 6.1-пайда салыгынын артыкчылыктары

Пайда салыгы экономикалык эффективдүүлүктүн талаптарына жооп берет	салык пайдага салынат, башкача айтканда мекеменин капиталынын көбөйүшүнө, баштапкы көлөмүнө эмес. мындай салык салуу салык салынган пайданын эсеби туура жүргүзүлгөн шартта бизнестин өнүгүүсүнө тоскоол болбойт жана коомдук бакубатчылыгынын негизине доо келтирбейт.
Пайда салыгы аны	бул чон кирешелерге салык

төлөөгө
административдик
чыгашаларды
инимизациялоо
талабына дал келет.

салуунун эффективдүүлүгүнүн
жогорураак болуусу менен
(төмөрөөк административдик
чыгашалар келип түшүүлөрдүн
бирдигине), копроративдик
мекемелердеги бухгалтердик
эсепке алуунун уюштурулушу
жогорураак деңгээлде болуусу
менен шартталган, ал салык
салынган объектини
унификацияланган жана
корректүү эсеп-кысап менен
камсыздап берет, ошол эле
учурда көз карандысыз аудитке
дуушар болгон корпорациялар
менен эл алдындагы
отчеттуулукту сунуштайт.
Мунун бардыгы салыкты
эсептөөнү жана анын
төлөнүүсүнө контроль
жүргүзүүнү жеңилдетет

Пайда салыгы
өндүрүш факторлорун
колдонуудан ренттик
кирешенин бир бөлүгүн
алып калууга
мүмкүнчүлүк түзөт.

жер, табигый ресурстар, пайда,
ишкердүүлүккө шык б.а.
мекеменин өндүрүш
факторлорун ийгиликтүү
айкалыштырып жана
колдонуулан алынган
дифференциялык рентага салык
салуу мүмкүнчүлүгүн берет.
Аларды өндүрүү үчүн аларга

Пайда салыгы
физикалык жактардын
киреше салыгын
кошумчалап турат

керек болгондон да ашыгыраак
факторлорду колдонуудан салык
салууну түшүндүргөн ренттик
кирешеге салык салуу бир дагы
башка салык менен
жүргүзүлбөйт. Ал эми ал
ренттик кирешеге өндүрүү
факторлорун колдонуу
процессинин салыктарын ошо
бойдон калтырып такыр салык
салбай коюуу – экономикалык
жактан пайдасыз жана адилетсиз
жеке киреше салыгынан качкан
мекеме ээлерин кирешесинин
бир бөлүгүнө салык салууну
камсыздайт. Бул жагынан пайда
салыгы киреше салыгынын
кемчиликтеринин ордун
толтуруп турат

6.2. Пайда салыгын алуу тартиби

Бул салыкты коммерциялык ишкерликтен пайда
тапкандардын бардыгы төлөшөт. Бул сатылган товар үчүн
төлөм болушу мүмкүн. Же кандайдыр бир жасалган
жумуш үчүн же көрсөтүлгөн кызмат үчүн (айлык акыдан
тышкары – андан жеке киреше салыгы төлөнөт). Пайда
салыгын уюмдар дагы жеке ишкерлер дагы төлөшөт.

Патент сатып алып патентин негизинде иштеген физикалык жактар дагы (ыктыярдуу же милдеттүү) салыктын эки түрүн төлөшөт сатылуу салыгы жана пайда салыгы.

Жеке ишкер катары катталуунун формасына жараша пайда салыгын төлөөнүн эки формасын айырмалашат: патентти сатып алуу аркылуу, статистика органдарында катталуу жана пайда салыгы боюнча декларацияны тапшыруу аркылуу.

Патент – бул Салык кызматы тарабынан берилүүчү документ, ал тиешелүү салыктардын төлөнгөндүгүн тастыктап турат жана салык төлөөчүгө жеке ишкерликтин белгилүү бир түрү менен алектенүү укугун берет. Патенттин баасын регионго жана ишкерликтин түрүнө ылайык дифференцияланат.

Пайда салыгы боюнча салык база болуп Кыргыз Республикасынын бухгалтердик учет боюнча мыйзамы бекиткен тартипке ылайык пайда болуп саналат, КР Салык Кодексинде каралган өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен.

Салыкты эсептоо формуласы:

**П=ЖЖК-чыгарып салууга тийиштүү
чыгашалар**

анда П – пайда

ЖЖК – жалпы жылдык киреше.

Жалпы жылдык кирешенин чени: 10 пайызды түзөт. Салыктык мезгили: 1 жыл. Жалпы жылдык кирешеге кирешенин бардык түрлөрү кирет. Мисалы, товарларды, жумушту, кызматты сатуудан түшкөн акча, пайыздык киреше, кыймылдуу жана кыймылсыз мүлктү ижарага берүүдөн түшкөн киреше, ж.б.

Чыгарып салууга тийиштүү чыгашаларга кирешени алууга багытталган документ жүзүндө тастыкталган чыгашалар гана кирет. Пайда салыгын төлөөдөн бошотулат:

- 1) кайрымдуулук кылуучу мекемелер;
- 2) I жана II группадагы майыптар коомдору, азиздер жана дүлөйлөр коомдору, майыптар, азиздер жана дүлөйлөр жалпы иштегендердин 50 пайызынан кем эмесин түзгөн жана алардын айлык акысы жалпы айлык акы фондунун 50 пайызынан кем эмесин түзгөн жеке ишкерлер;
- 3) айыл чарба өндүрүүчүлөр
- 4) Кыргыз Республикасынын жазаны аткаруу системасындагы мекемелер;
- 5) айыл чарбалык товар-сервистик кооперативдер;

- 6) кайра иштетилген өндүрүштүк товарларды мөмө-жемиштерди жана жашылчаларды сатуудан киреше табуучу салык төлөөчүлөр;
- 7) кредиттик уюмдар;
- 8) азыктык жана кайра иштеп чыгуучу өндүрүш мекемелер;
- 9) лизинг компаниялар.

6.3. Патенттик ишмердүүлүк

Патент-документ, Салык кызматы берүүчү тиешелүү салыктардын төлөнгөндүгүн тастыктаган жана салык төлөөчүгө жеке ишкерликтин белгилүү бир түрү менен алектенүү укугун берген документ. Патенттер ыктыярдуу жана милдеттүү болот. Ыктыярдуу патентте Сизде болгону тандоо мүмкүнчүлүгүңүз бар: өз ишинерди ЖИ, ЖЧК, ЖТАК деп катталасыңар же патент сатып аласыңар.

Бирок ишмердүүлүктүн айрым түрлөрүндө Сизге каттоосуз жана (ага кошумча) милдеттүү патентти сатып албасаңыз иштөөгө тыйуу салынат. Бул тууралуу кийин сөз болот. Мисалы, эгер ишкер чач-тарач болуп иштесе ага

кошумча парфимерия сатса, анда эки патент сатып алышы керек:

- чач-тарач кызматынын патенти жана парфюмер продукциясын сатуу патентин (эки иш менен тең бир нече адам эмес бир эле киши алектенип жатса дагы).

Ошондой эле патент ар бир соода (өндүрүш) орунга өзүнчө берилерин эске алуу зарыл. Эгер ишкердин 2 киоскасы болсо анда 2 патент керектелет. Тандап алныган ишмердүүлүктүн түрү КР Өкмөтү бекиткен “патенттик негизде физикалык жактар менен ишке ашырылуучу ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн тизмегине” кирген учурда гана патент менен иштөөгө болот. Экинчи аспектиси эгер бир жылда тапкан акчанын суммасы 8 млн. сомдон ашпаса. Башкача айтканда, патентти сатып алуу ишкерге статистика органдарында катталбай туруп эле иштей брегенге мүмкүнчүлүк берет, б.а. ЖИ болбой туруп (патенттен тышкары лицензия дагы керектелген учурлардан башка).

Патентти салык кызматында ишмердүүлүк ишке ашырылып жаткан орду боюнча сатып алса болот. КР Салык Кодексине ылайык патенттик акысы банкка төлөнөт, салык кызматына ишкер банктын белгиси

коюлган квитанцияны лып келет. Ошол квитанциянын негизинде патент берилет. Текшерүү учурунда ишкер патенттин өзүн эле эмес, төлөгөндүгү жөнүндө квитанцияны да көрсөтүүсү зарыл.

Иш жүзүндө патент алынган жеринде эле төлөнүп жатат, б.а. салык кызматында (патент берилүүчү пунктунда).

Ыктыярдуу патент. Бул көпчүлүк жеке ишкерлер үчүн керектелген патент.

Салык Кодексине ылайык патенттин акысына киргизилген:

1. пайда салыгы
2. сатылуу салыгы

Бирок патент: Соцфондко чегерүүдөн, жер салыгынан, мүлккө болгон салыктан куткарбайт.

Ыктыярдуу патент менен иштей албайт:

1. бир жылдык кирешеси 4 млн.сомдон ашкан ишкерлер (КНСтин чеги)
2. уюмдар, тигилген, трикотаждан жасалган буюмдарды жана бут кийимдерди өздөрү өндүрүп жана саткан уюмдардан башкасы.

Милдеттүү патент

Бизнестин негизи кийинкилерде болгондо керектелет:

1. сауна, мончолордун кызматтары (муниципалдык мончолорду сепке албаганда)
2. бильярдун кызматтары
3. акча алмаштыруу кызматтары
4. дискотекалар жана түнкү клубдардын кызматтары
5. күнү-түнү иштеген автотоктотуучу жайлардын кызматтары
6. ломбард кызматтары
7. чач-тарачтардын жана сулуулук салондордун кызматтары
8. жеке менчик стоматологиялардын кызматтары
9. жарнак щиттерди ижарага алуу кызматтары
10. автотранспорттук каражаттарды жууп-тазалоо боюнча кызматтары
11. айыл-чарба продукциясын экспорттоо боюнча кызматтар

Патентти 30, 90 же 180 күнгө сатып алса болот. Патентти 90 күнгө сатып алганда салыктын суммасы 5 пайызга, 180 күнгө 10 пайызга төмөндөйт. Айыл-чарба продукциясынын экспорту боюнча кызматка патент

автомашиненин жүк менен ар бир айдап чыгышына сатылып алынат. Бул патент салыктык катталуусуз берилбейт (жеке ишкер же уюм статусу жок). **Патентти сатып албаса эмне болот?** Патентсиз иштеген мезгилдин бардыгына эсептөөгө тийиштүү болгон суммага айып пул салынат, бирок 5000 сомдон кем эмес (50 алыш-бериш көрсөткүч, 1 алыш-бериш көрсөткүч 100 сомго барабар). Мыйзам бузуунун бул түрү “салыктык катталуусуз ишкерликти жүргүзүү” деп аталат.

Төлөнүүгө милдеттүү салыктын суммасын аныктоодо салык салынган объектинин жайгашкан жерине жараша кийинки корректирленүүчү коэффициенттер колдонулат (табл.6.2).

Таблица 6.2-корректирленүүчү коэффициенттер

Отурукташкан пункттардын калкынын санына жараша коэффициенттер, миң адам эс.

500дөн ашык	250-	100-	50-	20-50	10-	10
	500	250	100		20	чейин
1	0,7	0,6	0,5	0,4	0,3	0,1

Таблица 6.3. Тигилген, трикотаж буюмдар жана бут кийимдерди сатуу үчүн уруксат берүүчү документтердин тизмеги

	Акынын көлөмү	Негизи жана кошумча документтер
Патент үчүн акынын көлөмү	2000	КР ӨТ 30 декабрь 2008 ж. №733 (ред. КР ӨТ 3 март 2009 ж. №145) - жашаган жери боюнча салык органына арыз (шаардан тышкары тургандар ишмердүүлүгүн жүргүзгөн орду боюнча) - паспорт - фотосүрөт 3 x 4 см
Катталуу үчүн керектүү документтер		КР камсыздандыруу жыйымдарынын тарифтери боюнча мыйзам П.2 бер.6 Мам.соц. камсыздандыруу боюнча патенттин ээси өзү сатып алат
Камсыздандыруучу полис (патенттин баасынан 25 пайызы)	500	
Ишмердүүлүктүн лицензияланган түрү	жок	
Эгер субъект чет өлкөдөн буюмдарды өз		Чет өлкөдөн алып келинген буюмдарга сапатынын

алдынча алып келип
жатса

сертификатынын
көчүрмөсү

Эгер субъект калк
менен стационардык
имараттан иштесе

Калк менен эсептешүү
кассалык аппарат
аркылуу жүргүзүлүшү
керек

Талаптарды сактоо
зарыл:

- КР аймагында чекене
соода жана соода-
өндүрүштүк
ишмердүүлүк жөнүндө
ЖОБОЛОРДУ киргизүү
тууралуу 10-июнь 1993-
ж №255

-Кыргыз
Республикасынын
аймагында чекене соода
түйүнүндө сатылып
алынган азык-түүк эмес
товарларды
алмаштыруунун
ТАРТИПТЕРИ (КР
Өкмөтүнүн токтому
менен бекитилген 27
августта 1996-жылы
№405)

Ишмердүүлүктүн айрым түрлөрү лицензия
болгондо гана ишке ашырылат.

Ишмердүүлүктүн түрлөрү “Лицензиялоо тууралуу”
Мыйзамда аныкталган, ошондой эле 31-майда 2001-жылы
№260 Өкмөттүн Токтому менен “Ишмердүүлүктүн өзүнчө
түрлөрүн лицензиялоо тууралуу” жобо бекитилген.
Уруксат берүүчү документтердин божомолдуу тизмеги 6.3
таблицасында келитирлген.

Патенттин негизинде ишмердүүлүгүн жүргүзүүчү
салык төлөөчү ушул Кодекске ылайык патентте каралган
ишкердикке карата бирдиктүү салыктык декларация
тапшыруудан бошотулбайт, анда милдеттүү патенттин
негизиндеги ишкердик боюнча иш жүзүндө алынган
кирешелер аларды милдеттүү түрдө ырастабастан жана
төлөнгөн салыктын суммасын кайра эсептебестен
көрсөтүлөт.

6.4.таблицасында лицензия менен патенттин
милдеттүү болуусу менен мисал келтирилген.

Таблица 6.4- Лицензия менен патенттин милдеттүү
болушу

Патент	Лицензиянын түрү	Ким тараптан берилет
Жеке	Жүргүнчүлөрдү	КР Траспорт жана

автотранспорттук каражаттардын ээлери	ташуу (жеңил унаа таксилерден тышкары) эл аралык автомобилдик транспорт менен дагы	коммуникация министрлиги
юридикалык жана физикалык жактардын боюртмасы менен транспорттук тейлөө		
Атайын медтехниканы ондоо	Дары, вакцина сыворотка, дары-дармектерди ж.б. даярдоо жана сатуу	КР Саламаттыкты сактоо министрлиги
Турак-жай үйлөрдү, батирлерди, дачаларды жана башка объектилерди буюртма менен куруу жана ондоо боюнча кызматтар	-шаар куруу, турак-жай, коомдук жана өндүрүш имараттар менен курулуштардын долбоордук иштери. -курулуш-монтаждоо жумуштары жеке турак жайдан тышкары	КР Өкмөтүнө караштуу архитектура жана курулуш боюнча мамлекеттик комиссия

Аквараиум балыктарын жана сайраган куштарды төлдөтүү жана сатуу, ошондой эле аларга тоюттарды жана шаймандарды сатуу	КР Өкмөтү аныктаган тизмек боюнча аңчылык кылуу жана куштарды кармоо	Экология жана өзгөчө кырдаалдар министрлигинин экологиялык контроль жана жаратылышты пайдалануу мамлекеттик департаменти
--	--	--

Тема 7. Акциз салыгын салуунун өзгөчөлүктөрү

Тема боюнча суроолор:

- 7.1. Акциз салыгын салуу тартиби
- 7.2. Сатуу салыгын салуунун өзгөчөлүктөрү

7.1. Акциз салыгын салуу тартиби

Акциз алымдарды эске албаганда байыркы салыктардын бири болуп саналат, мурунтан бери казынаны толтуруу булактары катары колдонулуп келген. Мисалы Байыркы Римде.

Акциз салыгы француз “accise” жана латын “accidere” деген сөздөрүнөн келип чыгып кестирүү дегенди билдирет. Акциз салыгы кыйыр салыктарга карайт, анткени товардын наркына кошулат, аны төлөө жүгү товарларды керектөөчүлөрдүн мойнуна жүктөлөт. Акциз менен адатта массалык колдонуудагы товарларга салынат (спирт ичимдиктери, тамеки, туз, шекер, ширенке, жана башкалар), ошондой эле коммуналдык, транспорттук, маданий жана башка кызматтар, кенири жайылган (телефон, транспорттук ташуу, авиа-темир жол билеттери, кинофильмдерди көрсөтүү). Көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдө ичик рыноктун товар менен кызматка салынган кыйыр салыктары бюджетке келип түшкөн бардык

салыктардын төрттөн бир бөлүгүн түзөт. Жеке же тандалма акциздер товардын бирдигинен туруктуу ченем боюнча алынат. Аталган акциздик товар менен кызматтын керектөөчүлөрү алардын төлөөчүлөрү болушат.

Адаттагыдай тышкы терс эффектини жараткан товарларга салык салынууга тийиштүү. Бул салттуу акциздик товарлар – алкогольдук ичимдиктер жана тамеки буюмдары, ошондой эле салыштырмалуу жаңы акциздик товарлар – энергетикалык продуктулар акциздик салыктын салынуусуна тандалганын бир катар негизги себептер менен түшүндүрүлөт:

Мындай жөнгө салуунун аспаптарынын бири болуп салык салуу болуп эсептелет, анын жардамы менен мамлекет көрсөтүлгөн товардын керектөөчүлөрүн аны керектөөнүн көлөмүн азайтууга, структурасын өзгөртүүгө, ден соолук үчүн жана айлана чөйрө үчүн зыяндыгы азыраак товарларды колдонууга үндөйт. 7.1. схемасында акциздик товарлардын тандоонун негиздемеси көрсөтүлгөн. Акциздик товарларга салык салуунун натыйжасында мамлекеттин колундагы каражаттарды аккумуляциялоо аларды башка саламаттыкты сактоо, автомобилдик жолдорду салуу, айлана чөйрөнү коргоо, экологиялык жактан таза күйүүчү майды, альтернативалык

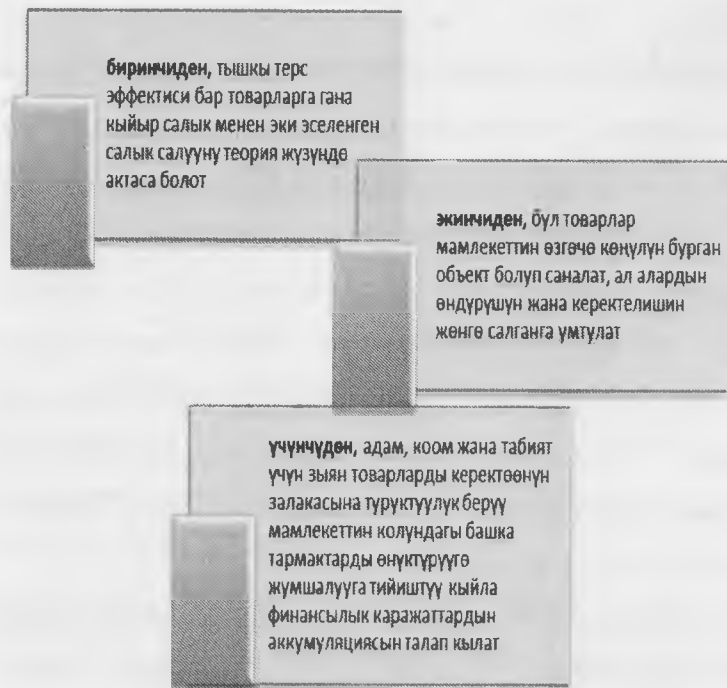

Схема 7.1. Акциздик товарларды тандоонун негиздемеси

энергия булактарын жана башкаларды изилдөө тармактарына багытоого мүмкүнчүлүк берет. Мындай ресурстардын негизги булагы болуп аларды колдонуу тышкы терс эффектини жараткан товарларга салынган салык болушу керек.

Заманбап көз карашка ылайык, көп эмес сандагы товарларга салык салган акциздер системасын рационалдуу деп эсептөө керек, ал салыкты туура салат жана администрлоодо кымбат эмес болуп эсептелинет (таблица 7.1).

Таблица 7.1- Акциздерди бекитүү боюнча эл аралык уюмдардын сунуштамалары (тизмек)

ЭВФтин (Эл аралык Валюта Фонду) сунуштамалары	ЕБнин (Европа биримдиги) сунуштамалары
товарлардын топтомдору	товарлардын топтомдору
Алкоголдук ичимдиктер	1. Тамеки буюмдары
Тамеки буюмдары	2. Спирт жанаалкоголдук ичимдиктер
Автомобилдер	3. Нефть продуктулары
Нефть жана нефть продуктулары	
Автомобилдер үчүн тетиктер	

Бүгүнкү күндө салыктын бул түрү базар экономикасындагы бардык өлкөлөрдө колдонулат. Акциздер белгилүү бир товарлардын тизмегине бекитилет жана эки тараптуу ролду ойнойт, тагыраак айтканда:

- бул бюджеттин кирешесинин маанилүү булактарынын бири;

- бул акциздик товарларды колдонууну чектөө жана товарларга суроо-талап менен сунушту жөнгө салуу каражаты.

Акциздер кыйыр салык болуп эсептелинет, ал товардын наркын жогорулатат, демек керектөөчүнүн эсебинен төлөнөт. Бирок КНСтен айырмаланып бул салык менен товардын толук наркы, бардык материалдык чыгымдар кошулуп салынат.

Акциздик салык менен (таблица 7.2.) Кыргыз Республикасынын аймагында өндүрүлгөн же компаниялар жана жеке ишкерлер менен импорттолгон акциздик товарлар салынат. Негизги акциздик товарлар болуп: этил спирти жана спиртти камтыган продукция, сигареттер жана тамеки продукция, нефть продукциясы.

Таблица 7.2. КР акциздик товарлардын тизмеси⁴

Акциздик товарлардын тизмеси

этил спиртиденатураланбаган

угуттуу пиво, накта жүзүм шараптар, ачытылган суусундуктардын аралашмасы жана башкалар.

⁴Кыргыз Республикасынын Салык кодекси 285-бер.

тамеки буюмдар

тамекини камтыган башка буюмдар

чийки нефть жана чийки нефть продуктулар

Салык төлөөчү төлөнгөн акциздик салыктын суммасын эсептен чыгарып салуунун талап кылууга укуктуу, эгер сатып алынган товар аяккы продукт катары эмес, акциздик товарды андан ары өндүрүү үчүн сырьё катары колдонулган болсо. Салыктын чени акциздик товардын түрүнөн көз каранды. Акциздик салыктын чени маал-маалы менен Парламент тараптан каралып турат. Салык база, адатта, салык чендин спецификалык (башкача айтканда бирдикке бекитилген баа) же сатык баасынан аныкталган пайыз түрүндө бекитилгенине жараша акциздик товардын баасы же болбосо көлөмү менен аныкталып турат.

Биздин республикада акциз жалпы мамлекеттик салык болуп саналат. Акциздер товардын белгилүү бир түрлөрүнө бейтilet. Кыргыз Республикасынын Салык кодекси менен акциздик салыктын салык төлөөчүсү болуп, өндүргөн анын ичинде иштетип алма (давалдык) негизде, Кыргыз Республикасынын аймагындагы акциздик товарларды өндүргөн жана/же акциздик товарларды

Кыргыз Республикасынын аймагына импорттогон субъект экени аныкталган⁵.

Иштетип алма сырье – бул сырье, материалдар, продукциянын ээлери башка уюмдарга төлөбөй туруп иштеп чыгууга, куюштурууга өткөрүлүп берилет. Акциздик салыктын ченин жыл сайын КР Жогорку Кеңеш бекитет, акчалай болгондо физикалык көлөмдүн бирдигине же товардын баасына пайыз менен. Алкоголдук ичимдиктер менен тамеки буюмдары милдеттүү түрдө акциздик марка менен белгилениши керек.

Акциздик марканын жыйыны бекитилген үлгүнүн маркасын көрсөтөт, ал акциздик товар сатылган идишке же таңгакка чапталат жана акциздик салык төлөнгөндүгүн көрсөтүп турат.

Таблица 7.3-Акциз боюнча салык база

Акциздик товардын физикалык көлөмү

Акциздик товарлардын баасы, КНСти, сатылуу салыгын жана акциз салыгын кошпогондо

КР Бажы кодексине ылайык аныкталган акциздик товардын бажылык наркы

товардын базар баасы (эгер товар өндүрүүчү акциздик

⁵Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 283-бер.

товарды нак төлөм же белек катары, ошондой эле товарды акысыз негизде өткөрүп берип жатса). Бул учурда КНС, сатылуу салыгы жана акциздик салык товардын базар баасына кошулбайт

Акциз боюнча салык базасы 7.3. таблицасында көрсөтүлгөндөй кийнкилери камтыйт. Акциз ченемдерин *адвалардык* жана *спецификалык* (катуу) деп айырмалашат. *Адвалардык ченемдер* товардын наркына пайыз менен бекитилет, спецификалыктар – товардын бирдигине акчалай салынат, өлчөөнүн физикалык бирдиктеринде сунушталган (кг, л, см³, даанасы менен, ат күчү менен жана башкалар). Ченемдин ар бир түрүнүн өзүнүн артыкчылыктары жана кемчиликтери бар. Адвалардык ченемдин артыкчылыгы инфляциянын деңгээлине карабастан мамлекеттин бюджетине каражаттын түшүшүнүн туруктуулугун камсыздайт. Бул артыкчылык өзгөчө инфляциянын ылдамдыгы жогору болгон өлкөлөр үчүн абдан маанилүү. Бирок туруктуу салыктын түшүүсүн реалдуу өлчөмдө спецификалык ченем менен да камсыздоо мүмкүн, ал үчүн инфляцияны эске алуу менен тынымсыз карап туруу зарыл.

Спецификалык ченемдер адвалардык салыштырмалуу жеңилерээк боло алат, эгер акцизди жыйноо системасы жетиштүү деңгээлде мыкты болбосо, ошону менен бирге эгер акциздик товарлардын баасын төмөндөтүү иш жүзүнө ашырылып жатса. Андан тышкары, спецификалык ченемдер продукциянын сапатын төмөндөтүүгө түрткү болуп бере албайт. Адволярдык ченемди колдонуу маалында төлөөчү салыктык милдеттенмелерин азайта алат, ал өзүнүн керектөөсүнүн структурасын сапаты төмөн жана арзан товарларды колдонуу менен көбөйтүүгө ыктап өзгөртөт. Акыры спецификалык ченемдерди эгер акциздик салык салуунун максаты товардын айрым түрлөрүнүн керектөөсүн азайтуу жана тышкы терс эффектерди компенсациялоо болсо анда колдонууга ылайык. Маселен, жүз пайыздык таза спирттин бир литри анын жогорку сапаттагы же болбосо сапаты төмөн алкогольдук буюмдарга камтылганына карабастан бирдей салык менен салынат.

Спецификалык менен адволярдык ченемдерди тандоо тиги же бу өлкөнүн аймагында кандай акциздик товарлар өндүрүлүп жатканына көз каранды болушу мүмкүн. Мисалы, айрым өлкөлөрдө тамекинин өндүрүлүшү чет элдик капиталдын катышуусу жок эле

чакан фабрикалар менен ишке ашырылат, алар керектөөчүлөргө кымбат эмес продукцияны сунушташат. Мындай өлкөлөрдө улуттук товар өндүрүүчүлөрдү коргоо максатында, тамеки буюмдарына адволярдык салык ченемдер киргизилген. Ал эми мындай өндүрүшү жок болгон өлкөлөрдө артыкчылык спецификалык акциздик ченемдерге берилген.

Сигареттерге салык салууда айкалышкан ченемдерди колдонуу ырас болот, башкача айтканда спецификалык менен адволярдык ченемдерди бир эле учурда колдонуу. Ошол учурда спецификалык ченем миң сигаретке бекитилген сумма түрүндө дайындалат. Бул бекитилген суммага адволярдык ченем менен эсептелген сумма келип кошулат – бардык салыктарды эске алуу менен максималдуу чекене сатуудан пайыз менен. Максималдуу чекене сатуу өндүрүшчү же сигареттердин импорттоочусу менен аныкталат. ЕБте адволярдык жана спецификалык ченемдер сигареттердин бардык түрү үчүн алардын сатылуу баасына карабастан бирдей болуусу зарыл. Башка тамеки буюмдарына салык салууда ЕБ өлкөлөрүнүн өкмөттүк органдарынын чечимине жараша адволярдык же спецификалык ченемдер же болбосо

алардын айкалышуусу (айкалышкан ченемдер) колдонулат.

Эгер өндүрүшчү акциздик товарларды өндүрсө жана аларды өлкөдөн тышкары экспорттосо, мындай товарлардын экспортун тастыктай алса анда бул товарларга акциздик салык салынбайт. Ал үчүн өндүрүшчү салыгынын катталган жери боюнча салык органына акциздик товардын экспортун тастыктоочу төмөнкү документтердин көчүрмөлөрүнүн тизмегин алып келип бериши керек:

- 1) акциз боюнча салыктык отчеттуулугун;
- 2) акциздик товарды экспортко жабдуусу боюнча келишим;
- 3) эсеп-фактуралар;
- 4) төлөм документтер, экспорттолгон акциздик товардын төлөмүн тастыктоо фактысы, эгер келишимде салык төлөөчү документтерди алып келгенге чейин төлөмдүн жүргүзүлүүсү каралса;
- 5) акциздик товардын экспортуна жүктүк бажы декларациялар;
- 6) бара турган өлкөнүн жүктүк бажы декларациялары же болбосо Белгиленген өлкөгө импорттолоорун тастыктоочу башка документтер:

- а) тиркарнет;
- б) эл аралык товардык-транспорттук накладной;
- в) эл аралык темир жол байланышууда катталуучу накладной

7.2. Сатуу салыгына салык салуунун өзгөчөлүктөрү

Сатуу салыгы кыйыр салык болуп эсептелинет жана керектөөчүдөн КНС сыяктуу алынат. Салык сатуулардын, жасалган жумуштардын, көрсөтүлгөн кызматтардын көлөмүнөн төлөнөт.

Салык кандай жактардын дарегине карата болбосун, бардык сатуулардан төлөнүүгө милдеттүү. Салыкты эсептөөнүн базасы товарды, жумушту, кызматты сатуудан түшкөн акча, КНС менен сатуу салыгын эске албаганда. Салык түпкүрүндө кыйыр болуп саналат, башкача айтканда товардын баасына кошулат жана керектөөчүдөн алынат. Салык ай сайын ар бир отчет берилген кийинки айдын 20сында төлөнүшү керек.

Ишкер КНСтин төлөөчүсү же жок экенине байланыштуу салыктын ар кандай ченемдери бекитилген. Эгер ишкер КНСТИ төлөсө же бошотулган жабдууларды ишке ашырса жана

- соода ишмердүүлүгү менен алектенсе, анда ченем 1,0 пайзды түзөт;

- башка ишмедүүлүк үчүн 2,0 пайыздык ченем каралган.
Эгер ишкер КНСТИ төлөбөсө жана
- соода ишмердүүлүгү менен алектенсе, анда ченем 2,0 пайызды түзөт;
- башка ишмедүүлүк үчүн 3,0 пайыздык ченем каралган.

Тема 8. Жергиликтүү салыктар жана жыйымдар: жер салыгы, мүлк салыгы

Тема боюнча суроолор:

- 8.1. Жергиликтүү бюджеттердин кирешесинин негизги жоболору
- 8.2. Жер салыгынын өзгөчөлүктөрү
- 8.3. Мүлк салыгын салуунун тартиби

8.1. Жергиликтүү бюджеттердин кирешесинин негизги жоболору

Жергиликтүү бюджеттердин кирешеси – бул Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык ЖӨБ органдарынын карамагына келип түшкөн акча каражаты. Жергиликтүү бюджеттердин кирешеси Кыргыз Республикасынын Салык кодекси жана башка мыйзам чыгаруучу актылар менен бекитилген, чегерүүнүн, салыктык эмес жана башка кирешелердин нормативдери боюнча бөлүштүрүлгөн, жергиликтүү салык менен жыйымдардын, жалпы мамлекеттик салыктардын жана башка кирешелердин ошондой эле трансферлер, гранттар жана ыктыярдуу төгүмдөрдүн эсебинен калыптанат.

Кыргыз Республикасынын - Кыргыз Республикасында бюджеттик укуктун негизги принциптери тууралуу Мыйзамына ылайык Кыргыз

Республикасынын финансы министри бекиткен кирешелердин бирдиктүү классификациясы колдонулат. Кыргыз Республикасынын финансы министринин 30.03.2012-жылдын №62-П буйругу менен Кыргыз Республикасынын Бюджеттик классификациясынын жаңы редакциясы бекитилген, ага ылайык жергиликтүү бюджеттердин структурасы төмөнкү категориялардан турат:

- салыктык киреше;
- салыктык эмес киреше;
- финансылык эмес активдер (активдер жана милдеттенмелер менен операциялардын классификациясы).

Жергиликтүү бюджеттердин киреше бөлүгүн калыптандыруу боюнча ЖӨБ органдарынын ыйгарым укуктары. Кирешелердин категориясы “жергиликтүү салыктар жана жыйымдар” салыктардын жалпы системасынын бир бөлүгү болуп саналат. Аларды жөнгө салуу ыйгарым укуктары ЖӨБ органдарына берилген. Жергиликтүү бюджеттин бардык кирешелеринен, бул категория тикелей болуп ЖӨБдүн жеке ресурстарын башкарууда толук кандуу шайманы болуп берет.

Кыргыз Республикасынын Салык Кодекси менен жергиликтүү салыктар менен жыйымдардын жалпы мыйзам нормалары, жергиликтүү салыктар менен жыйымдардын түрлөрү салык салуунун объектилери, салык төлөөчүлөр, салык ченеми боюнча мыйзамдык чектөөлөр жана башка негизги жоболор аныкталат. Ошол эле маалда Салык Кодекси жергиликтүү салык менен жыйымдарды жөнгө салуу боюнча ЖӨБ органдарына белгилүү бир укуктарды берген.

Жергиликтүү органдардын ыйгарым укуктары:

- жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары өзүнүн ЖӨБ аймагында тиги же бу салыктын түрүн киргизүү же киргизбөө чечимин өздөрү кабыл алышат;
- мыйзамдын чегинде ченемдерди өздөрү бекитишет;
- жеңилдетүүлөрдү, преференцияларды берүү укугу бар жана жергиликтүү салыктар менен жыйымдардын белгилүү бир түрлөрүнөн бошото алышат;
- аларды учетко алуу жана жыйноонун тартибин аныкташат.

Салык Кодекси менен бекитилген жана жергиликтүү кеңештердин укуктук нормативдик актылары менен иш жүзүнө киргизилген, тиешелүү административдук-аймактык бирдиктердин аймагында

төлөнүүгө милдеттүү болгон салыктар жергиликтүү салыктар болуп саналат.

Жергиликтүү салыктарга карайт:

- жер салыгы;
- мүлк салыгы.

Жергиликтүү бюджеттерге жалпы мамлекеттик салыктардан жана бекитилген нормативдер боюнча башка кирешелер, анын ичинде салыктын ушул түрлөрү боюнча салык органдары менен салынган штраф, туум жана башка санкция түрүндө келип түшкөн суммаларды жана башка кирешелерди кошкондо чегерим жүргүзүлүп турат.

Жергиликтүү бюджеттердин салыктык эмес кирешелери

Салыктык эмес төлөмдөр – бул бюджетке жыйым, төлөм, киреше жана санкциялар түрүндө келип түшүүчү акча каражаттары. Кыргыз Республикасынын “Салыктык эмес төлөмдөр тууралуу” мыйзамы аныктайт:

Жыйым – бул мамлекеттик органдар көрсөткөн кызмат үчүн мамлекет тараптан бекитилген милдеттүү акчалай төгүм, бир эле жолу төлөнөт. Жыйымдын көлөмү көрсөтүлгөн кызматтын наркына жараша болот.

Төлөм – бул мамлекеттик функцияларды аткаргандыгы үчүн мамлекеттик органдардын кызматы

менен колдонгон юридикалык жана физикалык жактар менен маал-маалы менен төлөнүүчү милдеттүү акчалай төгүм.

Киреше – бул Мыйзам боюнча менчик ээси мамлекет болгон мүлктүн же акчалай каражаттын толук көлөмдө төлөнүүчү же (төлөтүп) алынуучу мамлекет тараптан бекитилген чегерим.

Санкциялар – бул мыйзам бузуучуларга карата Мыйзамда каралган мүлктүк таасир этүүнүн чаралары.

Жергиликтүү бюджетке түшүүчү салыктык эмес кирешелерге карайт:

- ✓ муниципалдык мүлк менен башкаруудан жана тескөөдөн түшкөн киреше;
- ✓ жердин ижара салыгы; жерди, анын ичинде Айыл-чарба коругунун мамлекеттик фонду менен колдонуу укугу үчүн алынат;
- ✓ мамлекеттик алым;
- ✓ жергиликтү кеңеш бекиткен реестрге ылайык акы төлөнүүчү кызматтар жана жасалган жумуштардан түшкөн муниципалдык мекемелердин кирешеси;
- ✓ Айып пулдар жана санкциялар;

- ✓ Мыйзам тараптан каралган башка салыктык эмес кирешелер.

Салыктык эмес кирешелер мыйзам тараптан аныкталган тартипте жергиликтүү өзү-өзүн башкаруу органдардын бюджеттерине келип түшүүчү төлөмдөр.

8.2. Жер салыгынын өзгөчөлүктөрү

Жердин менчик ээси же пайдалануучусу деп таанылган, жерди пайдалануу укугу жер участкана жеке менчик укугу жөнүндө мамлекеттик акты, жер участкага убактылуу пайдаланууга укук жөнүндө күбөлүк менен, Кыргыз Республикасынын Жер кодексине ылайык жер үлүшүнө жеке менчик укугу жөнүндө күбөлүк менен ырасталган субъект жер салыгын төлөөчү деп эсептелет.

Ушул беренде көрсөтүлгөн жер салыгы менен салынууга милдеттүү убактылуу пайдалануу же колдонуу жеке менчик укугу же айыл чарба коругу жана жерлер жер салыгы салынуучу объект болуп саналат.

2. Айыл чарба коруктары жана жерлери салык салынууга тийиштүү:

1. калк жайгашкан пунктар;

2. өндүрүш, транспорт, байланыш жана башкага багытталган жерлер, коргоого багытталган жерлерди кошуп;
3. жаратылышты коргоо, ден соолукту чыңдоо, рекреациялык жана тарыхый-маданий багыттагы;
4. токой фонду;
5. суу фонду;
6. запасы.

Жер ээлери же пайдалануучулар жер салыгын төлөөчүлөр болуп саналат. Салык базасы: укугун тастыктоочу документте же ижара келишиминде көрсөтүлгөн жер участкагунун аянтын, камтыйт.

Эгер жер ээсинде же пайдалануучуда тастыктоочу документи жок болсо анда салык базасы физикалык ченөө менен аныкталат. Физикалык ченөө салык кызматынын органынан, кыймылсыз мүлктү каттоо органынан жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органынан келген өкүлдөрүнүн курамына кирген комиссия менен өткөрүлөт.

Салыктык мезгил: 1 жыл.

Айыл чарбага багытталган жерлердин салыгынын суммасын эсептөө кийинки формула менен жүргүзүлөт:

$$C=Ч \times A \times Ик$$

C – жер салыгынын суммасы

Ч – жер салыгынын ченеми

A – жер участогунун аянты

Ик – инфляциянын коэффициенти

Калк жайгашкан жана айыл чарбага багыталбаган жерлердин салыгынын суммасын эсептөө кийинки формула менен жүргүзүлөт:

$$C=Ч \times A \times Ик \times Зк \times Кк$$

C – жер салыгынын суммасы;

Ч – жер салыгынын ченеми;

A – жер салыгынын аянты, кв. м;

Ик – инфляциянын коэффициенти;

Зк – зоналдык коэффициент;

Кк – коммерциялык колдонуунун коэффициенти.

Үйдүн жанындагы, короо-жай жана багбанчылык участкарунун салыгынын суммасын эсептөө кийинки формула менен жүргүзүлөт:

$$C=Ч \times A \times Зк$$

C – жер салыгынын суммасы;

Ч – жер салыгынын ченеми;

A – жер салыгынын аянты, кв. м;

Зк – зоналдык коэффициент.

Жер салыгынын ченемдери жана коэффициенттеринин наркы (регионалдык, зоналдык жана коммерциялык) Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 337, 338, 339-бер каралган.

Жер салыгынын зоналдык коэффициенти жыл сайын жергиликтүү кеңештер менен калк жайгашкан пунктардын экономикалык - пландаштыруучу зоналарына жараша бекитилет. Ар башка региондордо зоналдык коэффициент айырмаланышы мүмкүн.

8.3. Мүлк салыгын салуунун тартиби

Мүлк – бул мыйзам боюнча физикалык жака жеке таандык болгон нерсе.

Бул үй дагы, мал дагы, эмерек дагы кийим дагы жана башка мүлк. Мүлктүн айрым түрлөрүнө менчик укугуна документтер жазылат жана катталат. Бул жер, имараттардын бардыгы, автомашина. Ошондой эле кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк деп айырмаланат. Кыймылсыз мүлк – бул бир орундан экинчи орунга жылдырууга мүмкүн болгон мүлк. Бул имараттар, түрлүү курулмалар, жерге бекитилген сыяктуу. Мисалы тосмо,

бастырма, түтүк өткөргүчтөр, электр берүү түзүлмөлөрү ж.б.

Автотранспорт дагы мүлктүн өзүнчө бир түрү болуп саналат жана кыймылдуу мүлккө кирет. Аны бөлүп чыгарып өзгөчө контролго алышкан, себеби транспорттук каражат чоң коркунучка себепкер болушу мүмкүн. Ушуга эле чиркегичтер (прицеп), жол техникасы, учактар, поезддер, пароходдор жана башкалар кирет, башкача айтканда кыймылдаган жана ордуна жылган нерселердин бардыгы. Бул салык автотранспорттун ээлери менен жылына бир жолу төлөнөт. Бул салык автомобилдин маркасын, жасалган жылына жана кыймылдаткычтын көлөмүнөн көз каранды. Салык салынган мүлк топторго бөлүнөт (табл.8.1).

Мүлк салыгынын салык төлөөчүсү болуп, (КР Салык кодексинин 324-бер) уюм же физикалык жак эсептелинет, анда:

- 1) менчигинде Кыргыз Республикасынын аймагында катталган мүлк бар;
- 2) Кыргыз Республикасынын аймагында катталган финансылык ижарага алуу же ипотекалык крдеит келишиминин алкагында сатып алынган мүлк,

айдын биринчи күнүнөн, аталган мүлккө ээлик кылуу укугу башталган кийинки айдан тартып.

Төмөндөгүлөрдө турган мүлктөр мүлк салыгы салынуучу объект болуп саналат:

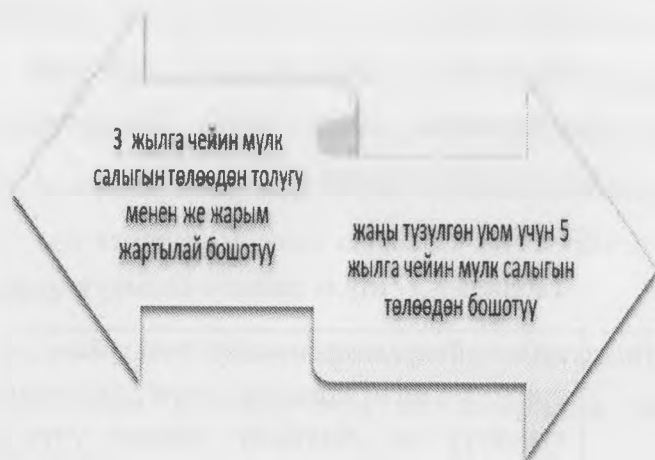
- мамлекеттик менчикте мамлекеттик ишканаларга чарба жүргүзүү укугунда же оперативдүү башкаруу укугунда, ал эми мекемелерге - оперативдүү башкаруу укугунда бекитип берилгендер;
- муниципалдык менчикте муниципалдык ишканаларга чарба жүргүзүү укугунда, ал эми мекемелерге - оперативдүү башкаруу укугунда бекитип берилгендер;
- жеке менчикте.

Таблица 8.1- Мүлк салыгы салынуучу объектилер

1-топ	турак үйлөр, квартиралар, дача үйлөрү, ишкердик ишти жүзөгө ашыруу үчүн пайдаланылбаган, туруктуу же убактылуу жашоо үчүн арналган үйлөр
2-топ	турак үйлөр, квартиралар, дача үйлөрү, пансионаттар, эс алуу үйлөрү, санаторийлер, курорттор, өндүрүштүк, администрациялык, өнөр жайлык, ошондой эле ишкердик ишти жүргүзүү үчүн арналган жана/же пайдаланылган башка капиталдык курулуштар

3-топ	ишкердик ишти жүргүзүүгө арналган жана/же пайдаланылган киоскалар, контейнерлер сыяктуу металл же башка конструкциялардан жасалган убактылуу жайлар
4-топ	транспорт каражаттары, анын ичинде өзү жүрүүчү машиналар жана механизмдер.

Схема 8.1. Кыймылсыз мүлк салыгына карата жергиликтүү кеңештердин укугу

8.1.схемасында кыймылсыз мүлк салыгына карата жергиликтүү кеңештердин укуктары көрсөтүлгөн. Мүлк объектиси үчүн жалпы аянт кыймылсыз мүлккө укуктарды каттоону жүзөгө ашырган мамлекеттик орган тарабынан берилүүчү, салык төлөөчүнүн кыймылсыз мүлк бирдигинин техникалык паспортунда көрсөтүлгөн,

ички ченөө боюнча мүлк объектисинин жалпы аянтынын өлчөмү жөнүндө маалыматтардын негизинде аныкталат.

Кыймылсыз мүлк бирдигинин техникалык паспортунда ички ченөө боюнча мүлк объектисинин жалпы аянтынын өлчөмү жөнүндө маалыматтар жок болгон учурда жалпы аянт сырткы ченөө боюнча курамында тиешелүү салык органынын, кыймылсыз мүлктү каттоо боюнча мамлекеттик органдын, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын ыйгарым укуктуу өкүлдөрү жана мүлк объектисинин факт жүзүндө колдонуучулардын турган комиссия менен аныкталат.

Салыкты эсептөө үчүн салыктык база болуп мүлк объектисинин квадрат метринин наркы эсептелинет жана мүлк объектисинин эксплуатацияга берилген жылына жана дубалдардын материалына жараша аныкталат. Ченөөнүн натыйжалары таблицадагы маалыматтар боюнча жүргүзүлөт.

Мүлк объектисинин салык салынуучу наркын эсептөө төмөнкү формула менен жүргүзүлөт:

$$СН = Н \times А \times Р_k \times З_k$$

анда: СН – мүлк объектисине салык салынуучу нарк, сом;

Н – мүлк объектисинин аянтынын бир квадрат метринин салык салынуучу наркы, сом/кВ.м;

А – мүлк объектисинин жалпы аянты, турак үй үчүн жана дача үйү үчүн 150 кв.метрге жана квартира үчүн 80кв.метрге кичирейтилген, кВ.м;

Рк – регионалдык коэффициент, Кыргыз Республикасынын аймагында жайгашканына жараша мүлк объектисинин салык салынуучу наркынын өзгөрүүсүн эске алган. Бишкек ш.Рк=1;

Зк – зоналдык коэффициент калк жайгашкан пунктагы жайгашканына жараша мүлк объектисинин салык салынуучу наркынын өзгөрүүсүн эске алган. Зоналдык коэффициенттин мааниси Бишкек шаары үчүн жайгашкан жерине жараша 0,6 дан 1,2ге чейин түзөт.

Таблица 8.2- жергиликтүү бюджеттердин салыктык эмес төлөмдөрү

Жалпыга маалымат каражаттарын каттоо үчүн жыйым	Коомдук бирикмелердин уставдык документтерин каттоо үчүн жыйым
Автотранспорттуу токтотуу үчүн жыйым	Калк жайгашкан пунктардын аймагынан таштандыларды чыгаруу үчүн жыйым
Балдардын мектеп-	Мамлекеттик мүлктү

интернатта багуусу үчүн акы	ижарага берүүдөн түшкөн ижара акы
Административдик штрафтар жана санкциялар	Инфраструктураны өнүктүрүү жана колдонууга чегерим

Жергиликтүү бюджеттердин салыктык эмес төлөмдөрү бир нече категорияларды камтыйт (табл.8.2). ЖӨБ аткаруучу органдын кызмат кишиси салык төлөөчүлөрдүн жер салыгын жана мүлк салыгын төлөөсүн камсыздайт, анын ичинде үй чарбаларын жана көп квартиралуу үйлөрдү ар бирине кирип чыгып. Жергиликтүү салыктын төлөнгөндүгү тууралуу маалымат ЖӨБ аткаруучу органдын кызмат кишиси менен жергиликтүү салыктардын учет журналына киргизилет, анын формасы ыйгарым укуктуу салык органы менен бекитилет. Журнал боо тагылып, номер коюлуп чыгышы керек, айыл өкмөтүнүн башчысынын же шаардын мэринин кол тамгасы жана ЖӨБ аткаруучу органдын мөөрү менен бекилиши керек. Салык төлөөчүлөр салыкты банк мекемелери же төлөм терминалдар аркылуу төлөшөт. Банктардын мекемелери жок болгон алыскы жана жетүүгө кыйын болгон калк жайгашкан пунктар үчүн жергиликтүү салыктарды физикалык жак №04 формадагы квитанция менен төлөсө болот.

ЖӨБ аткаруучу органдын кызмат кишиси айыл өкмөтүнүн башчысынын же шаардын мэринин буйругунун негизинде рейдик салыктык контролду жүргүзүүдө жергиликтүү салыктардын жана патентин негизиндеги салыктын №04 формадагы квитанцияны берүү менен суммаларын алууга укуктуу.

Кыргыз Республикасынын Салык кодексине ылайык жер казынасы менен пайдалануу салыгы камтыйт:

Бонустарды – пайдалуу казындылардын кендерин иштетүү жана геологиялык чалгындоо максатында жер казынасын пайдалануу укугу үчүн бир жолку төлөмдөрдү;

Роялтини – иштетүү максатында жер казынасын пайдалангандык үчүн учурдагы төлөмдөрдү.

“2020-жылга республикалык бюджет жана 2021-2022-жылдарга божомолдоо тууралуу” Мыйзамга ылайык жергиликтүү бюджеттин киреше бөлүгүнүн курамына роялти – жер казыналары менен колдонуу салыгынын бир түрүнө 50 пайыздык чегерим киргизилип жатат, алтын, нефть жана газ чыккан жерден башкасы.

Тема 9. ЕАЭБтин салыктык мыйзамы

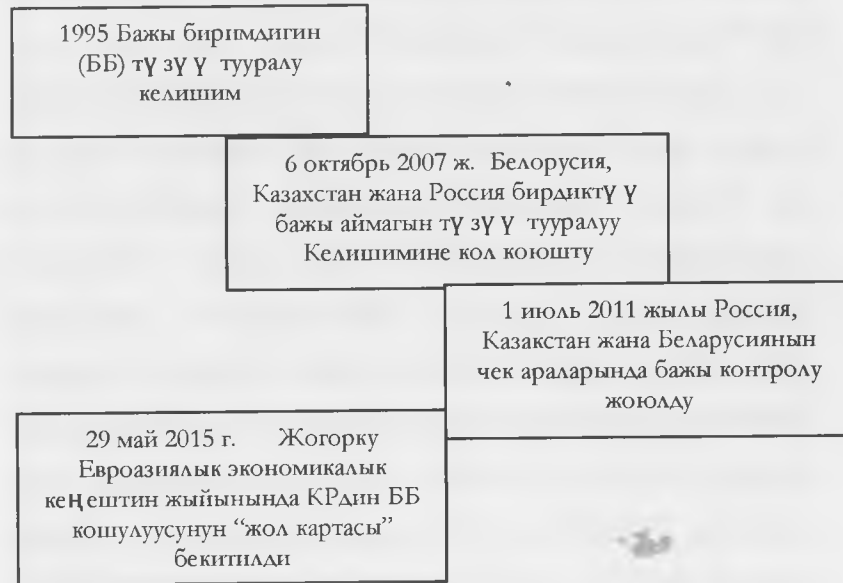
Тема боюнча суроолор:

- 9.1. ЕАЭБнин калыптануу шарттары
- 9.2. ЕАЭБнин негизги соода операцияларынын схемалары

9.1. ЕАЭБнин калыптануу шарттары

Евроазиялык экономикалык биримдик – бул эл аралык укук субъектүүлүгү бар жана Евроазиялык экономикалык биримдик тууралуу Келишим менен негизделген регионалдык экономикалык интеграциянын эл аралык уюму (схема 9.1).

Схема 9.1. ЕАЭБнин жаралышынын негизги этаптары

ЕАЭБде товарлардын, кызматтардын, капиталдын жана жумуш күчүнүн эркин кыймылдап жүрүүсүн камсыздоо, ошондой эле экономика тармактарында координацияланган, макулдашылган же бирдиктүү саясат жүргүзүү. Евроазиялык экономикалык биримдикке мүчө мамлекеттер Армения Республикасы, Беларусия Республикасы, Казакстан Республикасы, Кыргызстан Республикасы жана Россия Федерациясы.

Салык саясат тармагында ЕАЭБ Келишиминин салык салуу бокунча бөлүмдүн үстүнөн иштеп жатып, бирикмеге мүчө болгон мамлекеттер аралык соодада кыйыр салыктарды алуу жагынан административдик салыктык жолтоолор алынып салынган.

ЕАЭБ Келишими менен улуттук режим аныкталган, ал ички рынокто импорттолгон товарга ошол сыяктуу эле ата мекендик өндүрүштөгү товарларга түзүлгөн шарттан кем эмес шарт түзүлүүсүн эске алат. ЕАЭБге мүчө болгон мамлекеттердин салык органдарынын ортосунда электрондук түрдө маалымат менен алмашуу тууралуу Протоколго өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн үстүнөн иштеп жаткан маалда ич ара соода жүргүзүүдө маалымат менен алмашуу тартиби кыйла жөнөкөйлөтүлгөн. Кыйыр салыктарды (КНС, акциз) администрациялоо жана КНСти

кайтаруу тартиби (зачету) жөнөкөйлөтүлгөн, жумушту аткарууда, кызмат көрсөтүүдө кошумча нарк салыгын алуу, салык органдарынын ортосундагы Бирикменин мамлекеттеринин бюджетине төлөнгөн кыйыр салыктардын суммасы боюнча маалымат алмашуу механизми мыктыланган. ЕАЭБнин мүчөсү болгон мамлекеттин аймагына мүчө болгон башка мамлекеттин аймагынан товарларды киргизүүдө КНСтин нөлдүк ченин сунуштоо тартиби жаздырылган.

ЕАЭБнин мүчөлөрү болгон мамлекеттердин алкаголь жана тамеки продукциясынын акциз чендерине карата гармонизациялоо (жакындаштыруу) тууралуу Макулдашуунун эки долбоору даярдалган. Бул документтерге колдун коюлушу ашыкча жолтоолорду жок кылууга, Бирикменин ичинде алкаголь жана тамеки продукциясынын бирдиктүү рыногун түзүүгө, аяр акциздик товарларды айландыруу тармагында конкуренттик чөйрөнү камсыздоого жана мыйзамсыз жана контролго мүмкүн болбогон чек ара соодасынын көлөмүн минимизациялоого түрткү болот, ал өз кезегинде ЕАЭБ өлкөлөрүнүн бюджеттерине келип түшкөн кирешенин көбөйүүсүнө таасирин тийгизет. ЕАЭБнин максаттары бар (схема 9.2). Кыргыз Республикасындагы салык салуу,

Салык салуу кодесинен тышкары ЕАЭБ тууралуу Келишим жана ага 18 Тиркеме менен жөнгө салынат. ЕАЭБ тууралуу Келишим жана ага 18 Тиркеме ЕАЭБ тууралуу Келишимдин 6 беренесине жана Салык кодексинин 3 беренесине ылайык Салык кодексинин алдында артыкчылыгы(приоритети) бар.

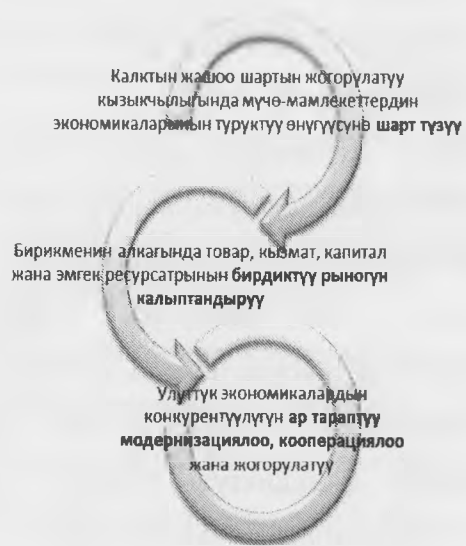

Схема 9.2. ЕАЭБнин максаттары

Эгер ЕАЭБга киргенге чейин товарлардын импорт жана экспортунда милдеттүү түрдө бажылык каттоо (жүктүк бажы декларациясы) жүргүзүлсө, эми мындай процедураны кыргыз бажысы КРдин тышкы чек аралары Кытай, Тажикстан, Өзбекстан аркылуу киргизилип

чыгарылып жаткан товарларга карата гана жүргүзүлөт. Эгер товар мисалы Европадан киргизилсе, анда транзиттик бажы декларация ЕАЭБнин чек арасында белорусиялык же россиялык бажысы менен катталат. Өзгөртүүлөр терминдерге дагы таасирин тийгизет. Маселен, эми “жүктүк бажы декларациясы” (ЖБД) термининин ордуна Бажы бирикмесинин бажылык мыйзамында жана КРдин “Бажылык жөнгө салуу тууралуу” Мыйзамында “бажылык декларация” (БД) термини колдонулат. “Бажылык режим” түшүнүгүнүн ордуна “бажылык процедура” термини колдонулат.

Казакстан менен болгон чек араларда бажы посттор алынат (ликвидацияланат), чек аралыктар гана калат. Мамлекеттик чек араны өтүү Чек ара кызматы менен гана контролго алынат.

9.2. ЕАЭБнин соода операцияларынын негизги схемалары

Таблица 9.1- ЕАЭБге жеткирүүнүн шарттары

Товарлардын экспорту (экспорт фактысын документ жүзүндө тастыктоо	✓ КНСтин нөлдүк ставкасы колдонулат же КНСТИ төлөөдөн бошотулат (киргизилип жаткан өлкөнүн
--	--

шарты менен)

мызамына ылайык)

- ✓ Чыгарып жатканда акциздик салык төлөнбөйт
- ✓ КНС сатып алуучу өлкөнүн аймагына товарды киргизүүдө алынат
- ✓ Акциз сатып алуучу өлкөнүн аймагына товарды киргизүүдө алынат
- ✓ Бажы бирикмесине мүчө өлкөлөргө киргизилүү пошлиналары жок
- ✓ КНСти алуу алу тартиби кызмат көрсөтүлүп жаткан өлкөнүн аймагындагы мыйзамга ылайык аныкталат
- ✓ Кайсы мамлекеттин аймагында жумуш жасалып, кызмат көрсөтүлүп жатса ошол өлкөнүн мыйзамына ылайык жумуштун жана кызматтын ордун тастыктоочу кошумча документтерди талап кылуу бекитилиши мүмкүн

Товарлардын импорту

Жумуштун жана кызматтын экспорту

РФ

КР

Схема 9.3. “Россиядан Кыргызстанга импорт” мисал

“Товарлардын импорту” – мүчө мамлекеттин аймагына башка мүчө мамлекеттин аймагынан салык төлөөчү (төлөөчү) менен товардын киргизилиши (табл.9.1). Товар жабдып туруучунун өзүнөн жана жабдып туруучу турган аймактан киргизилет.

Салык органына кыйыр салыктар, арыз, боюнча отчет, КНС боюнча отчеттудук берилет, импортко КНС төлөнөт. Россиядан Кыргызстанга импорт (схема 9.3). Жеткирүүчү (көрсөтүлгөн мисалда – схемада жеткирүүчү Россия, сатып алуучу Кыргызстан) КНС боюнча нөлдүк ставка укугун алуу үчүн операциянын катышуучулары кийинки иш аракеттерди аткарышы керек:

- Сатып алуучу КР салык органына кыйыр салык боюнча отчеттуулукту, арызды (4 нуска) жана

милдеттүү документтердин жыйындысын (пакет) алып келип берет;

- КР салык органы арызды күбөлөндүрөт жана сатып алуучуга үч нускасын кайтарып берет;
- Сатып алуучу жеткирүүчүгө арыздын эки нускасын жиберет;
- Жеткирүүчү РФтин салык органына бир нускасын КРге жеткирилген күнүнөн тартып 180 күндүн ичинде берет.

Кыйыр салыктар боюнча Отчеттуулукту жана импортко КНСТИ төлөө (акциз, эгер акциздик товар импорттолгон болсо) импорт кийинки айдын 20-күнүнөн, кийинки салык мезгилинен кеч эмес тапшырылат. Товардын чыгарылган өлкөсүн тастыктоочу документ болуп чыгарылгандыгы тууралуу сертификат болуп саналат.

“Товарлардын экспорту” – бул салык төлөөчү ЕАЭБга бир мүчө-мамлекеттин аймагынан башка мүчө-мамлекеттин аймагына сатылуучу товарларды чыгарып кетүү (табл.9.1).

Бул аныктамада экспорт – бул жөн эле чыгарып кетүү эмес, сатылуучу товарды чыгарып кетүү экенин өзгөчө көнүл буруу зарыл. Мында:

- иштетип алма (давалдык) сырьену анын менчик ээси менен чыгарып кетүүсү экспорт болуп саналбайт;
- ошондой эле товарды филиалга, өкүлчүлүккө же тескерисинче чыгарып кетүү дагы экспорт болуп саналбайт.

Салыктык текшерүүнүн же башка салыктык контролдун жүрүшүндө (КНС боюнча иликтөө) салык төлөөчү салык кызматындагы кызматкерге ЕАЭБ мамлекеттерине товарды экспорттоодо КНСТИн нөлдүк ставкасына укугун тастыктоо үчүн төмөнкү документтерди көрсөтүүсү зарыл:

- келишимдер;
- товарды киргизүү жана кыйыр салыктарды төлөгөндүгү тууралуу арыз;
- товарды коштоочу документтердин көчүрмөлөрү;
- түшкөн акчанын салык төлөөчүнүн кассасына же банк эсебине түшкөндүгүн тастыктоочу документтер.

Кыйыр салыктарды алуу жана товарларды экспорт менен импортоодо алардын төлөнгөндүгүн контролдоо механизминин тартиби тууралуу Протоколунда, төлөөчүлөр Арызды салык органына арыздын кагаз версиясын бербей туруп эле күчөтүлгөн

квалификацияланган электрондук кол тамганы пайдаланып, байланыштын телекоммуникациялык каналдары (мындан ары БТК) менен электрондук документтерди айландыруу оператору аркылуу салык органына тапшыруу мүмкүнчүлүгүн алышканын айтылган. Аталган ыкма менен берилген арызды текшерүүнүн жыйынтыгы менен, БТК боюнча салык төлөөчүгө дароо салык органынын белги койгону тууралуу билдирме же БТК боюнча белги коюууга баш тартылгандыгы тууралуу кабар даярдалат.

Түзүлгөн арыздын көчүрмөлөрү жана кыйыр салыгын төлөгөндүгү факт жүзүндө тастыктаган (бошотулгандыгы же салык төлөө тартибинин башка милдеттенмелери) салык органынын белги койгону тууралуу билдирме 2015-жылдан тартып салык төлөөчү-импортер салык төлөөчү-экспортерго электрондук түрдө жиберүүгө укуктуу. Ошону менен, документ айландырууну электрондук форма менен арызды берүүнүн жаңы механизмде салык төлөөчү үчүн бир катар артыкчылыгы бар:

- салык төлөөчү БТК боюнча берилген арыздарды текшерүүнүн жыйынтыктары тууралуу дароо маалымат алат;

- арызды андан ары экспортерго жөнөтүү үчүн салык органынын белгилери коюлган арызды алуу максатында салык төлөөчү органга кайрлуунун зарылчылыгы жок болот
- салык төлөөчү менен салык органынын ортосундагы кагаз жүзүндөгү документтердин айландыруусу кыскарат;
- салык төлөөчү-экспортерго салык органынын белгилери коюлган арыздын көчүрмөлөрүн жөнөтүү тартиби жөнөкөйлөштүрүлөт.

ЕЭК салыктык саясатынын тармагында, салык саясатынын жана экономикалык бирикменин компетенттүүлүгү боюнча ЕАЭБга мүчө-мамлекеттердин администрациялоосунун координациясы жүргүзүлгөн. Юридикалык жана физикалык жактардын кирешесинин башка түрлөрүнө, ошондой эле ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин аймагында жайгашкан мүлктүн башка түрлөрүнө карата, салыктык администрациялоону ишке ашыруу үчүн Бирикмеге мүчө-мамлекеттердин салык органдарынын ортосунда маалымат алмашуу тууралуу Протоколдун долбоору даярдалган.

Чек арадагы мыйзамсыз сооданын көлөмүн минимизациялоо максатында алкаголь жана тамеки

продукциясынын акциздик чендерин гармонизациялоо боюнча иш чаралардын комплекси аткарылган. 2015-жылы жакынкы 5 жылдын ичинде акциз чендерин гармонизациялоо (жакындаштыруу) максатында, алкогольдук жана тамеки продукциясына карата акциздер тармагындагы салыктык саясатты жүргүзүү принциптери тууралуу макулдашуу долбоорлорун макулдашуу пландаштырылып жатат.

Андан тышкары, ЕАЭБге мүчө-мамлекеттеринин калкына жагымдуу таасирин тийгизүүчү кийинки көйгөйлөр жөнгө салынган:

- ЕАЭБге мүчө болгон башка мамлекеттерде өндүрүлгөн балдардын тамак-ашы үчүн ширелерди, ошондой эле бойлер балапандарынын тондурулган булчун ашказандарын РФ аймагына киргизүүдө 10 пайздык чен боюнча кошумча нарк салыгын алуу;
- ЕАЭБге мүчө-мамлекеттеринин аймагынын ичинде жеке колдонуу үчүн (көбүн эсе жеңил автомобилдерди) товарларды импорттоодо КНСтен бошотулат;
- Товардык-материалдык баалуулуктарды башкы мекемеден ЕАЭБге мүчө болгон башка мамлекеттин

аймагындагы структуралык бөлүмүнө өткөрүүдө кыйыр салыкты төлөөдөн бошотулат.

ЕАЭБ тууралуу келишимдин 73-беренесинде “физикалык жактардын кирешесине салык салуу” ЕАЭБнин аймагында жалданып иштегенден кирешелерге салык салууда дискриминацияны жоюп салуу каралган, ошону менен бирдиктүү жумуш рыногунун калыптанышына жана анын эркин көчүп туруусуна шарт түзүлөт (табл.9.2).

Таблица 9.2. ЕАЭБ өлкөлөрүндөгү физикалык жактардын кирешесине салык салуу (ФЖКС)

Өлкөлөр	Резиденттин ФЖКС	Салыктык резидентүүлүк келгенге чейин резидент эместин ФЖКС
Россия Федерациясы	13%	30%
Казахстан Республикасы	10%	10%
Беларусия Республикасы	13%	13%
Армения Республикасы	24,4–36%	24,4–36%
Кыргызстан Республикасы	10%	10%

Дүйнөлүк банктын Евразиялык экономикалык бирикменин мүчө-мамлекеттеринде 2019-жылга бизнести алып барууга баа берүү боюнча отчетунда (Doing Business), айрым позициялар боюнча оң тенденциялар түзүлгөн, ошол эле маалда өнүгүү үчүн потенциал бар болгон.

Кыргызстан башка 190 өлкөлөргө салыштырмалуу салык салуу боюнча 117-орунду алган. Дүйнөлүк банктын эксперттеринин пикири боюнча, Кыргызстанда салык салуу тармагында жакшыртуу боюнча жылыштар болгон эмес. Жыл сайын кыргызстандыктар 52 салык төлөмүн жүргүзүшөт (29 пайызы компаниялардын пайдасы), салык органдарына жана соцфондго отчетторду даярдоого 210 сааттан ашык убакытты коротушат (таблица 9.3).

Таблица 9.3. 2019-жылга бизнести алып баруунун шарты (Doing Business)

Өлкөлөр	Мекемелерди каттоо	Салык салуу	Менчикти каттоо	Кредит алуу
Россия Федерациясы	40-орун (34-орун 2014-ж.)	58-орун (48-орун 2014-ж.)	12-орун	25-орун

Казахстан Республикасы	22-орун (57-орун 2014-ж.)	64-орун (18-орун 2014-ж.)	24-орун	25-орун
Беларусия Республикасы	30-орун (35-орун 2014-ж.)	99-орун (107-орун 2014-ж.)	14-орун (3-орун 2014-ж.)	104-орун
Армения Республикасы	10-орун (5-орун 2014-ж.)	52-орун (73-орун 2014-ж.)	13-орун	48-орун (30-орун 2014-ж.)
Кыргыз Республикасы	42-орун (9-орун 2014-ж.)	117-орун (140-орун 2014-ж.)	7-орун (6-орун 2014-ж.)	15-орун

Doing Business- 2020 рейтингинде Жаңы Зеландия лидер болуп келет. Мыкты ондукка ошондой эле Сингапур, Гонконг, Дания, Түштүк Корея, АКШ, Грузия, Улуу Британия жана Норвегия кирген. Топ-50 кирүү максаты ЕАЭБнин өлкөлөрүн стратегиялык өнүктүрүү планына кирген.

Таблицада көрсөтүлгөн өлкөлөрдүн ичинен “мекемелерди каттоо” критерии боюнча Армения бизнес жүргүзүү үчүн эң жагымдуусу: 2019-жылы рейтингтин 10-орунда (көрсөткүчтүн кескин жакшыртуу, дароо 5 пунктка). Армениянын рейтингтеги позициясынын

жогортуусуна биринчи кезекте салыкты төлөө тармагындагы реформалар, ошондой эле заманбап электрондук технологиялардын кенири колдонуусу себеп болду.

ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин мындан аркы стратегиясы улуттук экономикалардын өнүктүрүүсүнө стимул берүүчү макулдашылган салыктык саясатты жүргүзүүгө багытталышы керек, анын ичинде салыктык мыйзамдын жана администрациялоону жакшыртууну кошуп, салыктык суверенитеттерди, юрисдикциялардын атаандаштыгын жана капиталдын офшордук зоналарга чыгарып кетүүнү төмөндөтүү, трансаралык инвестициялар жана ишкердүүлүк үчүн жолтоолорду жоюуну эске алуу менен. Көрсөтүлгөн чаралар чарбалык субъектердин атаандаштыгын жогорулатууга жана ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин ортосундагы экономикалык байланыштардын өнүгүүсүнө таасир этүүчү салыктык жолтоолорду жоюуга көмөктөшөт.

Тема 10. Башка салыктар: атайын салыктык режимдер

Тема боюнча суроолор:

11.1. Салыктык режимди тандоо процедурасы

11.2. Атайын режимдерге салык салуунун өзгөчөлүктөрү

10.1. Салыктык режимди тандоо процедурасы

Салык салуунун жалпы тартиби менен катар Кыргыз Республикасынын мыйзамы салык төлөөчүлөрдүн айрым категориялары үчүн атайын салыктык режимди эске алган. Андай режимдерге кирет: биридиктүү салыктын негизиндеги салык салуунун жөнөкөйлөштүрүлгөн системасы; милдеттүү патенттин негизиндеги салык; ыктыярдуу патенттин негизиндеги салык; салыктык келишимдин негизиндеги салык; эркин экономикалык зоналардагы салыктык режим.

Атайын салыктык режимдер:

- Милдеттүү патенттин негизиндеги салык;
- Ыктыярдуу патенттин негизиндеги салык;
- Бирдиктүү салыктын негизиндеги салык салуунун жөнөкөйлөштүрүлгөн системасы;
- салыктык келишимдин негизиндеги салык;
- ЭЭЗ салыктык режим;
- Жогорку технологиялар паркындагы салыктык режим

Мамлекеттик органдарда катталуунун алдында, жеке ишкер алгач, өзүнүн ишмердүүлүгүн кантип жана кайсы жерде жүргүзөөрүн аныктап алышы керек. Эгер

кандайдыр бир жерде бир эле жолку жумуш болсо бул бир акыбал. Эгер базарда чекене сатуу болсо анда – башка.

Жеке ишкер биринчи жасай турган нерсе - бул жашаган жери боюнча статистика органдарына паспорттогу маалыматтарга ылайык катталышы керек, эгер юридикалык жакты түзбөй эле иштөөнү ойлоп жаткан болсо. Катталганда жумушка жалдоо укугу менен же ал укугу жок катталсаңыз болот. Аны сиз өзүнөр, иштөө планыңарга ылайык аныктайсыңар. Сиз тандап алган укук андан ары социалдык фондго эсептелүүчү камсыздандыруучу төгүмгө таасирин тийгизет.

Эгер жеке ишкер юридикалык жак катары катталгысы келсе (ОсОО) анда ал уюмдун болгон жери боюнча Юстиция министрлигинде катталат. Катталуу учурунда ал “Экономикалык ишмердүүлүктүн тизгесине” ылайык ишмердүүлүктүн түрүн тандап алуу зарыл, жана ал тандап алган ишмердүүлүкө жараша ага ОКПОнун коду берилет. Бул тизгени ага статистика органдарынан беришет. Андан кийин жашаган жерине ылайык салык кызматынын органдарында жана социалдык фондго 15 календардык күндөн кеч эмес катталуу керек.

Салык органында катталуу учурунда – жеке ишкер салыктарды эсептеп төлөө үчүн салык кодекси аныктаган салыктык режимди белгилеши керек.

10.2. Атайын режимдерге салык салуунун өзгөчөлүктөрү

Таблица 10.1- Айрым салык режимдердин өзгөчөлүктөрү

Салык режимин	Каттоонун өзгөчөлүктөрү	Негизги ишмердүүлүктөн түшкөн салык, пайда салыгы	Ээлик кылуу укугунун салыгы	Физ. жактардын дарегине төлөмдөргө салык
Бирдиктүү салыктын негизинде салык төлөөчүгө салык салуунун жөнөкөйлөтүлгөн системасы	Колдонууга укугу жок; Финансылык, камсыздандыруучу кызматтарды, көрсөткөн субъектер, инвестициялык фонддор, акциз салыгын жана КНСтитөлөөчүлөр, ккомдук тамактануу	Ишмердүүлүктүн түрүнө жараша түшкөн акчадан салык, салык ишмердүүлүктүн ар бирине салынат	Жер салыгы Мүлк салыгы	Жеке киреше салыгы – минималдуу эсептик көрсөткүчтөн эсептелген жеке киреше салыгынын бекитилген суммасы. Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча чегерим. Резидент эместердин кирешесине

	унун субъектери			салык. Пайыз салык
Салыктык келишим	Бул режимди колдоно албайт: милдеттүү патент боюнча иштеген субъектер, кредиттик, фининсылык, камсыздандыруучу кызматты көрсөткөндөр; баалуу кагаздар рыногунун адистешкен катышуучулары; салыктык карызы бар субъектер; жер казынасын колдонгондугу үчүн	Салык келишиминин негизиндеги салык	Жер салыгы Мүлк салыгы	Жеке киреше салыгы Мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча чегерим Резидент эместердин кирешесине салык. Пайыз салык

салык төлөөчүлөр, акциз салыгын төлөөчүлөр;				
ишмердүүлүгүн 3 жылдан кемирээк жүргүзүп жаткандар				
коомдук тамактануудан тышкары; 3 айдан кем иштеген коомдук субъектер (КР СК 367-бер)				

Салыктык келишимдин негизиндеги салыктарды ишмердүүлүгүн ишке ашырып жаткан уюмдар жана жеке ишкерлер төлөй алышат (табл.10.1). Анын маңызында, салык төлөөчү жана ыйгарым укугу бар салык кызматы келишим түзүшөт, анда салык төлөөчү кийинки календардык жылда төлөнө турганпайда салыгы, ССб жана КНС боюнча бекитилген суммалардын көлөмүн аныкташат.

Эркин экономикалык зонанын субъектери болуп ЭЭЗдин Генералдык дирекциясында катталган уюмдар саналат. Салык төлөөдөн чарбалык жана тышкы экономикалык (товарларды башка өлкөлөргө чыгарып кеткен) ишмердүүлүк менен алектенген ишкерлер гана бошотулат, анын ичинде өзгөчөлөнгөн жана атайын тосулган аймакта товарды (жумушту, кызматты) өндүрүү жана сатуу менен алектенген, акциздик товарларды өндүрүп сатууну эске албаганда. Өлкөнүн башка аймактарында жалпы салык режими колдонулат.

Эркин экономикалык зоналардагы режим Кыргыз Республикасынын ЭЭЗ субъектерине карата гана колдонулат, товарларды (жумуш, кызматты) өндүрүү жана сатуу акциздик товарларды өндүрүп сатууну эске албаганда ишмердүүлүгүн ЭЭЗ аймагында ишке ашырып жаткандар. ЭЭЗ субъекти болуп ЭЭЗдин башкы дирекциясында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык катталган уюмдар эсептелет. ЭЭЗ субъектери жеке киреше салыгынан жана ЭЭЗдин аймагында ишке ашырылып жаткан ишмердүүлүгүнө карата кирешенин башында төлөнүп кармалып калууга тийиштүү салыктардан башка бардык салыктардан бошотулат.

Жогорку технологиялар паркындагы салык режимичарбалык же тышкы экономикалык ишмердүүлүгүн Кыргыз Республикасынын жогорку технологиялар паркы тууралуу мыйзамы бекиткен талаптарга туура келүү шарты менен жогорку технологиялар паркынын резиденттерине карата гана колдонулат. Жогорку технологиялар паркынын субъектери пайда салыгынан, КНСтен жана ССбден Кыргыз Республикасынын жогорку технологиялар паркынын мыйзамына ылайык бошотулат, ал эми жогорку технологиялар паркынын резиденттери үчүн жеке киреше салыгынын 5% өлчөмүндө төмөндөтүлгөн ченеми бекитилген.

Эркин экономикалык зоналарда (ЭЭЗ) тышкы экономикалык жана чарбалык ишмердүүлүк тармагындагы жеңилдетүүлөрдү эске алуучу атайын укуктук режимдер бекитилет. “Бишкек” ЭЭЗ 1996-жылы негизделген. “Бишкек” ЭЭЗ “бажылык экстерриториялык” принцип сакталат, чарбалык субъектер үчүн инфраструктурасы бар жана мекемелер пайда салыгынан бошотулган. Андан тышкары ЭЭЗде бажылык жеңилдиктер жана преференциялар иш жүзүндө. ЭЭЗдин аймагында өндүрүлгөн продукция негизинен экспортко багытталган.

Өндүрүлгөн товарлардын тизмеси ар түркүн: тамак-аш продуктуларынан тартып, кийим, бут кийим, машине куруучу продукцияга чейин.

ЭЭЗде иштеген компанияларга төмөнкү жеңилдиктер жана артыкчылыктар берилет:

- Салыктын бардык түрлөрүнөн, алымдардын, төлөмдөрдөн жана жыйымдардан ЭЭЗдеги ишмердүүлүгүн ашырып жаткан мезгилдин бардыгында жарым жартылай бошотуу;
- ЭЭЗдин аймагында салыктык жана башка жеңилдиктерди бергендиги үчүн ЭЭЗдин генералдык дирекциясына бир жыл бою товар менен кызматты сатуудан түшкөн акчанын 0,1-2% өлчөмүндөгү чегерим
- ЭЭЗде өндүрүлгөн товарлардын экспорту, ЭЭЗге товарлардын импорту, ошондой эле реэкспортко жиберилген товарлардын бардыгы толугу менен бажы алымдарынан бошотулат;
- ЭЭЗдин аймагында өндүрүлгөн экспорттук товарлар квоттолуудан (Кыргыз Республикасынын бажы аймагына жэкспорттон тышкары, анын көлөмү ЭЭЗде бир жылдын ичинде өндүрүлгөн

жалпы продукциянын 30% ашып түшпөөсү зарыл) жана лицензиялоодон бошотулат.;

- чет элдик жумушчулардын кирип-чыгуусунун жөнөкөйлөштүрүлгөн режими;
- чарбалык субъекттин катталуусу жөнөкөйлөштүрүлгөн жана тездетилген;
- бажы процедуралары жөнөкөйлөштүрүлгөн;
- инфраструктурага тикелей жетүү, анын ичинде телекоммуникацияга, суу менен камсыздалуусуна, электр менен камсыздалуусуна жана ЭЭЗдин аймагында ишмердүүлүктү ишке ашырып жатканда транспортировка каражаттарына.

ЭЭЗде катталган компанияларга уруксат берилбейт:

- ✓ Кыргыз Республикасынын ЭЭЗ аймагында ЭЭЗдин субъектери болбогон юридикалык жана физикалык жактарга күйүүчү-майлоочу материалдарды, ликер-арак жана тамеки буюмдарын сатууга;
- ✓ ЭЭЗ өндүрүлгөн товарларды Кыргыз Республикасынын ички рыногунда сатууга, эгер ЭЭЗдин аймагындагы товарларга кошулган баа 30% кемирээк жана тиричилик техника менен электроника үчүн 15% кемирээк болсо. Жеңилдиктердин жагымдуу жыйындысы менен

катар “Бишкек” ЭЭЗ жергиликтүү жана чет элдик инвесторлорго жыйноо үчүн, дүнүнөн экспорт менен импорт соодасын жүргүзүү үчүн, банктык ишмердүүлүк үчүн, экспортко товарларды өндүрүү үчүн имарат жана транспорт каражатын сунуштайт.

ЭЭЗ Бишкектин территориясына жетүү Бишкек шаарынын ички транспорт түйүнү менен камсыздалат (райондун шаардын борбордук жагынан алыстыгы автомобилдик транспорт менен жүргөндө 15-20 мүнөттү түзөт). Иштеп жаткан аэропорт шаардан 26 км алыстыкта жайгашкан.

Өзүнүн ишмердүүлүгүн ЭЭЗдин аймагында жүргүзгүсү келген компаниялар ал жактагы каттодон өтүүгө милдеттүү. Чет элдик инвестициялар менен чарбалык субъектердин катталышы ЭЭЗдин генералдык дирекциясы тарабынан бекитилет. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын салык жана бажы кодексине ылайык товарлардын импорту жана экспорту үчүн төмөнкү салык менен алымдар жүргүзүлөт.

Чет элден Кыргызстанга алып кирүү (импорт):

- 1) КНС – 12% (пайыз),
- 2) СС – 2% чейин,
- 3) Бажы алымдар – Бажы кодексине ылайык,

4) Бажы жыйымдар – 0,15%

Чет элден ЭЭЗге алып кирүү (импорт):

Салыктардын алымдардын жана бажы төлөмдөрдүн чени – 0%.

Кыргызстандан чет элге чыгарып кетүү (экспорт):

КНС – 12%,

СС – 2% чейин,

Бажы алымдар – Бажы кодексине ылайык, бажы жыйымдар - -,15%.

ЭЭЗден чет элге чыгарып кетүү (экспорт):

Өндүрүлгөн продукцияны экспорттоодо 1% алынат.

Реэкспртоодо 2% алынат.

Бажы жыйымдар – 0,15% продукциянын баасынан.

Кыргыз Республикасынын жогорку технологиялар паркы – Жогорку технологиялар паркынын резиденттери болгон жана өз ишмердүүлүгүн Мыйзамга ылайык жүргүзүп жаткан юридикалык жана физикалык жактар үчүн Жогорку технологиялар паркынын режими бар зона⁶.

Жогорку технологиялар паркынын режими – Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык салыктардан жана камсыздандыруу боюнча жеңилдетүү төгүмдөрүнөн бошотууну бекиткен Жогорку

⁶ “КР жогорку технологиялар паркы тууралуу” КР Мыйзамы 8 июль 2011 ж. № 84.

технологиялар паркынын резиденттерине карата жүргүзүлүүчү атайын укуктук, салыктык режим, Жогорку технологиялар паркын негиздеген учурдан баштап 15 жылда жүргүзүлүүчү жана Жогорку технологиялар паркынын резиденттерине карата жүргүзүлүүчү.

Тема 11. Физикалык жактар үчүн салыктык декларациялоо

Тема боюнча суроолор:

- 11.1. Бирдиктүү салыктык декларациялоонун дайындалышы (БСД)
- 11.2. БСДни уюштуруунун тартиби
- 11.3. Интернет-банкинг аркылуу салыкты төлө тартиби

11.1. Бирдиктүү салыктык декларациялоонун дайындалышы (БСД)

Бирдиктүү салыктык декларациялоонун дайындалышы (БСД). Бирдиктүү салыктык декларациялоонун максаты субъектин экономикалык ишмердүүлүгү туурасында алынган кирешенин суммасы боюнча, салык салынган мүлктүн жана жер участогу маалымат алуу. Уюмдар БСДни отчеттук жылдан кийинки жылдын 1-мартына чейин, физикалык жактар 1-апрелге

чейин. Декларация кагаз түрүндө же электрондук болушу мүмкүн, мамлекеттик же расмий тилде толтурулат, жеке өзү алып барып берет, почта аркылуу же электрондук почта аркылуу. БСД алдын ала текшерүүсүз деле кабыл алына берет салык төлөөчү менен талкуулабай туруп деле, эгер ал аны каалабай турса.

Маалымат үчүн эске салып коюу зарыл, ушу мезгилге чейин Кыргызстанда салык декларациясын ишкерлер (юридикалык жана физикалык жактар), мамлекеттик кызматкерлер жана салык салынуучу объектиси (кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк, жер участогу) бар жарандар тапшырып келген. 2016-жылдан тартып БСДни бардыгы тапшырууга милдеттүү болушат.

Андан тышкары мамлекеттик кызматкерлер үчүн кирешеси тууралуу өзүнчө декларация тапшыруу милдеттенмеси бар. Салык кызматкерлеринин негизги жумушу анализдөө, декларанттардын кирешеси менен чыгашасынын туура келбегендигин табуу. БСД маңызы өлкөдөгү киреше тууралуу бирдиктүү көрүнүштү түзү. Ал үчүн активдер тууралуу тез, уюшулгандык менен, тоталдуу маалымат жыйноо аздык кылат.

Жалпы декларациялоо акырындык менен өлкөнүн масштабында активдердин кыймылынын тунуктугун

жогорулатат. Декларациялоо коррупцияны аныктоонун жана алдын алуунун аспабы. Декларацияны берүүнүн маселелери:

1. Физикалык жактар менен жеке киреше салыгын эсептөө жана билдирүү
2. Физикалык жактын финансылык жана башка экономикалык ишмердүүлүгү жөнүндө маалымат алуу

3. Анын киреше булактарын тактоо
Декаларацияны өткөрүү бере алат:

- кошумча чыгарып салуулар жана жеке киреше салыгын төмөндөтүүсүн;
- келечектги чыгашалар декларацияда көрсөтүлгөн кирешелер менен тастыкталат;
- кирешени тастыктоочу документ ар дайым жанында болот, эгер декларант банктан кредит алгысы келсе;
- БСД тапшыруу - бул жарандык милдет.

11.2. БСДни уюштуруунун тартиби

Декларациялар ошумча салык салууга алып келбейт, айрым учурларда тескерисинче салыктык милдеттенмлердин төмөндөөсүнө алып келет. БСДни өлкөнүн резиденттери жана резидент эместери тапшырышы керек. Ошондой эле бул жарандыгы жок жактар – ишкерлер же болбосо ээлик кылган мүлкү бар, участокторду кошкондо дагы.

Ишкерликке жатат:

- КР эмгек мызамына ылайык иштөө;
 - банктарга акча салуу;
 - баалуу кагаздарды, үлүштү сатып алуу, өткөрүп берүү же сатуу физжакка АК уставдык капиталында;
 - айып төлөмдү, айып пулду, моралдык зыян келтирилгендин ордун толтурууну алуу;
 - камсыздандыруу келишими боюнча камсыздандыруу суммаларын алуу;
 - ишкерликке кирбеген башка ишмердүүлүк.
- Акыркы пунктка мисалы, пенсия, пособие, стипендия, алимент, мурас, кредит жана займ, лотореядан утуш, кандай болбосун активдерди алуу, салык салынуучу жана салык салынбаган кыймылдуу жана кыймылсыз мүлккө, участокко жана башкаларга ээлик кылуу түрүндө киреше алуу кирет. БСДни почта аркылуу жөнөтсө,

МСИге жеке өзүң келип, электрондук почта аркылуу, же өзүндүн салыктык өкүлүн аркылуу тапшырсаң болот.

Салык төлөөчү отчет берчү мезгил 1-январдан тартып мурунку жылдын 31-декабрына чейин. МСКсайтында декларацияны өз алдынча толтурууга үйрөнүп алуу мүмкүнчүлүгү бар.

КР салык кодекси менен жеке киреше салыгы боюнча чыгарып салуулар каралган. Биринчи чыгарып салуу бул стандарттуу чыгарып салуу. Жыл ичинде каалаган салык төлөөчү үчүн салык төлөөдөн 7800 сом же болбосо ай сайын 650 сом суммасы бошотулат. Эгер декларант жалданып иштеген жумушчу болсо, анда ал чыгарып салуунун анын ордуна жумуш берүүчү-салыктык агент жасайт, ошол эле жумушчунун кирешесинен эсептелген салыкты чыгарып салат жана аны бюджетке төлөйт. Ушул эле көрүнүш багуудагы адамга карата жүргүзүлөт (100 сом), жылына 1200 сом. Кийин чыгарып салуу: социалдык. Бул чыгарып салуу декларант жыл ичинде өзүнүн билим алуусуна, ошондой эле балдарынын билим алуусуна, эгер алардын жашы 24 жаштан аша элек болсо факт жүзүндө жүргүзгөн чыгашаларын өндүргөн суммадан чыгарып салуу. Социалдык чыгарып салууну БСД тапшырганда гана алууга болот.

2016-жылы Кыргызстандын бардык жарандары бирдиктүү салык декларациясын тапшырууга милдеттүү болушат. Алдын ала эсептөөлөр боюнча салык декларациясын үч миллиондон ашык кыргызстандыктар тапшырышы керек, бул өлкөнүн эмгекке жарамдуу жарандарынын санынан ашат. Анткени декларацияны иштебеген пенсионерлер дагы, стипендия алган студенттер дагы тапшырышы керек болот. Андан тышкары кандайдыр бир киреше же актив мисалы пособие, мурас алган балдар үчүн ата-энесинин бирөөсү же камкорчусу декларацияны толтуруп өткөрүп бериши керек. Андан тышкары иштеп жаткан 61 салык кызматынан башка дагы кошумча декларацияларды кабыл алуучу 450 пункт ачылат. Өлкөнүн ири базарларында кыймылдуу пункттар иштешет. Бирдиктүү декларациянын жаңы формасы боло турган Жалпы декларациялоого байланыштуу иштелип чыккан. БСДнин жаңы формаларында алгачкы жолу салык салынбаган кирешелер жана төлөп берүүнүн башатынан салынган кирешелер декларацияланат. Мындай физикалык жактар алган кирешесинин колдонуусу жөнүндө маалымат алышат. Андан тышкары алынган кирешелер атайын салыктык режим боюнча салык төлөөчү субъекттри декларациялайт.

Эгер жарандар кандайдыр бир себептер менен жеке зу декларацияны тапшыра албаса, анда алар ишенимдүү жакка декларацияны тапшыруу боюнча ишеним катты каттатып алышса болот. Декларация физикалык жактын алгачкы салыктык каттоого турган орду боюнча эске алынат, башкача айтканда катталган жеринен. Ошондой эле БСДнин толтурулган даанасын билдирүүсү бар буюртма кат менен почта аркылуу жиберсе болот. Же болбосо эки жол менен тапшырса болот: электрондук санариптик кол тамганы каттоонун негизинде электрондук ачкычты пайдаланып байланыш оператору аркылуу; арыз берип бардык салык органдардан жеке сыр сөз менен пин-кодду колдонуп МСК сайты аркылуу.

2016-жылдан тартып БСД тапшырууга милдеттүү:

- Кыргызстандын жашы жеткен жарандары (жашаган жерине карабастан: КР аймагыда же андан сырткары);
- Кыргызстандын жашы жете элек жарандары, менчигинде мүлкү (кыймылсыз мүлк, транспорт жана башкалар) барлар же салык салынуучу киреше алгандар (мурас, утуш, белек жана башкалар);

- Кыргызстандын резиденти статусу бар чет элдик жарандар (КР аймагында катар келген 183 күндөн ашык жашайт) жана КРдеги булактан киреше алат;
- Кыргызстандын резиденти эмес статусу бар чет элдик жарандар, бирок Кыргыз Республикасында катталган кыймылдуу жана кыймылсыз мүлккө ээлик кылгандар.

Бирдиктүү салык декларациясын тапшыруу мөөнөтү жыл сайын 31-мартта бүтөт.

БСД физикалык жак үчүн бирдиктүү салык декларациясы жана юридикалык жак үчүн бирдиктүү салык декларациясы болуп бөлүнөт. КР Салык кодексине ылайык салык төлөөчүлөрдүн бардыгы 3 топко бөлүнөт: уюмдар, жеке ишкерлер жана физикалык жактар. Физикалык жактар (КРдин жарандары) КР аймагында жана андан тышкары жерде экономикалык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешесин көрсөтүшөт. Физикалык жактар (жаран эмес, бирок КРдин резиденттери) КР аймагында жана андан тышкары жерде экономикалык ишмердүүлүктөн түшкөн кирешесин көрсөтүшөт. Физикалык жактар (жаран эмес, КРдин

резиденти эмес)КРдеги булактардагы экономикалык ишмердүүлүктөн алган кирешесин көрсөтүшөт.

Бирдиктүү салык декларациясы камтыйт:

-кирешелерди;

-чыгарып салууларды;

-салык салынбаган кирешелерди;

-башатында салык салынган кирешелерди;

-активдердин кыймылы.

Физикалык жак үчүн декларация Бирдиктүү салык декларациясынын формасынан (FORMSTI-100) жана төрт тиркемеден турат:

1. Тиркеме №1 “Жалпы эжылдык киреше” (FORMSTI-100-001)
2. Тиркеме №2 “Салык салынбаган кирешелер жана башатында салык салынган кирешелер” (FORMSTI-100-002)
3. Тиркеме №3 “Мүлк салыгы жана жер салыгы” (FORMSTI-100-003)
4. Тиркеме №4 “Активдердин кыймылы” (FORMSTI-100-004)

Бардыгы кимде тиркемелерди толтуруу үчүн маалымат бар болсо, төрт тиркеменин бардыгын толтурууга милдеттүү, бирок кайсы бир тиркемени

толтурууга маалыматы жок болгон жарандар аларды толтуруп декларацияга тиркебей эле койсо болот, №4 тиркемеден башкасын. Декларантта маалыматы бар болгон тиркемелерди толтуруу керек. Мисалы, эгер жыл бою декларант эч жерде иштебесе, пенсия, стипендия жана кирешенин башка түрлөрүн албаса, анда №1 жана 2 тиркемелер толтурулбайт жана берилбейт. Ошондой эле маалымат жазылбаган №3Тиркемени да берүүнүн кереги жок, эгер декларант турак жайдын, транспорттун же жердин ээси катары катталган болбосо.

Декларацияны тапшырууда бекитилген тизме боюнча документтерди, физикалык жак социалдык жана мүлктүк чыгарып салууларга укугу бар болгондо жана ал ошол чыгарып салууну каалап турган учурда гана тиркеп коюу керек.

Салык жана бажы кызматтары, экономикалык кылмыштар менен күрөшүү боюнча Мамкызматы, Мамлекеттик каттоо кызматы, Мамлекеттик мүлк фонду жана башка ведомстволор үчүн атайын программа жазылган. Ушуну менен, өкмөт чиновниктердин жана алардын туугандарынын кирешеси жана мүлкү тууралуу маалыматты текшерүүнү көздөп жатат. Белгилей кетүү керек, декларациядагы маалымат салыктык сыр болуп

саналат жана мыйзам менен корголот. Салыкты отчеттордун атайын сактоо режими бар жана аларды алуу оңой эмес, себеби жогорулатылган жоопкерчиликтин жана БСД сактоо режиминин программасы иштелип чыккан.

МСК сайтында БСД боюнча өзүнчө бет бар, анда бардык маанилүү жана жаңы маалыматтар жайгаштырылат. Электрондук калькулятор иштелип чыккан, ал БСД толтуруу убактысын кыскартат.

11.3. Интернет - банкинг аркылуу салыктарды төлөө тартиби

Мамлекеттик салык кызматы Демир банк менен биргеликте интернет-банкинг аркылуу салыктык төлөмдөрдү эске алган долбоорду негиздеген. Бир жолу дароо бир нече салыктын түрүн төлөп коюу болот, кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк жана патент үчүн дагы. Бардыгы салыктын он түрүн төлөөгө болот: жер, айыл чарба багытындагы жана айыл чарба багытындагы эмес, багбанчылык жер участогу менен пайдалангандыгы үчүн, үй жанындагы жана короо жайды жер участокторун кошкондо; транспорт каражатына салык жана жалданма жумушчуларга жеке киреше салыгы.

“Демир Банктын” каалаган бөлүмүндө интернет-банкингтин бекер кызматына кошулуп алып, бир нече мүнөттөрдө салыктарды төлөп коюу болот. Сервис салык төлөөчүлөр үчүн ыңгайлуу, анткени салык инспекторлору менен болбогонго шарт түзөт. Интернет-банкинг аркылуу салыкты төлөө үчүн болгону СИН (салык төлөөчүнүн идентификациялык номерин), мүлк объектисинин турган же ишмердүүлүктүн жүргүзүлгөн (катталган) жерин жана салыктын суммасын билүү жетиштүү. Салыкты төлөгөндөн кийин интернет-банкингтин колдонуучусу чекти чыгарып алса болот же аны электрондук түрдө сактап койсо болот.

Ошону менен КРдин салык кызматы накталай эмес эсептешүү формасына өтө баштады, өлкөдө этабы менен салык төлөмдөрдү төлөөнүн накталай эмес формасын төлөө жана POS-терминалдары, банкоматтар, интернет-банкинг, мобилдик банкинг жана башкалар аркылуу киргизип жатат.

Салыктар боюнча практикалык кырдаалдар

Азербайжандагы жаңы салыктар

Азербайжанда квартиралардын жана жер участогунун ээлерине салык салына баштады. Кыймылсыз мүлктүн ээлери алардын мүлкүнүн квадрат метрине жана жайгашкан жерине жараша суммасы көрсөтүлгөн квитанцияларды ала башташкан.

Баку жана өлкөнүн башка шаарларынын жашоочулары төлөө квитанциясында коюлган суммаларга макул. Орто эсеп менен ал жылына 30-60 манатты түзөт. Турак жайдын же жер участогунун кадастрдык баасын сот аркылуу аныктап алса болот, бирок өлкөдөгү соттук практика доо берүүчүнүн пайдасына өзгөргөн эмес. Биринчи кезекте бул салык мыйзамындагы оңдоолорго ылайык болду 1-январдан тартып физикалык жактар кыймылсыз мүлккө анын аянтына жараша салык төлөшөт, кв.метрине 0,4 манат (Баку), 0,3 (Сумгаит, Гянджа) жана 0,2 өлкөнүн башка шаарлары. Анда тактоосу бар салык 30 квадрат метринен ашкан кыймылсыз мүлккө гана салынат.

Салыкты киргизүү боюнча көптөгөн суроолор пайда болгон. Маселен, квартира сатып алган жаран автоматтык түрдө өзүнүн турак жайынын салыгынан тышкары үй турган жер участогунан (көпчүлүк учурда көп

кабаттуу жана көп квартиралуу) дагы төлөөгө милдеттүү болуп калат, ошондой эле тепкич, лифт, жер төлөө жана таштанды жыйноочу сыяктуу жалпы колдонулуучу жайлар үчүн да. Бул салыкты киргизүүгө каршы чыккандардын пикири боюнча салыкты төлөөдөн мурун жердин базар баасы кантип аныкталаарын аныктап алуу керек. 70-жылдары Азербайжандын бийлиги 5 жыл бою жердин баасын аныктаганга аракет кылышкан, бирок эч кандай жыйынтыкка келишкен эмес. ошол эле көрүнүш мүлк салыгында. Мүлк салыгы кантип, кандай ыкма менен алынат, маселе ошондо.

Суроолор:

1. Бул кырдаалды бөлүктөргө бөлгүлө (процесстин бардыгын: эмнеден башталды). Бардык далилдерди карап чыккыла: Азербайжанда мындай салыктын киргизилишине макул жана каршы. Кимдин аргументтери адилеттүү, эмне үчүн? Жообуңарды негиздегиле.
2. Чет өлкөлөрдөгү кыймылсыз мүлк салыгын жер салыгын карап чыккыла жана салыштыруу анализин жүргүзгүлө. Азербайжандын салык системасы үчүн аталган салыктын түрүн салуудагы

белгилүү бир өлкөнүн эң мыкты тажрыйбасын сунуштагыла.

Италиядагы жумушсуздар үчүн салык

Мүмкүн эмес, бирок факт: италиялык өкмөт кирешеси жок иштебегендерге дагы салык салуунун ыкмасын тапкан. Италия Республикасынын Конституциясы салыктарды алууда жарандарды төлөө мүмкүнчүлүктөрүнө жараша алуу керек экени айтылганы менен, казынаны толтуруу маселеси өлкөнүн ар кандай айла-амалдарга барганга түртүп жатат. Ага далил катары жумушсуздардан, үй кожойкелеринен жана студенттерден алынуучу салык. № 493/1999 мыйзамына ылайык үй чарбасын туруктуу жана акысыз негизде алып барып жаткан жактардын бардыгында INAIL (Жумуш ордунда кырсыктан камсыздандыруучу улуттук институту) камсыздандыруу полиси болуусу шарт, ал тиричиликтеги кырсыктан камсыздандырууну камсыздайт. Кеп камсыздандыруучу полис жөнүндө жүрүп жатканы менен бардыгы бул жымсалданган салык экенин көрсөтүп турат.

Үй кожойкелеринен тышкары бул салыкты студенттер, жумушсуздар жада калса 18ден 65 жашка

чейинки сезондук жумушчулар дагы төлөшү керек. Салык төлөөдөн жылдык кирешеси 4 648,11 евродон, же болбосо жалпы үй бүлөнүн кирешеси жылына 9 296,22 евродон ашпаган жарандар бошотулган (ошол эле учурда көрсөтүлгөн эки талап тең сакталышы керек). Мындай учурда салыкты төлөөнү мамлекет оз мойнуна алат. Башкача айтканда эгер адам жумушсуз калып үйдө отурса дагы ал 12,91 евро өлчөмүндөгү салыкты төлөөгө милдеттүү. Ошондуктан аз сандагы италиялыктар гана бул салыкты төлөөгө макул экени таңгалдырбайт. Андыктан салык органдар милдеттүү телевизиондук салыктай эле чараны көрүүнү чечишкен, андан түшкөн жыйым РАИ мамлекеттик телесинин фондуна барып түшөт: “маалымат компаниясын” кеңири жайышкан, анысы көбүрөөк коркутуп-үркүтүүгө окшошуп калган.

Чынында эле акыркы мезгилде камсыздандыруучу жыйымды төлөөнү талап кылган бир жарым миллиондон ашык кат жөнөтүлгөн. Ал каттардын максаты – салык төлөөгө “үгүттөө”, ал үчүн “арамза ыкмалар” колдонулган: талапты аткарбагандарга катаал санкциялар жүргүзүлгөн. Ошентип жарандардын коркоктугун билгичтик менен башкарып, мамлекеттик коллектордук агенттиктердин жардамы менен чакан сумманы төлөөгө милдеттендирген.

Андан тышкары бул абсурдук салыкты төлөөдөн баш тарткандар менен күрөшүүдө мамлекеттик чиновниктерде чынында “мыкты” ой жаралган: бир жагынан салык төлөөчүлөрдүн жаш-курак чегин кеңейтүү – 18 жаштан 65 жашка чейин, экинчи жагынан салыктын суммасын көбөйтүү. Эң эле жакынкы арада бул салык акырындык менен жогорулай баштайт сыяктанат.

Суроолор:

1. Бул кырдаалды бөлүктөргө бөлгүлө (процесстин бардыгын: эмнеден башталды). Колунда жок жарандарга алдыңкы экономисттер А.Смит жана Д.Рикардонун позициясынан бул салыктын киргизилишине коментарий бергиле. Атактуу салык салуу теориялардын позициясынан.
2. Италиянын бюджетин толтуруу үчүн өзүнөрдүн альтернативдүү ыкмаларды сунуштагыла (жаңы салык же жыйым).

Казакстандагы автоунаалардын ээлери үчүн салыкты төлөө учурундагы көйгөйлөр

Балансында көп сандагы автомобилдери бар автонун ээлери жана юридикалык жактар транспорт салыгын төлөөдө бир катар көйгөйлөргө туш болушту. Транспорт каражатына салыктарды төлөөгө документтерди кабыл алууда автомобилдин идентификациялык номерин (VIN-код) көрсөтүү зарыл. Жеңил автолор үчүн бул кузовдун номери, жүк ташуучу автолор үчүн шассинин номери. Жаңы эрежелердин киргизилүүсүнө байланыштуу КСАнын маалыматына ылайык айрым банктар жана мекемелер транспорт каражатынын идентификациялык номери дал келишпеген учурда төлөм документин кабыл алуудан баш тартып жатышат.

Ассоциация түшүндүргөндөй 1980-жылга чейин чыккан, КМШ өлкөлөрүндө өндүрүлгөн автомобилдердин, ошондой эле бир катар прицеп, фургон жана атайын техниканын VIN-код болбойт. “ошол эле учурда транспорттук каражаттын техпаспортунда кузовдун номери катары уникалдуу идентификаторлор жолуккан, мисалы, төрт сандуу. Бул учурда төлөм документтерде эмнени көрсөтүү керек?” – деп Финансы министрлигинин Салык комитетине, Улуттук банкка жана Жол полициясы

комитетине КСА жөнөткөн катта жазылган. Ассоциациянын пикири боюнча учурда банктар идентификациялык номердин тууралыгын корректүү текшере алышпайт, анткени эгер салык төлөөчү көрсөткөн идентификациялык номер жаңылыш болуп калса же ыйгарым укугу бар органдын маалымат базасында жок болсо, банкта бул номердин жаңылыш экендиги тууралуу жыйынтык чыгаруусу үчүн маалыматы жетишсиз.

Демек, идентификациялык номердин РК ИИМ ЖПКнын базасында болбогону ар дайым эле жаңылыштык экенин билдире бербейт, бирок маалыматтын жоктугунун себебин аныктоого банктын каражаты жок. “Бул машинеси көп юридикалык жактарга көбүрөөк көйгөй жаратат. 900 унаасы бар компания бар. Ошол мезгилде банктар ар бир машинеге өзүнчө төлөм формасын талап кылышкан, ал эми ар бир төлөмчөнүн баасы банктарда 200 тенге”, - деп КСАда кошумчалашты.

Ошого байланыштуу Казакстандын салык төлөөчүлөр ассоциациясы ыйгарым укуктуу ведомстволор менен органдарды: банктардын маалымат системаларын даярдап алуу үчүн бул нормалардын иштөө мөөнөтүн жылдыруусун карап чыгууну; Баштапкы реестрде/төлөм буйуртмада VIN-коду корректүү эмес көрсөтүлүп калган

салык төлөөчүгө экинчи жолу салыгын төлөөдө туум менен айып пулду эсептебестен төлөө укугун берүүсүн; ошондой эле бир нече транспорттук каражатка салыкты төлөөдө ар бир ТК боюнча салыктын суммасын берүү боюнча талабын жоюп салууну суранат.

Суроолор:

1. Бул кырдаалды бөлүктөргө бөлгүлө (процесстин бардыгын: эмнеден башталды). Бардык далилдерди карап чыккыла: киргизилишине макул жана каршы. Кимдин аргументтери адилеттүү, эмне үчүн? Жообуңарды негиздегиле.
2. Ушундай салыктын башка өлкөлөрдө салынуу тажрыйбасын карап чыккыла жана салыштыруу анализин жүргүзгүлө. Казакстандын салык системасы үчүн мындай салыктын түрлөрүн салууда эң мыкты тажрыйбасын сунуштагыла.

**Австралиянын Парламенти өнөр жай мекемелери үчүн
көмүр кычкыл газынын чыгындысына салыкты
жоюп салган**

2012-жылы Австралиянын Парламенти менен чыгындыларга киргизилген салык 2014-жылы жоюлган. Австралия көпчүлүк учурда көмүр электростанцияларынан коз каранды, өлкөдөгү электроэнергиянын 85% көмүр жагуунун эсебинен өндүрүлөт. Жашыл континентке дүйнөдөгү чыгарылган жалпы көмүртектин көлөмүнүн 1,5% келгенине карабастан, өнүккөн өлкөлөрдүн арасында Австралия бул көрсөткүч боюнча биринчи орунда турат. Салыкты кабыл алуусуна экологтор чыгышкан. Анда жыйым кош кычкыл көмүртегини тоннасына 23 австралиялык долларды түзгөн (25 АКШ доллары). Бул Европада бекитилген сумманы эки эседен дагы ашып түшөт. Салык төлөөчүлөрдүн тизмесине 294 компания кирген, алардын катарында электрогенерациялоочу, болоткуюуучу жана тоокенин казуучу компаниялар бар. Реформа айылжана токой чарбасына тийген жок. Автомобилчилерден салыкты ири габариттүү транспорттун ээлери гана төлөшчү.

Жергиликтүү ЖМКлар мыйзамдын жоюлушун өлкөнүн экологиялык саясатындагы радикалдуу бурулуш деп аташат. Бул салыктын жоюлушун колдогондор анын кереги жок деп эсептешчү. Бирок чыгынды салыгынан баш тартуу өкмөттүн көмүр кычкыл газынын атмосферага

ташталуучу көлөмдү азайтуу боюнча жумуштардан баш тартуу дегенди билдирбейт. Ал үчүн өндүрүшкө экологиялык жактан таза технологияларды киргизүү боюнча долбоорду иштеп чыгуу пландашылып жатат. Ал ортодо салыкты жоюп салуу Лейбористик партия жана жашылдар партиясы менен колдоого алынган жок. Алар консерватор-премьерди “өлкөнү экологиялык жана экономикалык катастрофага алып барып жатат” деп күнөөлөштү. Эске салсак Австралия калктын жан башына келген парник газдары боюнча алдыңкы позицияда турат.

Суроолор:

1. Бул кырдаалды бөлүктөргө бөлүлө (процесстин бардыгын: эмнеден башталды). Бардык далилдерди карап чыккыла: айлана чөйрөнү сактоо көз карашынан караганда чыгынды салыгынын киргизилишине макул жана каршы. Кимдин аргументтери адилеттүү, эмне үчүн? Жообунардан негиздегиле.
2. Ушундай салыктын башка өлкөлөрдө салынуу тажрыйбасын карап чыккыла жана салыштыруу анализин жүргүзгүлө. Кыргызстандын салык системасы үчүн мындай салыктын түрлөрүн

салууда (белгилуу бир өлкөнүн) эң мыкты тажрыйбасын сунуштагыла.

Салык төлөбөгөндүгү үчүн атактуу спортсменди түрмөгө кармоо

2014-жылы The Guardian гезити “Барселона” менен Аргентина курамасынын чабуулчусу Лионель Месси салык төлөбөгөндүгү үчүн түрмөгө камалуу коркунучу бар экенин билдирди. “Салыктар менен көйгөйлөрү болгон башка спортчулар да бар болчу. Мисалы, Хаби Алонсо, Икер Касильяс жана Рафаэль Надаль. Бирок жалгыз эле Мессиге сот иши ачылган, ал түрмөгө отуруп калышы мүмкүн”, - деп гезит булактын сөзүн берген.

Учурда Лионель Мессини салык төлөөдөн баш тартып жатат деген айыптоону алып салышкан, Прокуратура Месси салык органдарын алдагысы келген эмес деп чечип 4 миллион еврого алдамчылык кылган деп айыптап, футболчунун атасы үчүн 2 миллион евро айып пул жана 18 ай түрмөдө отуруусун талап кылды. Барселонанын прокуратурасы “Барселона” футбол клубунун жана Аргентина курамасынын чабуулчусу

Лионель Мессиден салыкты төлөөдөн баш тартып жаткандыгы тууралуу айыптоо алынып салынган, деп goal.com. билдирген. Мурдараак Месси жана анын атасы Хорхе үч эпизод боюнча 2007,2008 жана 2009-жылдары салыктык алдамчылыкта айыпталышкан.

Алдамчылык жарнактан түшкөн каражаттарга байланыштуу. Месси УНФА версиясы боюнча 2014-2015-жылдардын мыкты футболчусу деп табылган. Гаванын (Барселона провинциясы) сотунда катталган айыптоочу актыда прокуратура Мессиге карата айыптоодон баш тартып бүт жоопкерчиликти бардыгын анын атасына жүктөдү, ал баласынын бүт профессионалдык карьерасы бою анын бизнес кызыкчылыгынын агенти болуп келген жана салыктык милдеттенмелеринин аткарылышын көзөмөлдөп тураууга милдеттүү болчу.

Прокуратура Месси болуп жаткан тууралуу толук маалыматы жок болчу жана салык органдарын алдагысы келген эмес деп чечкен. Ошондой эле Хорхе Месси үчүн 4 миллион еврого алдамчылык кылган деп айыптап, 2 миллион евро айып пул жана 18 ай түрмөдө отуруусун талап кылды. Лионель Месси бул иш боюнча күбө катары чакырылышы мүмкүн. Портал sport-

english.com кабарлагандай мамлекеттик прокурор Барселона сотунун чечимин өзгөртө алышы мүмкүн.

Суроолор:

1. Бул кырдаалды бөлүктөргө бөлгүлө (процесстин бардыгын: эмнеден башталды). Бул окуяга комментарий бергиле. Өзүнөрдун позицияңарды билдиргиле, ким тарапта болосуз жана эмне үчүн?
2. Салык төлөнбөгөндүгү тууралуу атактуу спортчулар жана актрлор менен болгон окуяларды карап чыккыла. Мындай абалдын Кыргызстанда атактуу адамдардын катышуусу менен болгондугун божомолдогула, жыйынтыгы кандай болмок?

Россияда жаңы салыкты киргизип эски унааларга тыюу салынганатат

Эски автолорго экологиялык салык салып шаарларга кирүүсүнө тыюу салууну пландап жатышат. Атка минерлердин пикири боюнча бул демилге шаарларды куткарат. Бул автомобилчилерди заманбап экологиялык стандарттагы машинелерди алууга үндөйт. Азыркы транспорт салыгынын жогорку планкасын эске алганда 6-70 миң рубль аябай күчтүү машине үчүн, “олдтаймерлер” үчүн экологиялык салык дагы көлөмү боюнча бирдей болот.

Россиялык мыйзам чыгаруучулар Европа өлкөлөрүнүн тажрыйбасына таянып, өзүнүн өлкөсүндөгү жашоо деңгээлин эсинен чыгарып коюп жатышат. "Автостаттын" берген маалыматына ылайык жеңил автоунаанын орто жашы 12 жыл, жеңил коммерциялыктардын 13 жыл, автобустардын жашы 15 жыл, жүк ташуучулардын жашы 19 жана андан жогору. Ошондуктан экологиялык салык россиялыктарды жол жүрүү каражатынан кол үздүрүп коюшу мүмкүн.

Белгилей кетсек Италияда 2015-жылдан баштап 30 жылдан жогору болгон унаалардын бардыгы салыктан бошотулган. АКШда ездөрүнүн өткөн кылымда чогултулган классикалык унааларын сыйлашат. АКШда салыктардын бардыгы күйүүчү майдын баасына

киргизилген, ошондуктан автомобиль канчалык улуу болсо ошончолук ага бензин кымбат, бирок тыйу салуу боюнча кеп козголгон эмес.

Суроолор:

1. Бул кырдаалга экологдордун, салыкты киргизүү демилгесин көтөрүп чыккандардын жана оппоненттердин позициясынан комментарий бергиле. Кимдин далилдери негизделген жана дилеттүү? Сиздин оюнуз боюнча эмне үчүн?
2. Экологиялык коопсуздукту жана эски автомобилдер көйгөйүн чечүүдө өзүнөрдүн альтернативдүү сунушунарды бергиле. Чет элдик өлкөлөрдүн бул салыкты алуу же эски автолор маселсин чечүү тажрыйбасын карап чыккыла.
3. Кыргызстанда маршрутка, автобус жеңил жана жүк ташуучу автомобилдерге карата транспорт жана экология маселесин салыктын жардамы менен кантип чечүүгө болот?

Улуу Британияда шекерге салык киргизүүнү сунушташты

Улуу Британияда “шекер салыгын” киргизүүнү ойлоп жатышат. Бул теория жүзүндө улуттук көйгөй семирүү менен күрөшүүгө жардам берет. Бирок премьер-министр Д.Кэмерон бул жыйымдын киргизилишине каршы чыккан.

Британ өкмөтүнүн жетекчисинин пикири боюнча шекерге салык салуу балдардын семирүүсү менен күрөшүүдөгү эффективдүү ыкма эмес. шекерге салык киргизүү сунушу балдар арасындагы семирүү менен күрөшүү боюнча эксперттердин докладында камтылган, ал британ өкмөтү тарабынан буйуртма менен аткарылган.

Улуу Британиянын жашоочуларындагы ашыкча салмакка байланыштуу көйгөйлөр Улуттук саламаттыкты сактоо системасына 5 млрд.фунтстерлинге айланат. Диетологдордун көз карашы боюнча шекер эң эле ден соолукка пайдасыз азык, ал дененин деградациясына алып келип дегенеративдик ооруларды козгойт.

Суроолор:

1. Бардык далилдерди карап чыккыла: шекер салыгын киргизүүгө анын максаттуулук жагынан жана салык салуу теориясы жагынан макул жана каршы пикирлерди билдиргиле. Кимдин аргументтери

адилетүүрөөк, эмне себептен? Жообунарды негиздегиле.

2. Ушул сыяктуу салыктын башка өлкөлөрдө салынуу тажрыйбасын карап көргүлө, салыштырмалуу анализин жүргүзгүлө. Кыргызстандын салык системасы үчүн мындай салыктын түрлөрүн салууда (белгилуу бир өлкөнүн) эң мыкты тажрыйбасын сунуштагыла.

Кыргызстандагы VIP персоналар үчүн артыкчылыктар

Көпчүлүк бизнесмендер салык төлөшпөйт. Бул тууралуу премьер-министр брифингте билдирди. Анын айтканына караганда болгон 7% бизнесмендер салыкты төлөшөт. “ИИМ өзүнүн буйругу менен бизнесмендерди текшерүүгө тыюу салган, УКМК дагы ушундай чечимге келген. Эгер мыйзам бузуулар аныкталса силер Экономика министрлигине же ЭКМК билдирсеңер болот. Эгер күч структуралары текшерүүсүн баштаса, анда оперативдиктергөө ишмердүүлүүнүн жүрүшүндө бүт иштердин бардыгын Финполицияга өткөрүп берет”, - деди премьер-

министр. Ошондой эле учурда салык жүгү текши бөлүштүрүлбөгөнүн кошумчалады.

Министрдин айтканына караганда “Көп сандаган ишкерлер салык төлөбөйт, патент үчүн чакан суммаларды да төлөбөгөнгө аракет кылышат. Бул жүргүнчүлөрдү ташуудагы ыктыярдуу патент. Биз колоссалдык суммаларды жоготуп жатабыз – миллиард сомго чейин. Биз эски жол менен барсак болот – лицензияга кайтып барып керек болгондо тартып алып, бирок биз бизде бизнестин өнүгүүсүн каалайбыз да. Ишкерлердин дагы социалдык жоопкерчилиги болушу керек.”

Суроолор:

1. Бизнесмендер салыктарды төлөшү үчүн эмне кылуу керек? Башка өлкөлөрдөгү окшош кырдаалды карап чыккыла, салыштырмалуу анализди өткөргүлө.
2. Салыкты жөнгө салуу боюнча ведомстволор (ИИМ, УКМК) аралык координация кандайча куралышы керек?

Тесттер

1. Салык система бул:
 - а) салыктар жана жыйымдар
 - б) салыктардын жыйындысы
 - в) курап туруучу элементтердин биримдиги

2. Тикелей салык бул:
 - а) пайда салыгы
 - б) реалду салыктар
 - в) киреше салыгы

3. Дж. М. Кейнстин пикири боюнча:
 - а) улуттук байлыктын негизи бул сарамжалдуулук
 - б) салыктын жүгү жер ээсине түшөт
 - в) салык – бул индивидуалдуу кайтарымсыздык

4. Кыйыр салыктарга карайт:
 - а) айландыруу салыгы
 - б) продукцияны сатуудан түшкөн салык
 - в) калктан алынган жеке киреше салыгы
 - г) баасына үстөк кошумчалар

5. А.Смит боюнча салык салуунун принциптеринин бири:
 - а) кыйыр салык салуу принциби
 - б) прогрессивдүү салык салуу принциби
 - в) регрессивдүү салык салуу принциби
 - г) адилеттүүлүк принциби

6. Регрессивдүү салык салуу бул:
 - а) бул чоң объектиге салык ченинин чоңураак деңгээли дал келген система
 - б) салык ченин пайдалануу тартиби
 - в) бул чоң объектиге салык салуу ченинин кичирээк деңгээли дал келген система

7. Ылайыктуу аныктама тапкыла: “Мыйзам чегинде бекитилген салыктардын, жыйымдардын жана башка төлөмдөрдүн топтому максаттарды жана милдеттерди систематизациялоо жана салыштыруу менен шартталышы” бул:
 - а) салык салуунун принциптери
 - б) салыктык система
 - в) салыктардын функциясы
 - г) салыктардын классификациясы

8. Чоң объектте салык ченинин чоңураак деңгээли дал келген салык салуу ыкмасы:

- а) жан башынан алынуучу салык
- б) регрессивдуу салык салуу
- в) прогрессивдуу салык салуу
- г) пропорционалдуу салык салуу

9. Салык жөнүндө дил баян жазган ири орус окумуштуусу-ойчулу:

- а) М. Ломоносов
- б) Н. Тургенев
- в) М. Лермонтов

10. Салыктын айрым түрлөрүн төлөгөндүгүн тастыктоочу документ:

- а) лицензия
- б) патент
- в) сертификат

11. Социалдык фон күбөлөндүрмө берет анда белгиленет:

- а) салыктык катталуу

б) идентификациялык салыктык номер

в) салык декларациясы

12. Билим алууга чыгашаларды эске алуучу жеке киреше боюнча чыгарып салуу:

- а) стандарттуу
- б) социалдык
- в) мүлктүк

Адабият тизмеси

1. Кыргыз Республикасынын Мыйзамы «Кыргыз Республикасындагы бюджеттик укуктун негизи принциптери жөнүндө». 2012-жылдын 25-июлундагы № 141.
2. Кыргыз Республикасынын Салык кодекси.- Б.: «Кенеш». -2019. -272с.
3. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси. - Б.: «Кенеш». -2019. -496 б.
4. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси. - Б.: Академия, 2012. -448с.
5. Положение о порядке государственной регистрации физических лиц, занимающихся индивидуальной предпринимательской деятельностью на территории КР, утв. Постановлением Правительства от 2 июля 1998 года № 404.
6. Постановление Правительства Кыргызской Республики «Об утверждении размера минимального расчетного дохода в месяц на 2018 год».
7. Положения о ГНС и ГТС. Бишкек. Изд-во «Академия», 2014. -20с.

8. Руководство по налоговым проверкам (аудиту) утвержд. Приказом ГНС при ПКР от 17.11.10, № 251.
9. Сборник НПА по регулированию налоговых правоотношений в ЕАЭС. - Бишкек: Общественное объединение «Палата налоговых консультантов», 2015-153с.
10. Ананиашвили Ю., Папава В. Налоги и макроэкономическое равновесие: лафферо-кейнсианский синтез. Стокгольм, Издательский дом SA&CC Press®, 2010 –142 с.
11. Басовский Л.Е., Басовская Е.Н. Экономическая теория: учеб. пособие. -М.: ИНФРА. -2014. -375с.
12. Барулин, С. В.Б26 Теория и история налогообложения: учеб. пособие. -М. Экономистъ, 2006. - 319 с. - (Homo faber).
13. Дондукова Г.Ч., Хантаева Н.Л., Монгорова Н.В. Теория налогообложения: Учебное пособие. - Улан-Удэ: Издательство ВСГТУ, 2007. -124с.
14. Евстигнеев, Евгений Николаевич Налоги и налогообложение. Теория и практикум. Учебное пособие / Евстигнеев Евгений Николаевич. - М.: Проспект, 2015. - 271 с.

15. Ефимова Е.Г., Е.Б. Пospelова Е.Б. Налоги и налогообложение: Учебное пособие. – М.: МИИР, 2014. – 235с.
16. Пинская М.Р. Основы теории налогов и налогообложения/Под научн. ред. д.э.н., проф. В.С. Барда: Монография. - М. Издательство «Палеотип», 2004.-216с.
17. Применение и учет счетов-фактур по НДС. - Б.: Изд-во «Академия», 2014-28с.
18. Порядок налоговой регистрации. - Бишкек. Изд-во «Академия», 2014-24с.
19. Майорова Е.И., Хроленко Л.В. Финансовое право: учебное пособие/Е.И.Майорова, Л.В.Хроленкова. - 4-е изд., испр. и доп.-М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2015-288с.
20. Налоги и налогообложение. Учебник. - М.: Юнити-Дана, 2015. - 285 с.
21. Налоги и налогообложение: учебник [Электронный ресурс]; Региональный финансово-экономический инс-т. — Курск, 2010. — 356 с.
22. Никулкина И. В. Общая теория налогообложения: учеб. пособие / И.В. Никулкина. - М.: Эксмо, 2010. - 176 с.- (Учебный курс: кратко и доступно).

23. Налоги и право. Бишкек. Палата налоговых консультантов, 2012. -№ 11-36с.
24. Морозов, А. А. Налоговая система и законодательное регулирование налогового обложения / А.А. Морозов. - М.: Знание, 2014. - 104 с.
25. Сидорова, Е. Ю. Налоговое планирование. Курс лекций / Е.Ю. Сидорова. - Москва: Наука, 2018. - 224 с.
26. Финансы - экономикалык терминдердин орусча-кыргызча создугу.Б.: Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги, 2010.-86 б.

Интернет булактары

<https://www.sti.gov.kg> Кыргыз Республикасынын
Өкмөтүнө караштуу мамлекеттик салык кызматы
<http://www.minfin.kg> Кыргыз Республикасынын
Финансы министрлиги
<http://www.mineconom.kg> Кыргыз Республикасынын
Экономика министрлиги
<http://www.aup.ru> Экономика боюнча
электрондук китепкана
<http://www.iubip.ru> Экономика, менеджмент
боюнча электрондук китепкана

ТИРКЕМЕ

Негизги салыктык теориялар

Салыктык теория	Негиздөөчүлөрү	Мүнөздөмөсү
Алмашуу теориясы		Салык салуунун кайра кайтарылуучу мүнөдөмөсү менен мүнөздөлөт, башакача айтканда салык аркылуу жарандар мамлекеттен укуктук тартипти, саламаттыкты жана башкаларды сактоо боюнча кызматты сатып алат. Бул теория орто кылымдагы түзүмгө келишимдик мамилелердин өкүмдүгүнө ылайык келген
Атомисттик теория (Агартуу доору)	С. де Вобан (1633-1707) - “коомдук келишим” теориясы,	Буга чейинки теориянын дагы бир түрү. Бул жерде салык — эки тараптуу

	Ш. Монтескье(1689-1755) - “эл алдындагы келишимдин” теориясы, Вольтер(1694-1778), О.Мирабо(1749-1791).	келишимдин натыйжасы, ага ылайык баш ийүүчү мамлекетке ар кандай кызматы үчүн төлөйт. Салык коомдогу тынчтык жана жарандардын пайдасы үчүн милдеттүү төлөм катары келет. Биринчи баалуулуктардын башкаларына алмашуусу жүрөт, бирок мындай келишим ыктыярдуу эмес жана адилеттүү деп санала албайт
Кумар алуу теориясы	Швейцар экономисти Ж. Сисмонд де Сисмонди (1773-1842)	“Салыктын жардамы менен ар бир салык төлөөчү кумарды сатып алат. Ал коомдук тартиптен, сот адилеттигинен, инсанды жана менчикти камсыздоодон

		ырахат алат. Ошондой эле коомдук иштер дагы ырахат тартуулайт, андан улам жакшы жолдор, кенири бульварлар, таза суу жана башкалар менен колдонсо болот”
Камсыздандыруу премиясы катары салыктын теориясы	А. Тьер (1797-1877), Э. де Жирарден, Дж. Мак-Куллох (1789-1864)	Салыктарды кандайдыр бир тобокелчилик пайда болсо ошого төлөм катары кабыл алат. Мындай аспектид салык төлөөчү коммерсант катары кирешеге ылайык өзүнүн менчигин согуштан, табигый кырсыктан, ортөн жана башкадан камсыздандырат. Же болбосо бул теорияга башкача караганда салык төлөөчү камсыздандыруучу коомдун мүчөсү

		катары өзүнүн кирешесине жана мүлкүнө пропорционалдуу камсыздандыруу төгүмүн төлөшү керек
Классикалык теория (салыктык нейтралитеттин теориясы)	А. Смит (1723—1790), Д. Риккардо (1772—1823)	Салык мамлекеттик кирешенин бир түрү катары кабыл алынат, алар “коомдук коргонуунун жана жогорку бийликтин кадырын сактоо чыгашаларына жумшалат”. Ошол эле маалда салыктарга кандадыр бир башка роль каралбайт (мисалы экономиканы жөнгө салуу), ал эми алымдар менен жыйымдар салык катары каралбайт

<p>Курмандыктын теориясы (XIX кылым)</p>	<p>Н. Канар, Б. Мильгаузен, Д. Милль</p>	<p>Курмандыктын теориясы жана коллективдик керектөөлөрдүн</p>
<p>Теория коллективных потребностей (конец XIX — начало XX вв.)</p>	<p>Э. Селигман, Р. Струм, Л. Штейн, А. Шеффле, Ф. Нити</p>	<p>Теориясы күчкө салуу мүнөздөгү салык идеясын камтыйт, салык бул милдет, мамлекеттик түзүлүштүн түпкүрүнөн келип чыккан. Курмандыктын теориясы XIX к. пайда болгон жана XX к. биринчи он жылында дагы актуалдуулугун жоготкон эмес. Коллективдик керектөөлөрдүн теориясы XIX к. аягы XX к. Башындагы реалийлерди чагылдырган. мамлекеттик чыгашалардын</p>

		<p>өсүүсүн негиздөө жана салыктык эзүүнүн жогорулашы</p>
<p>Кейнсианстык теория-классицизмдин карама-каршысы</p>	<p>Дж. Кейнс (1883-1946)</p>	<p>Салыктар экономиканы башкаруунун негизги рычагтарынын бири жана анын өнүгүүсүнүн натыйжасы. Ошол эле учурда чогулткан акча кирешенин пассивдүү булагы катары экономиканын өсүүсүнө тоскоол болот жана салыктын жардамы менен алынууга тийиштүү. Салыкты макроэкономикалык стабилизациялоонун аспабы катары кабыл алуу салыктарды бир катар</p>

		макроэкономикалык көрсөткүчтөр менен байланыштырууга мүмкүнчүлүк берди: улуттук киреше, чогултуу жана керектөө жана башка фонддору
Монетаризм теориясы (XXкылымдын50-жылдары)	Милтон Фридман	Кайрылуудагы акчанын санына баа берүүдө негизделген. Бул теорияга ылайык салыктар башка компоненттер менен катар кайрылууга тааасирин тийгизет, алар аркылуу акчанын ашыкча саны алынат (кейнсиандык теориядагыдай чогулткан акча эмес). ошону менен экономиянын өнүгүүсүнүн жагымсыз факторлору азаят.
Сунуштоо	М. Бернс,	Буга чейинки

экономикасынын теориясы (XXкылымдын80-жылдары)	Г. Стайн, А. Лаффер	экөөнө салыштырмалуу салыктарды экономикалык өнүгүүнүн жана жөнгө салуунун бирден бир маанилүү факторукатары кабыл алат. Бул теорияга ылайык салыктык эзүүнүн төмөндөшү ишкердиктин жана инвестициялыктын дүркүрөп өсүүсүнө алып келет. Бул рамканын алкагында америкалык экономист А. Лаффер бюджеттин деңгээлинин салыктык чендерден математикалык көз карандылыгын аныктаган. (сүрөт 1.4)
--	------------------------	--

Терминдер жана белгилер

Административдик укук – бардык денгээлдеги башкаруу органдарды ликвидациялоо жана реорганизациялоо процессинде калыптанган коомдук мамилелерди жөнгө салат, алардын тизмесин, максаттарын жана маселелерин, компетенциясын, структурасын, функционалдашуусунун тартибин.

Актив – акча каражаты, мүлк, баалуу кагаздар жана башкалар, декларанттын менчик укугуна тиешелүү болгон.

Мыйзам – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңештин палаталары менен бекитилген процедурага ылайык же референдум жолу менен кабыл алынуучу жана мамлекеттик жана коомдук жашоодогу эң маанилүү маселелерди жөнгө салуучу нормативдик укуктук акт.

Жеке ишкерлер – статистика органдарында күбөлүк алган же ишмердүүлүгүн патенттин негизинде жүргүзгөн жарандар.

Идентификациялык салыктык номер (ИСН) – социалдык коргоону тастыктоодо Социалдык фонд тарабынан (салык төлөөчүлөргө) жарандарга берилет.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы – адамдын жана жарандын укугун жана эркиндигине кепилдик берүүчү жана жарыялоочу укуктук акт. Ошондой эле коомдук түзүлүштүн негиздерин, башкаруу формасын жана территориалдык түзүлүшүн, борбордук жана жергиликтүү бийлик органдарынын уюшуу негиздерин жана алардын компетенциясын өз ара түшүнүшүүсүн мамлекеттик символиканы жана борборду аныктайт.

Конституциялык мыйзамдар – тандоо системалары тууралуу, өкмөттүн жана парламенттердин ыйгарым укуктары тууралуу, инсандын укуктук жоболору тууралуу, өзгөчө кырдаалды киргизүү тууралуу мыйзамдар.

Кодекс – булбардык же негизги нормалардын массасын камтыган, коомдогу белгилүү мамилелердин тармагын деталдуу же алыстан жөнгө салуучу мыйзам.

Салыктык мыйзам – салыктарды жана жыйымдардын киргизүү жана алуунун бекитилишин жөнгө салуучу мыйзам актыларынын жыйындысы.

Салыктык чыгарып салуу – салыктык базаны азайтуучу, башкача айтканда салык салынууга милдеттүү болгон кирешелер азаюучу сумма.

Салык калдыгы – убагында төлөнбөй калган Кыргыз Республикасынын салыктык мыйзамы менен бекитилген салыктык сумма.

Салыктык механизм – бул конкреттүү социалдык-экономикалык шартта ишке ашыруучу ыкмалардын, формалардын жана салык салуунун жыйындысы. Салык механизминин негизги элементтери болуп: салыктык пландаштыруу жана божомолдоо, салыктык контроль, бюджеттик-салыктык жөнгө салуу.

Укуктук тармак – коомдук мамилелердин сапаттуу обочолонгон эң эле ири жана салыштырмалуу өз алдынча бөлүмү, ал сапаттуу обочолонгон коомдук мамилелердин тармагын жөнгө салуучу укуктук нормаларды өзүнө камтыйт, адатта спецификалык укуктук таасир этүүнү талап кылат.

Уюм – статистика органдарында катталгандыгы тууралуу күбөлүгү, уставы бар юридикалык жак.

Эсептик көрсөткүч – бул социалдык төлөмдөрдүн, компенсациялардын, экономикалык санкциялардын, административдик алуулардын жана айып пулдардын жана башка эмгек акысын төлөө менен байланышы жок экономикалык көрсөткүчтөрдүн көлөмүн аныктоо үчүн акчалай көрсөткүч. Ал 100 сомго барабар.

Роялти – бул пайдалуу кендерди жана/же жер алдынан (кенди) жер алдындагы сууларды иштетүү максатында жер казынасы менен пайдалануу үчүн төлөм.

Резидент – бул Кыргыз Республикасынын аймагында 183 күндөн көбүрөөк жүргөн физикалык жак. 183 күндү эсептөө үчүн катар келген каалаган 12 айдан турган мезгил алынат. Кыргызстанда 183 күндөн азыраак убакыт өткөрсө анда “резидент эмес” болуп саналат.

Камсыздандыруучу окуя – булокуя, ал болгондо мыйзамдын же келишимдин күчү менен камсыздандыруучу камсыздоочу сумманы төлөөгө милдеттүү (кайра ордун толтуруу).

Салыктардын функциясы – салыктардын маңыздык касиетин көрсөтүү ыкмасы. Функция кирешелерди бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү нарк аспабы катары, аталган экономикалык категориянын коомдук багытосу кандайча ишке ашып жатканын көрсөтөт.

«Улуу Тоолор» басмасы
Бишкек ш., Ж. Абдрахманов көчөсү, 170а.